

9 2645

BOREČ

1973

12

Ustanovitev devetega korpusa
Izgubljeno prvo dnevno povelje
Legendarna Ilova gora
Kako smo varovali gozdove
»Strah seva iz kozmosa«

BOREC

1973 ☆ XXV

ŠTEVILKA 12

revija za zgodovino NOB in ohranjevanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Glavni odbor Zveze borcev Slovenije

Izdaja: Zavod Borec

Uredniški svet: dr. Aleš Bebler, Ciril Cvetko, dr. Tone Ferenc, France Filipič, Rudi Janhuba, Ljuban Jakše, Franc Konobelj-Slovenko, dr. Lojze Krakar, Ivan Križnar, Radko Polič, dr. Miro Stiplovšek, Tone Svetina, Črtomir Šinkovec, dr. Julij Titl, Vera Visočnik, Zima Vrščaj, Milan Ževart

Uredniški odbor: Ciril Cvetko, dr. Tone Ferenc, France Filipič, Ljuban Jakše, Ivan Križnar, Radko Polič (predsednik), dr. Miro Stiplovšek, Črtomir Šinkovec (gl. in odg. urednik), Zima Vrščaj

Uredništvo sprejema sodelavce vsak delovni dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana, Beethovnova 10

Poštni predal 203, telefon 21-901

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Vsebina

- 641 **Lado Ambrožič-Novljan**: Ustanovitev devetega korpusa
650 **Dr. Tone Ferenc**: Izgubljeno prvo dnevno povelje
653 **Lado Ambrožič-Novljan**: Legendarna Ilova gora
663 **Ana Galè**: Verujem, pesem
664 **Matevž Hace**: Kako smo varovali gozdove
669 **Emil Cesar**: Književnost narodnoosvobodilnega obdobja in njeni stiki s tujino
676 **Gema Hafner**: Nesmrtni puntar, pesem
677 **Srečko Vilhar**: Slovenska Istra pred zlomom Italije in po njem
682 **Dr. Tone Zorn**: Odmevi slovenskega vprašanja v glasilu KPA v letih po plebiscitu
687 **Lado Grbec**: Srečno novo leto 1944, pesem
688 **Primož Žagar**: »Strah seva iz kozmosa«
694 **Gema Hafner**: Sonce življenja, pesem

Likovna umetnost

- 695 **Dr. Ivan Sedej**: Umetniški svet Cite Potokarjeve

Gledališka umetnost

- 698 **Dušan Mevlja**: Borštnikovo srečanje v znamenju partizanske dramatike

Književnost — Ocene

- 699 **Slavko Rupel**: Partizanske tiskarne na Primorskem
700 **Iztok Ilich**: Otočje v Zalivskem toku
701 **Črtomir Šinkovec**: Šercerjeva bojna pot
702 **Iztok Ilich**: Kje si bil, Adam?
704 **Prejeli smo v oceno**

Slika na naslovni strani: Ive Šubic: Glad, 1956, olje, platno

Naročila in reklamacije pošljite upravi na naslov: Zavod Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, telefon 22-607, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45858, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 502-61806-250-514. Celoletna naročnina znaša 50 dinarjev, polletna 25 dinarjev. Posamezna številka 5 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Inv. št. 20076/74

Pričevanje **Ustanovitev devetega korpusa**

Spomini **Lado Ambrožič-Novljan**

Prijetno sem bil presenečen, ko sem po italijanski kapitulaciji prejel ukaz glavnega štaba Slovenije, naj odidem na Primorsko organizirat partizansko vojsko in jo povesti v boj. Skupaj s tovarišem Kvedrom sva se odpravila na pot in kmalu sva se znašla v Vipavski dolini. Tu je bilo drugo prijetno presenečenje. Spoznal sem, kaj je ljudska vstaja in kakšno je primorsko ljudstvo, ki se je desetletja borilo za svojo svobodo. Vse je tu bilo v gibanju. Imel sem občutek, da se je vojna končala, kajti vsi ljudje so hiteli, nekaj opravljali, proslavljali in se navduševali. Bil je kot velik ljudski praznik in kazalo je, da navdušenja ne bo nikoli konec. Vsepovsod smo našli Primorce, ki so oboroženi prihajali iz premagane italijanske vojske v svojih vojaških uniformah. Spoznali smo, kako skrbe, da bi ukrenili vse, kar je bilo potrebno in kar so znali, da bi zavarovali svobodo Primorske, ki se je zdela končna in za vselej pridobljena. Ob mejah osvobojenega ozemlja so rastle utrjene linije, partizani so se ukopavali, postavljali so v utrjena gnezda težke brede, težke italijanske havbice pa so priključevali kar pehota v prvih obrambnih vrstah. Takoj je bilo videti, da tu manjka starih partizanov, da niso prisotne izkušnje starejših borcev, ki sicer niso bili šolani, a jih je boj napravil za spretne in iznajdljive bojavnike. Od Gorice smo čuli grmenje topov, tam so si partizani prizadevali, da bi ubranili Gorico pred nemškimi okupatorji, ali pa da bi jim ponovno iztrgali iz rok tiste dele mesta, ki so jih bili Nemci v težkih bojih zasedli.

Tedaj nam je bilo jasno, da bo potrebno veliko truda, preden bomo mnogoštevilne partizane zbrali v bojnih enotah in jih naučili partizanskega vojskovanja. Toda tu je bilo mnogo partizanov, orožja je bilo na pretek, pripravljenost primorskega ljudstva za boj je bila brezmejna. Tedaj septembra 1943. leta so bili ustvarjeni vsi pogoji za ustanovitev mogočne partizanske vojske, združene v najvišji tedanji bojni formaciji — korpusu.

Z Dušanom Kvedrom-Tomažem sva tedaj poveljevala štabu za zahodno Slovenijo. Ta štab je ustanovil glavni štab Slovenije, da bi lahko na mestu z vsemi pooblastili najhitreje deloval in ukrepal. Zajeli smo vso slovensko Primorsko, slovensko Benečijo, Gorenjsko, zahodno Koroško, Dolomite in Trst. To je bilo tako obširno področje, da ga je bilo glede na slabe in počasne zveze, ki so nam bile na voljo, le težko obvladovati. Tedaj je bilo na Primorskem veliko partizanov, a malo vojaških enot, kajti pred kapitulacijo Italije je bila Gradnikova brigada poklicana v Ljubljansko pokrajino, z njo pa tudi Prešernova brigada. To sta tedaj bili edini brigadi, ki sta bili doma z našega operativnega področja. Le še nekoliko odredov je bilo tu. Ker je glavni štab dobro poznal razmere na Primorskem, je nemudoma uka-

zal obema brigadama, naj se vrnete na Primorsko oziroma na Gorenjsko. Upali smo, da bomo iz teh enot vzeli nekoliko poveljnikov in političnih komisarjev, s katerimi bomo zapolnili vrzeli v poveljniškem kadru nastajajočih enot.

Z vso odločnostjo smo se vrgli na posel. Najprej smo prestali nemško ofenzivo, ki je bila proti koncu septembra, nato pa hiteli ukrepati, da bi odpravili posledice ofenzivne operacije. Partizanskih enot ni bilo, le bataljoni so se med ofenzivo obdržali na tistem področju, ki ga je nemška operacija zajela. Toda na Tolminskem, okoli Kobarida v Goriških Brdih, na Cerkljanskem so ostale partizanske enote neprizadete. Tam je še vedno vladala svoboda.

Najpoprej smo ustanovili brigade. Potem smo jih povezali v divizije. Dve sta bili ustanovljeni na Primorskem in na Gorenjskem. Na Koroško smo poslali kadre in dobre partizane. Imeli smo uspehe in že oktobra meseca smo s ponosom ugotovili, da partizanska vojska narašča, da se brigade utrjujejo, da so divizijski štabi vzeli postopoma vajeti vodenja brigad v roke, da so partizanski odredi na Primorskem, Gorenjskem in na zahodnem Koroškem dobivali vse tiste prednosti, ki jih odredi v partizanskem vojskovanju imajo, in enote smo povedli v prve akcije.

Ko je bilo poglavitno delo ustanavljanja in povezovanja partizanskih enot končano, je glavni štab Slovenije ukinil operativni štab za zahodno Slovenijo. Namesto njega je ostala poveljniška formacija, tretja operativna cona »Alpska«. Njene vodstvene pristojnosti so se razširile na vsa tista področja, ki jih je imel operativni štab za zahodno Slovenijo. Tako sva s Kvedrom prevzela poveljstvo III. operativne cone in delovala kakor prej. Že je kazalo, da bomo na Primorskem glede motov in bojne sposobnosti kmalu dosegli enote v Ljubljanski pokrajini pod poveljstvom VII. korpusa, ko so Nemci izvedli dve napadalni operaciji. Prva je bila namenjena Triglavski diviziji, ki je tedaj bila na Cerkljanskem, druga pa Goriški diviziji, ki je bila na območjih desnega brega Soče v Brdih, Kobariškem in Slovenski Benečiji. Mnogo škode je prizadejala ta ofenziva našim enotam. Najhuje je bila prizadeta Goriška divizija, ki je imela v sestavi same novo formirane brigade, medtem ko je Triglavska divizija ofenzivo bolje prestala, glede na to, da so jo sestavljale starejše in bolj preskušene brigade, kot sta bili Gradnikova in Prešernova brigada. Ponovno je bilo treba zakrpati nastale vrzeli in rane in žal nam je bilo, ker nismo mogli več upati v ustanovitev novega korpusa na našem operacijskem področju.

Oktobra meseca 1943 nas je namreč v Cerknem obiskal politični komisar glavnega štaba Slovenije Boris Kraigher, s katerim smo se pogovorili o mnogih vprašanih vojskovanja in organizacije partizanske vojske v III. operativni coni. Ze tedaj smo načeli vprašanje ustanovitve korpusa. Pred ofenzivo proti Triglavski in Goriški brigadi smo imeli namreč kakih 8000 borcev in bork v naših enotah, v številni tudi Gorenjsko in zahodno Koroško. Po ofenzivi je to število upadlo, vendar smo računali, da se bo zopet dvignilo na staro stanje, saj so se na Primorskem razhajkanci navadno po ofenzivi zopet sami vračali v svoje čete. Ko se je Boris Kraigher vrnil v glavni štab Slovenije na Dolenjsko, dolgo nismo prejeli obvestil od tam, kajti tudi Ljubljansko pokrajino je zajela velika nemška ofenziva konec oktobra in v začetku novembra. Končno pa smo vendarle sprejeli sporočilo glavnega štaba Slovenije, ki se je nanašalo na razgovore, ki smo jih bili imeli s političnim komisarjem Kraigherjem. Glavni štab bi moral zavzeti nekatera stališča do predlogov našega štaba, ki smo mu jih prek Kraigherja poslali. Tedaj smo zvedeli, da glavni štab smatra, da bi moral korpus imeti vsaj 12 000 partizanov, ki bi bili dobro povezani v bojnih organizacijah, to je v brigadah in divizijah. To je pomenilo, da z ustanovitvijo korpusa na operativnem področju III. cone za sedaj ne bo nič in da se bomo morali še zelo potruditi, da bomo dosegli zahtevano normo.

Prijetno pa nas je presenetilo obvestilo, ki smo ga z depešo prejeli okoli 20. decembra 1943 od glavnega štaba, da je namreč vrhovni komandant narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije tovariš Tito podpisal ukaz o ustanovitvi devetega korpusa na operacijskem področju III. operativne cone. Ta vest se je razširila na Primor-

Od leve na desno so: Milutin Dapčević, Lado Ambrožič-Novljan, Dušan Kveder-Tomaž, Janez Hribar-Tone, Ivan Turšič-Iztok, Peter Stante-Skala

skem z veliko naglico. Naši sodelavci iz operativnega štaba cone so v proslavo vesele vesti pripravili v Gorenji Trebuši, majhni vasi v gorski dolinici, ki se od Dolenje Trebuše vzpenja kot globok kanjon proti Vojskemu, priložnostni miting. S Kvedrom sva tedaj ravno bila na poti iz Cerknega proti Lokvam. Ustavila sva se v Gorenji Trebuši in bila prisotna na proslavi. Tu so bili člani našega štaba, nekateri partizani iz bližnjih partizanskih enot, razni kurirji in delavci iz tehnik ter borci iz raznih političnih ustanov ter, kar je bilo poglavitno, mnogo civilnega prebivalstva, čeprav je bila tedaj vasica maloštevilna. Zborovanje je bilo preprosto in pristrčno kot so taka zborovanja na Primorskem še dandanes. Dušan Kveder-Tomaž, politični komisar III. operativne cone, je seveda improviziral ognjevit govor, ki je izzvenel v poglavitni misli: korpus je orožje, oborožena pest primorskega doslej zatiranega ljudstva, ki si bo z njegovo pomočjo izborilo svobodo in enakopraven prostor v zedinjeni Sloveniji. Za njim sem spregovoril tudi jaz o potrebi, da si prizadevajmo napraviti ta korpus udaren, vojaško aktiven in nepremagljiv. Med poslušalci je vladalo navdušenje in že tedaj se je porodil zametek vseobče misli o IX. korpusu: to je naš korpus!, kar je pomenilo, da je to bojna organizacija vseh partizanov in ljudstva, ki tej vojski daje vojake, hrano in drugo opremo. Zdelo se mi je, da se je navdušenje ob ustanovitvi korpusa iz Trebuše preneslo v vse partizanske enote v vsa naselja in da je misel na ljudsko vojsko Slovenskega primorja zajela vse partizane in vse prebivalstvo.

Kakšne so ob ustanovitvi IX. korpusa bile razmere na njegovem operativnem področju in kakšna so bila vprašanja ali problemi, ki jih je bilo treba reševati?

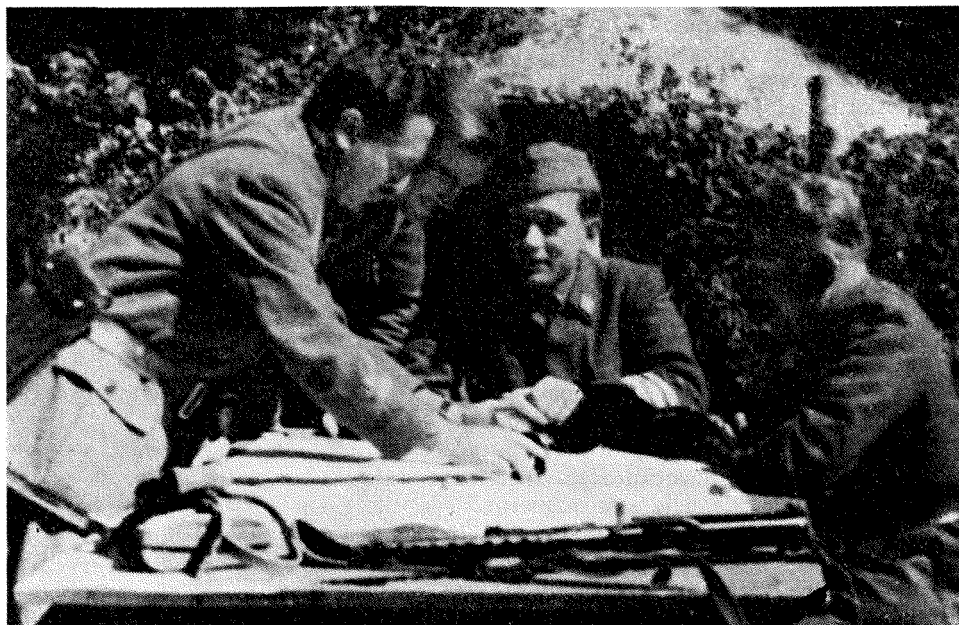
Zavedali smo se, da so bile velike in globoke posledice, ki jih je povzročila italijanska okupacija Slovenskega primorja po prvi svetovni vojni. Določbe rapalske pogodbe je bilo treba sedaj izničiti in Primorsko ponovno priključiti matični deželi

zedinjeni Sloveniji in s tem k Jugoslaviji. Dobro smo poznali težnje zahodnih zaveznikov, ki jim je bila Italija ljubša kakor socialistična Jugoslavija. Vedeli smo, da pri zahodnih zaveznikih ne bomo našli razumevanja za odpravo krivic glede Primorske in da bomo morali svoje cilje doseči le z neizprosnim bojem na ozemlju nekdanj Italiji priključenih območij Slovenskega primorja, Slovenske Benečije, Trsta, Gorice in Istre. Zavedali smo se tudi, da brez enotnosti ljudstva, ki je živelo na teh področjih, ne bo uspehov. Glede enodušne volje prebivalstva o priključitvi k Jugoslaviji ni bilo nobenega dvoma. Ob tej enotnosti so se razblinjali vsi poskusi reakcije, da bi vzpostavila na Primorskem zametke belo-ali plavogardizma in domobranstva. Potrebno je bilo utrditi vojsko, to je enote IX. korpusa na tako borbeno višino, da bo lahko pomagala odločilno uveljavljati voljo prebivalstva. Ponovno priključitev Slovenskega Primorja in drugih pokrajin ni bilo samo vprašanje notranjega razvoja političnih razmer v novi Jugoslaviji, pač pa tudi zelo zamotan zunanje-politični in pravni problem. Stara Jugoslavija je pristala brez pridržkov na odcepitve slovenskih in hrvaških pokrajin Italiji!

Zato nam bo jasno, da je IX. korpus bil bolj pomemben za Primorsko kot pa za druge pokrajine, ki jim je pravzaprav pripadal. Zato je tudi postal v zavesti primorskega prebivalstva — naš, kar je pomenilo, da se je primorsko prebivalstvo zavedalo velikega pomena močne oborožene moči, ki ji je bilo v enotah IX. korpusa na voljo. Ker pa je bil IX. korpus na najbolj izpostavljenem področju Jugoslavije, v stikališču zaledja dveh nemških front, italijanske in balkanske, in ker se je boril na najbolj nevarnem področju partizanskih bojišč, že blizu srca nekdanjega velikega rajha, potem je bilo potrebno razmisliti o tem, da se ta vojska ohrani do konca vojne in prepreči, da ne bi bila v kaki veliki ofenzivi premočno zdesetkana ali popolnoma uničena. Na vsak način je bilo treba ohraniti bojno sposobnost korpusa do osvoboditve in njegovo številčno moč je bilo treba neprestano krepiti. Da bi to dosegli, je bilo treba na Primorskem dobro ocenjevati razne sovražne akcije. Pravočasno je bilo treba ugotoviti, ali bojni posegi nemške in kvislinške vojske pomenijo nevarnost za obstoj IX. korpusa, ali pa jim bo v stanju upreti se. Prvič je do takega stanja prišlo že v dveh sovražnih ofenzivnih akcijah proti XXXI. in XXX. diviziji oktobra in novembra 1943. Tedaj je glavni štab Slovenije, ki je že prebrodil nevarno obdobje velike nemške ofenzive v Ljubljanski pokrajini, pripravil načrt za evakuacijo jedra slovenske partizanske vojske na Hrvaško, ker je sodil, da sovražnik pripravlja novo ofenzivo. Tudi enote IX. korpusa so bile vključene v ta načrt. Ukazana je bila že koncentracija obeh primorskih divizij ob nekdanji južni železnici, da bi se enote v primeru nevarnosti lahko zatekle na Notranjsko in od tam dalje v Gorski kotar ali kako drugo področje Hrvaške. Na Primorskem smo prejeli od glavnega štaba Slovenije že navodila, kako naj organiziramo partizanske odrede, ki bodo ostali na Primorskem in katere ljudi naj določimo za njihovo vodstvo. K sreči ni prišlo do umika enot s Primorske. V štabu smo presodili, da razmere niso tako kritične, da bi bilo treba premikati divizije ob tržaško železnico — vse je ostalo pri starem.

V štabu smo se tudi zavedali, kako nevarno bi bilo z glavnimi silami zapuščati Primorsko. Potem bi imel belogardizem dovolj prostosti, da bi začel kaliti enotnost primorskega ljudstva in bi bila s tem napravljena nepopravljiva škoda. Na Primorskem so bile razmere, ki so narekovala presojo o potrebi premeščanja enot na Notranjsko, le še dvakrat. Prvič je to bilo sredi poletja 1944, drugič ob veliki ofenzivi že blizu konca vojne. Obakrat so enote ostale na Primorskem. Enote IX. korpusa torej ves čas obstoja niso zapustile svojega operativnega področja, kar je bilo za osvoboditev Slovenskega primorja in drugih pokrajin ter mest velikega pomena.

Drugo težko in boleče vprašanje našega štaba je bila Koroška. Tja smo pošiljali neprestano ljudi, ki naj bi pomagali koroškemu ljudstvu v boju za svobodo. Toda posebno velikega političnega in vojaškega vpliva na dogajanja na Koroškem nismo mogli doseči. Vzroki so bili naslednji: silno ostre vojaško politične razmere na Go-

Za prvega komandanta IX. korpusa je bil imenovan Lado Ambrožič-Novljan (v sredini), za političnega komisarja Janez Hribar-Tone (na desni), za namestnika političnega komisarja Branko Babič-Vlado in za načelnika štaba Albert Jakopič-Kajtimir

renjskem niso dovoljevale redne in tesne povezave s koroškimi partizani. Celo z Gorenjske same je bil dostop na Koroško tvegan in težak. Če bi hotel kdo iz poveljstva IX. korpusa na Koroško, da bi si ogledal tamkajšnje razmere, ki bi mu pomagale pri presoji glede vlaganja pomoči v to deželo, bi poleg tveganja zamudil prav gotovo mesec dni. Tega si komandant in politični komisar korpusa prav gotovo nista mogla privoščiti zlasti ne na prelomu leta 1943 v 1944, ko je bilo na Primorskem toliko pomembnega dela. Težišče vseh vojnih dogajanj je bilo na Primorskem in tukaj je bilo treba zastavljati tedaj vse sile. Štab korpusa je bil tedaj še slabo zaseden. Dušan Kveder je bil tedaj imenovan za načelnika glavnega štaba Slovenije, vendar je še nekoliko dni ostal na Primorskem. O obisku Koroške torej tedaj ni bilo misliti. Spoznali smo, da povezava s Koroško prek Gorenjske in Karavank ni najbolj posrečena. Več možnosti je ponujala Štajerska in slovenski del Koroške, ki sta bila sicer prirodna povezovalca med Slovenijo in avstrijskim delom Koroške. Tam so tudi bili najboljši poznavalci koroških razmer. Ko so si štajerski partizani toliko opomogli, zlasti po prihodu XIV. divizije, je bila na naš predlog zahodna Koroška dodeljena operacijskemu področju IV. operativne cone, kar je bilo prav in je pomenilo veliko izboljšanje razmer na Koroškem. Pripomniti moram, da smo na Koroško poslali že oktobra meseca 1943 najboljše kadre, ki smo jih na Primorskem premogli. Tja sta bila poslana bivši komandant in politični komisar primorske operativne cone Franc Primožič in Dušan Pirjevec-Ahac.

Mnogo časa smo posvetili razvoju narodnoosvobodilnega boja v Slovenski Benečiji. Prebivalstvo ni bilo tako spontano in enodušno aktivno v boju, ker so se poznale pri njem posledice dolgoletnega nacionalnega zatiranja. Je pa simpatiziralo z narodnoosvobodilnim gibanjem. Nekaj časa je bila na področju Slovenskih Brd in Slovenske Benečije Goriška divizija. Pokazalo pa se je, da tam dolgo ne bo mogla vzdržati. Sklenili smo, da jo bomo premestili na levi breg Soče na šentviško in Banjško planoto. S preselitvijo je v najbolj severozahodnih predelih Slovenije

ostala le peščica partizanov, ki niso mogli obvladati vseh nalog na obmejnem nacionalnem področju. Poleg tega so bili v Benečiji tudi italijanski partizanski oddelki, s katerimi je večkrat prihajalo do sporov. Odločili smo se, da bomo vprašanja Slovenske Benečije reševali najboljše na ta način, da bomo mobilizirali čim več Benečanov v partizanske vrste. S tem bomo pridobili politično vzgojeno jedro, ki bo znalo širiti ideje narodnoosvobodilnega boja med svojimi rojaki. Kljub napredku pa v tem pogledu nismo dosegli odločilnih uspehov. Mnogo smo si obetali od znamenitega pohoda XXX. divizije v začetku leta 1944 v Benečijo in proti zahodu v italijanske pokrajine.

Po italijanski kapitulaciji smo imeli veliko upanja, da se bomo vojaško pripravili na osvoboditev Trsta. V ta namen smo nameravali ustanoviti posebno partizansko enoto, ki bo vedno bedela nad to nalogo in se neprestano pripravljala na njeno izpolnitev. Ker je vstaja primorskega ljudstva spočetka izkazovala velike možnosti za rast partizanskih enot, smo upali, da bomo lahko ustanovili posebno divizijo, ki smo ji glede na njeno pglavitno nalogo dali tudi ime »Tržaška«. Tri brigade naj bi jo sestavljale, med njimi izkušena primorska brigada Gradnikova in ena italijanska, ki je bila povečini sestavljena iz tržaškega proletariata. Postavili smo tudi štab divizije. Kasneje smo nameravali to divizijo tako okrepiti, da bi imela 5 brigad. Ker je bilo jasno, da tako velika partizanska enota ne bo mogla obstajati na Krasu, torej v zaledju Trsta, smo ji določili obširnejše operativno področje, ki je obsegalo tudi Trnovski gozd in Banjščico. Toda vse te naše zamisli so bile preoptimistične. Toliko brigad, ki bi zadostovale za tri divizije, nikoli nismo mogli ustanoviti. Le šest brigad smo vzdržali na Primorskem in le-te so bile v sestavi Triglavske in Goriške divizije. Ideja o Tržaški diviziji je padla v vodo in proti koncu leta 1943 smo se zadovoljili s tem, da smo na Krasu pred Trstom imeli kako brigado ali njen del, ali pa celo le del odreda. Velika naloga osvoboditve Trsta je prešla na vse partizanske enote IX. korpusa, kar je bilo najbolj pravilno. V letu 1944 pa smo ustanovili posebno komando mesta Trsta, ki smo ji postavili na čelo izkušene partizanske poveljnike in jih poslali v mesto. Odslej je bila naša neprestana skrb, pomagati tej komandi mesta z vsem potrebnim.

V Dolomitih se je partizanstvo kar dobro razvijalo. Vendar je bil na tem področju pritisk belogardizma tako močan, da je sčasoma postal velik problem vzdrževati v Dolomitih partizansko enoto. Dolomitski odred se je sicer dobro uveljavil in našel pota, da je držal pod kontrolo vse dolomitsko območje. Ko pa so zanj postale razmere težke, smo sodili, da sam odred ne bo sposoben vzdržati pritiska belogardizma in domobranstva. Ukinili smo ga z namero, da bi v Dolomite poslali Triglavsko divizijo, ki naj bi ukrotila domobranstvo in pripravila teren za ponovno vrnitev Dolomitskega odreda. V tem smo napravili veliko napako. Divizija ni mogla v Dolomitih kaj prida opraviti, saj je bila zelo utesnjena med domobranske in nemške postojanke, zlasti jo je ovirala idrijska postojanka. Divizija se je morala umakniti iz Dolomitov in njihovega obrobja tudi zato, ker ni mogla večno bedeti nad postojankami Dolomitov in zanemarjati drugih svojih nalog. Medtem se je domobranstvo v Dolomitih zelo utrdilo in vračanje novega odreda je bilo sedaj vprašljivo. Spoznali smo, da je le odred sijajna partizanska formacija, ki pod določenimi pogoji zmore opraviti velike naloge. Odred je žilav zaradi poznavanja ozemlja in možnosti tesne povezave s prebivalstvom, kar mu omogoča, da se lahko obdrži na najbolj težkih terenih. Ustanovili smo nov Dolomitski odred, ki si je zelo prizadeval povrniti nekdanje pozicije na območju med Ljubljano in Idrijo.

Ker je bil korpus na obmejnem področju Jugoslavije in Italije, je prihajalo do mnogih nesporazumov med italijanskimi partizani in našimi. Na operativnem področju korpusa so nastajale partizanske čete, sestavljene iz partizanov italijanske narodnosti. Vključevale so se v naše enote ali pa so bile bolj samostojne, kolikor so bile bolj proti zahodu. V Slovensko Benečijo so prihajali Furlani in delavci iz Tržiča, se združevali v čete in bataljone ter začenjali boj proti nemškemu okupa-

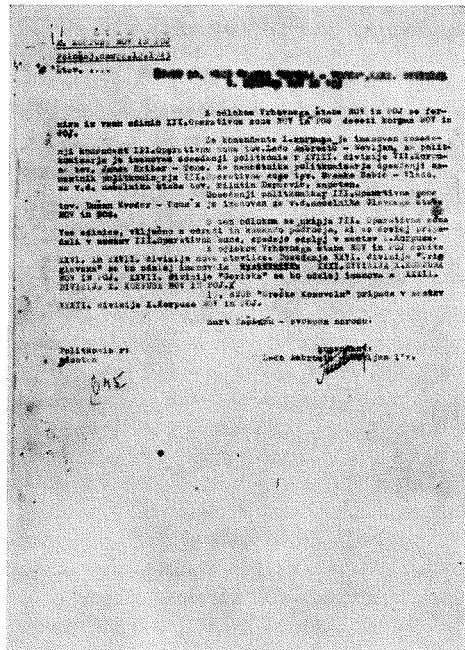

Branko Babič-Vlado, namestnik političnega komisarja IX. korpusa

torju. V medsebojnih odnosih med slovenskimi in italijanskimi partizani je prihajalo do vedno večjih sporov, ki so jih netili razgovori o bodočnosti Trsta in Slovenske Benečije. Slovenski partizani so bili ljubosumni na italijanske, ki so se naseljevali v Slovenski Benečiji. Medsebojna nesoglasja so pripeljala do tega, da so slovenski partizani vedno bolj odpravljali tiste italijanske enote, ki niso bile pod poveljstvom slovenskih štabov, proti zahodu, z izgovorom, da so potrebne sile na pontebški železnici, ki jo je treba uničevati. Kolikor bolj se bodo širili italijanski partizani proti zahodu, toliko bolj bo olajšano ustanavljanje novih odporniških enot v Italiji. V razmere sta morali poseči obe komunistični partiji, slovenska in italijanska, in končno so bila izoblikovana stališča, ki naj pospešujejo osvobodilni boj proti nemškemu okupatorju in vzpodbude bratstvo in medsebojno pomoč med slovenskimi in italijanskimi partizani.

Stališča so bila v tem, da narodnostnih mej ne bodo določali razgovori med slovenskimi in italijanskimi pripadniki protifašističnega boja, pač pa število zadanih udarcev nemškemu okupatorjem. Diskusije o tem zavirajo mobilizacijo, skupen boj in odvrtačajo pozornost od akcij. Naša korist je v tem, da se italijansko partizanstvo čim bolj razširi, zato mu je treba ponujati pomoč v orožju in kadrih. Glede Slovenske Benečije je važno, da se tam čim več ljudi vključi v partizanske čete, bodisi v slovenske bodisi v italijanske. S tem se seveda slovensko narodno-osvobodilno gibanje ni odreklo upravičenim slovenskim nacionalnim zahtevam, ki so že bile formulirane v sklepih osvobodilne fronte in potrjene od AVNOJ. To so bila stališča, ki jih je IX. korpus izvajal po vojaški liniji, medtem ko so jih politični forumi tudi zastopali na praktičnem delu. Razvilo se je sodelovanje med italijanskimi in slovenskimi partizani, deveti korpus je dajal pomoč Italijanom, organizirane so bile skupne akcije. Glede tega so bili odpravljeni glavni problemi in zagotovljeno nadaljnje napredovanje v skupnem boju z Nemci. Medsebojne razlike, ki so se pokazale v delu, pa smo se navadili reševati v tovariških razgovorih z italijanskimi tovariši, pri čemer je imela najvažnejšo vlogo komunistična partija Slovenije v tesni povezavi z italijanskimi komunisti.

Utrjevanje organizacijske strukture partizanstva na Primorskem, oblikovanje končnih enot in njihovih poveljstev in štabov ter razvijanje bojne zmogljivosti enot

Z odlokom Vrhovnega štaba NOV in POJ je bil 22. decembra 1943 ustanovljen v Gorenji Trebuši IX. korpus NOV in POS

je trajalo od septembra do začetka decembra 1943. Deveti korpus je ob ustanovitvi poveljeval partizanskim enotam, ki so v glavnem ostale v sestavi korpusa do konca vojne. Meseca januarja 1944 so bile v sestavi IX. korpusa sledeče partizanske enote: XXXI. divizija s 3. udarno brigado Ivana Gradnika, 7. udarno brigado Franceta Prešerna in 16. brigado Janka Premrla-Vojka; XXX. divizija s 17. brigado Simona Gregorčiča, 18. Bazoviško brigado in 19. brigado Srečka Kosovela; gorenjski, zahodnoko-roški, južnoprimorski, briškobeneški, dolomitski in idrijsko-tolminski odred, štab korpusa. Enote so že toliko razvile svojo bojno sposobnost, da so odbile zimsko nemško hajko na področju Banjške planote, Lokev in Trnovskega gozda. Nato so prišle na vrsto divizijske akcije in kmalu zatem korpusne akcije, v katerih sta so-delovali obe diviziji, korpusna artilerija in odredi, ki so bili na operativnem ob-močju, kjer je korpus izvajal operacije. Boj partizanskih enot devetega korpusa je od decembra 1943 pa nadalje postajal vedno bolj intenziven in uspešen ter je dosegal zavidljive uspehe.

Štab devetega korpusa ni zadržal vseh poveljnikov iz starega štaba III. opera-tivne cone. Za načelnika glavnega štaba Slovenije je bil namreč imenovan Dušan Kveder-Tomaž, ki je z novim letom 1944 zapustil Primorsko. Kveder je bil izreden partizan. Za njega je bilo znano, da je rad navduševal partizane z ognjevitimi go-voir, v katerih je večkrat prikazoval razmere v rožnati luči. Pri njem tega ves čas bivanja na Primorskem nistem zasledil. Nasprotno pa je bil zelo realen v ocenje-vanju razmer, čeprav je bil po naravi velik optimist, iz česar so izvirale njegove napovedi o zmagovitem koncu vojne in boljšem življenju v novi Jugoslaviji. Če-prav je bil politični komisar cone, je imel velik smisel za vojaško delo, ki ga je vedno bolj privlačevalo. Imel je bogate izkušnje iz španske državljanske vojne in iz naše narodnoosvobodilne vojne. Ko nama je bilo v glavnem štabu Slovenije septembra 1943 zaupano poveljstvo operativnega štaba za zahodno Slovenijo, je Kardelju izrazil željo, da bi bil na Primorskem bolj zadovoljen s poveljniškim delom. Sedaj se mu je želja izpolnila, kajti postavili so ga na poveljniški položaj v glavnem štabu, kjer naj bi kot načelnik štaba bil organizator narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji skupaj z bojnim tovarišem Francem Rozmanom-Stanetom.

Ive Šubic: Kolona, 1958, barvni lesorez

Na položaju namestnika političnega komisarja v korpusu je ostal Branko Babič-Vlado, ki smo ga zelo cenili kot izkušenega političnega delavca, zaradi njegovih tovariških odnosov v štabu in do borcev ter zaradi poznavanja problemov Trsta.

Za novega političnega komisarja korpusa je bil imenovan Janez Hribar iz Loža na Notranjskem. Na Primorsko je prispel nekoliko kasneje in se je hitro vživel v svoje delo. Izviral je iz kmečke družine. Bil je silno inteligenčen, odličen sodelovnik in organizator političnega dela v korpusu. Mladostna energija in revolucionarna zavzetost sta kar sijali z njegovega lica. Imel je veliko zaslug za politično izgradnjo vojske in za utrditev njene moralne moči.

Pravega načelnika štaba tedaj nismo imeli. Začasno je opravljal zelo vestno to dolžnost Milutin Dapčević, Črnogorec, ki se je ob italijanski kapitulaciji znašel na Primorskem in je takoj prijel za delo. Že s tovarišem Kvedrom sva se odločila predlagati glavnemu štabu, naj na to mesto imenuje Alberta Jakopiča-Kajtimira. Sam sem ga že dolgo poznal kot odličnega vojaka in organizatorja. Tako je zamenjal v štabu korpusa Dapčevića Jakopič in posvetil veliko truda in svojih odličnih sposobnosti organizaciji boja primorskega ljudstva. Tako je bil štab korpusa izpopolnjen in je nadaljeval svoje vodniško poslanstvo med enotami devetega korpusa.

Take so bile razmere ob ustanovitvi devetega korpusa in taki so bili problemi, ki jih je bilo treba reševati ob njegovi ustanovitvi.

Opomba: Uredništvo je imelo namen najprej objaviti prispevek o ustanovitvi VII. korpusa — ustanovljen je bil z odlokom Vrhovnega štaba NOV in POJ 3. oktobra 1943 — toda, ker naprošenih prispevkov od prvega komandanta VII. korpusa generalpolkovnika Rajka Tanaskovića in prvega političnega komisarja dr. Jožeta Brileja-Bolka nismo pravočasno prejeli, smo to pot objavili spomine Lada Ambrožiča-Novljana na ustanovitev IX. korpusa.

Izgubljeno prvo dnevno povelje

Dr. Tone Ferenc

Zgodovina

NOV

Precej časa se je v literaturi držal podatek, da je bila 3. (pozneje 5.) slovenska narodnoosvobodilna brigada »Ivan Cankar« ustanovljena dne 23. septembra 1942 na Lapinjah na Kočevskem. Tako namreč tudi piše v knjižici »Iz borb in življenja prvih štirih slovenskih brigad«. Takole pravi:

»Od ukaza o ustanovitvi teh brigad (Gubčeve, Cankarjeve in Šercerjeve — op. T. F.) pa do tedaj, ko so začele operirati, je preteklo nekaj časa. Tako so se bataljoni Cankarjeve brigade sešli prvič šele okoli 18. septembra na Volčjaku, poslave ustanovitve brigade pa so imeli 23. septembra 1942 na Lapinjah nad Spodnjim logom na Kočevskem. Tam so bili zbrani že vsi trije bataljoni, in sicer: dolenski ali Duletov (Dušan Švara — op. T. F.), kočevski, ki so ga sestavljali slovenski prebivalci Kočevja in okolice, in belokranjski.«¹

Tudi v Vojni enciklopediji je nekajkrat zapisano, da so Cankarjevo brigado formirali dne 23. septembra 1942 na Lapinjah na Kočevskem.²

Torej niso upoštevali podatka iz dnevnika glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet od 1. avgusta do 16. oktobra 1942, ki je objavljen v Zborniku dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI., knjiga 4., priloga št. 1, str. 553—559. V njem piše tudi tole:

»28. september. Tudi tu ves dan nič novega. Zvečer priredi Cankarjeva brigada miting — govorijo: Urban (dr. Marijan Dermastia, op. T. F.) o pomenu in važnosti udarnih brigad; tov. Ante (Ante Novak, op. T. F.) o Ivanu Cankarju — zakaj ima ta brigada njegovo ime; ter tov. Bolko (dr. Jože Brilej, op. T. F.) o mednarodnem in našem političnem pregledu; sledijo še razne recitacije. Prenočujemo nad Lapinjami.«

Prvi je ta podatek upošteval Ivan Ferlež v obsežnejšem rokopisnem elaboratu o bojni poti Cankarjeve brigade. Lado Ambrožič-Novljan pa je v svojem članku »Ustanovitev Cankarjeve brigade«, objavljenem v reviji »Borec«,³ menda prvi objavil pravi datum ustanovitve te brigade. Ambrožič za svoje ugotovitve sicer ni navedel virov in sodim, da je podatke zbral iz kritične obravnave do sedaj objavljene literature in iz izjav, ki so mu jih ob zbiranju gradiva za izčrpno zgodovino Cankarjeve brigade posredovali nekdanji funkcionarji in borci te brigade.⁴

Po izidu navedenega Ambrožičevega članka sem na mikrofilmu italijanskih dokumentov, ki smo ga dobili iz National Archives Washington,⁵ našel zanimiv dokument, ki potrjuje podatke iz dnevnika glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet in Ambrožičeve ugotovitve o rojstnem dnevu Cankarjeve brigade in o njenem poveljniškem kadru ob ustanovitvi. Gre namreč za dnevno povelje št. 1 Cankarjeve

brigade z dne 27. septembra 1942. To dnevno povelje je našla italijanska vojska, natančneje neka enota pehotne divizije »Isonzo«, dne 1. novembra 1942 v hajki južno od kraja Potok (vasica pri Straži oziroma Vavti vasi na Dolenjskem). Dne 3. novembra 1942 je poveljstvo navedene divizije v svojem dnevnem vestniku, ki ga je sestavil divizijski informacijski odsek in poslal nadrejenim poveljstvom, zapisalo:

»Iz dokumentov, najdenih 1. t. m. med čistko območja južno od Potoka (karta Novo mesto XI-CM) in iz drugih znamenj, se domneva, da se je brigada »CANKAR«, vsa ali deloma, premestila z območja zahodno od Žužemberka (karta Novo mesto ZI-CO) na območje južno od Straže. Prilagamo kopijo primerka dnevnega povelja št. 1 poveljstva brigade »CANKAR« z dne 27. septembra, ki se nanaša na kader te brigade (*priloga št. 1*) in kopijo navodil glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, ki se tudi nanaša na kader tega poveljstva (*priloga št. 2*).«⁶

Dnevno povelje št. 1 štaba Cankarjeve brigade z dne 27. septembra 1942 se, prevedeno nazaj v slovenski jezik, glasi:

27. september 1942

**DNEVNO POVELJE ŠT. 1
ŠTABA UDARNE BRIGADE »IVAN CANKAR«**

V smislu odredbe Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet z dne 16. septembra 1942 je formirana udarna brigada Ivan CANKAR in odrejamo za

- komandanta: tovariša Urbana Velikonjo⁷
- namestnika komandanta: tovariša Dakija⁸
- politkomisarja: tovariša Gregorja Javorja⁹
- namestnika politkomisarja: tovariša Toneta Gabrovčana¹⁰
- agitpropa: tovariša Tineta Dolgana¹¹
- obveščevalca: tovariša Janeza Podhostnika¹²
- glavnega intendanta: tovarišico Maro Gorenc¹³
- zdravnika: tovariša Luko Hostnika.¹⁴

Brigado sestavljajo trije bataljoni, in sicer:

- I. bataljon:* komandant: tovariš Dule Mornar¹⁵
politkomisar: tovariš Cveto¹⁶
namestnik politkomisarja: tovariš Živko¹⁷
1. četa: komandir: tovariš Osip¹⁸
politkomisar: tovariš Dušan¹⁹
2. četa: komandir: tovariš Viktor²⁰
politkomisar: tovariš Soso²¹
3. četa: komandir: tovariš Ašov²²
politkomisar: tovariš Maks²³
- II. bataljon:* komandant: tovariš Ante Novak
politkomisar: tovariš Jan Kostelc²⁴
namestnik politkomisarja: tovariš Tone Špan²⁵
1. četa: komandir: tovariš Oberstar²⁶
politkomisar: tovariš Janez²⁷
2. četa: komandir: tovariš Iztok²⁸
politkomisar: tovariš Tone²⁹
3. četa: komandir: tovariš Crni³⁰
politkomisar: tovariš Dušan³¹
- III. bataljon:* komandant: tovariš Slavo³²
politkomisar: tovariš Rade³³
namestnik politkomisarja: tovariš —
1. četa: komandir: tovariš Ciril³⁴
politkomisar: tovariš Silvan³⁵

2. četa: komandir: tovariš Lenček³⁶
politkomisar: tovariš Doltar³⁷
3. četa: komandir: tovariš Ante³⁸
politkomisar: tovariš Žibert.

Odrejamo, da vsi štabi bataljonov poskrbijo za formiranje čet in vodov in da imenujemo vodnike in politdelegata.

Smrt fašizmu — svobodo narodu!

Komandant: Urban
Urban Velikonja

Politkomisar:
Gregor Javor

Štab Cankarjeve brigade je torej imenoval štabe bataljonov in komande čet 27. septembra 1942 in jih hkrati zadolžil, da formirajo čete in vode ter imenujejo njihov poveljniški kader. Če je Lado Ambrožič zanesljivo ugotovil, da je bila brigada formirana 28. septembra 1942, potem je njen štab izdal navedeno dnevno povelje št. 1 na predvečer formiranja. Štabi bataljonov in komande čet so tako mogli do naslednjega dne opraviti nalogo, ki jim jo je določil štab brigade, tj. formirati čete in vode, da se je vsa brigada zbrala in uredila.

Lado Ambrožič je v svojem članku sicer točno ugotovil komandni kader v štabu Cankarjeve brigade in njenih bataljonov. To izgubljeno prvo dnevno povelje štaba Cankarjeve brigade pa omogoča ugotoviti poveljniški kader tudi v vseh četah te brigade. Zaradi pomanjkanja pisanih virov je to za marsikatero brigado danes že težko opraviti.

Opombe

¹ Iz borb in življenja prvih štirih slovenskih brigad. Ljubljana 1952, str. 170—171.

² Vojna enciklopedija, 2. izdanje, knj. 2. str. 22; 3. knjiga, str. 720.

³ Borec, 1972, št. 11, str. 577—585.

⁴ Kaže, da tudi L. Ambrožič ni upošteval navedenega dnevnika glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, saj se njegovi podatki o govornikih ob ustanovitvi brigade nekoliko razlikujejo od tovrstnih podatkov v dnevniku.

⁵ National Archives Washington, microcopy T-821, navitek 274, posnetek 630—632.

⁶ Priloga št. 2 navedenega dnevnega vestnika je naredba glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet z dne 16. septembra 1942 za ustanovitev Gubčeve in Cankarjeve brigade ter Zahodnodolenjskega in Vzhodnodolenjskega odreda ter imenovanje njihovega poveljniškega kadra. (Glej Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 4, dok. št. 27).

⁷ Dr. Marijan Dermastia, ⁸ Stane Semič, ⁹ Jože Ravbar, ¹⁰ Jože Borštnar, ¹¹ Jože Mazovec, ¹² Jože Povše, ¹³ Mara Dermastia, ¹⁴ dr. Ivan Novak, ¹⁵ Dušan Švara, ¹⁶ Florijan Pelko, ¹⁷ Zivko Bernot, ¹⁸ Jože Strah, ¹⁹ Avgust Kregar.

²⁰ Pravega imena mi ni uspelo ugotoviti. Doma je bil baje iz okolice Dobrniča, spomladi 1943 je odšel na Primorsko in tam še istega leta padel. (Podatki: Ivan Ferlež in Dušan Švara.)

²¹ Jože Pirc, ²² Franc Ambrož, ²³ Miha Berčič, ²⁴ Ivan Lokovšek, ²⁵ Jože Nose, ²⁶ Anton Oberstar, ²⁷ Janez Jerman, ²⁸ Jože Bedenčič, ²⁹ Tone Mavrin, ³⁰ Jože Jakomin, ³¹ Ivan Hrzič, ³² Ivan Pezdirc, ³³ Rado Pešelj, ³⁴ Franc Kočevar, ³⁵ Silvo Klavčič, ³⁶ Miroslav Lenček, ³⁷ Alojz Doltar.

³⁸ Pravih imen komandirja in politkomisarja 3. čete III. bataljona mi ni uspelo ugotoviti. Ta četa ni bila navzoča pri ustanovitvi brigade, ker je odšla s Kordunaško brigado na Hrvaško in se je šele pozneje vključila v brigadno sestavo.

Zgodovina

Legendarna Ilova gora

NOV

Lado Ambrožič-Novljan

Cankarjeva in Ljubljanska (10.) brigada sta imeli na Ilovi gori tri boje, ki so postali znameniti v zgodovini osvobodilne vojne na Slovenskem. 4. novembra je bila težka borba ob sklepu tretje etape velike nemške ofenzive (nemška ofenziva je bila od 21. oktobra do 10. novembra 1943). Boj na Ilovi gori je doživel po vojni veliko pozornost pri zgodovinarjih, zlasti pa pri umetnikih, ki so zajemali iz dogodkov teh dni snov in navdih za svoje umetniške stvaritve.

Kako so potekali boji na Ilovi gori, ki so postali ena najbolj znamenitih epopej naše vojne zgodovine?

Tretja etapa velike nemške ofenzive se je začela 31. oktobra 1943 in bi morala trajati po načrtih glavnega poveljstva nemških ofenzivnih operacij na ozemlju Ljubljanske pokrajine na odseku 162. Turkestarske divizije do 5. novembra. Turkestarski diviziji je namreč bil za akcijo dodeljen odsek na Dolenjskem, kjer je bila Cankarjeva brigada, nekatere druge manjše partizanske enote, štaba XVIII. in XV. divizije ter Ljubljanska 10. brigada. Tretja etapa je bila sicer planirana kot enotna akcija treh nemških divizij, ki je zajela del Dolenjske in Notranjske. Štab 162. divizije Turkestarske sedaj ni imel na voljo več vseh tistih enot kot v drugi etapi. Iz njene sestave je bil namreč odšel 1. SS grenadirski polk na vzhodno bojišče. Nemška divizija je torej imela na voljo 314. in 303. grenadirski polk ter vse tiste enote, ki so bile tudi sedaj v enaki sestavi določene za zavarovanje mej: 19. SS policijski polk s 4 bataljoni in 112. rezervni topniški polk.

Komandant Turkestarske divizije je bil to pot napravil načrt, ki se je nekoliko razlikoval od onega iz druge etape. Čete na meji so sicer imele iste naloge kot prej, to je pasivno zavarovati obmejno področje (področje Dolenjske med nekdanjo nemško-italijansko demarkacijsko linijo in Savo), toda odpovedal se je obkoljevalnemu manevru, ki ga je bil v drugi etapi opravil s 1. tankovskim grenadirskim polkom. Sedaj je postavil oba svoja polka v linijo z nalogo, da frontalno potiskata partizane pred seboj, po potrebi izvedeta lokalno obkoljevanje za uničenje partizanskih čet, ki bi se upirale, in končata akcijo čiščenja 6. novembra 1943 na liniji Zdenska vas—Grosuplje—Troščine. S to akcijo je bilo zajeto ozemlje Dolenjske in Suhe krajine, ki je bilo omejeno z naznačeno linijo, nemško mejo, nadalje črto Moravče pri Gabrovki, Dobrnič in prek Žužemberka do Smuke, od koder je črta za akcijo potekala prek Žvirč do Zdenske vasi. Izhodiščna linija obeh polkov je bila od Moravč do Smuke. Razmejitvena linija obeh polkov je bila ob cesti Žužemberk—Zagradec in ver-

jetno po cesti čez Luče do Grosuplja. Takoj lahko opazimo, da je imel 314. polk mnogo širši odsek, kar je bilo verjetno zato, ker je imel 313. polk mnogo slabše prehodno zemljišče v Suhi krajini.

Na ozemlju, kjer je bila tretja faza sovražne ofenzive, sta bili kot smo bili že omenili Cankarjeva brigada brez 1. bataljona in 3. čete 2. bataljona. Tu je bila tudi njena topniška baterija. Ljubljanska brigada je imela le 4 bataljone, ker je bil en njen bataljon na Kočevskem. Na terenu so bili še nekateri člani odborov OF ter vodstva partijskih in drugih političnih organizacij ter posamezni aktivisti. Tudi oba štaba divizij sta bila na ogroženem področju. Skupaj je to bilo kakih 1800 partizanov. Ker je bilo sovražne vojske okoli 7200 mož, je bilo razmerje v številčni moči 1:4 v nemško korist, pri čemer je treba še upoštevati, da je sovražnik imel veliko premoč v topništvu in v drugi bojni tehniki. Oba nemška polka sta se postavila na izhodiščno linijo 30. oktobra in začela akcijo po načrtu 31. oktobra 1943.

Ker sta pravzaprav obe brigadi branili prej mejo in je bila Ljubljanska brigada še vedno tam, sta se štaba obeh divizij morala odločiti, ali naj še dalje branijo mejo ali naj se umaknejo pred sovražnim navalom. To je veljalo zlasti za 10. Ljubljansko brigado, ki je še vedno bila na pozicijah okoli Metnaja in Temeniške doline, medtem ko so bili Nemci Cankarjevo brigado odrinili z meje na odseku okoli Čateža pri Litiji že v drugi ofenzivni etapi. Ker pa je bil sklep glavnega štaba, da je treba braniti osvobojeno ozemlje, sta štaba obeh divizij postavila obe brigadi na obrambno linijo od Stične do Vidma ob Krki. To je bila nekaka fronta, ki naj bi zapirala pot prodirajočim sovražnim četam proti Ljubljani. Toda obe brigadi, ki nista imeli skupnega poveljstva, sta kmalu spoznali, da bi bila frontalna obramba neuspešna, kajti sovražnik je imel več kot dovolj sredstev, da jo prebije. Po kratkem spopadu na označeni liniji sta se brigadi začeli umikati proti zahodu. Ker so bili medtem Nemci 1. novembra zjutraj presenetili 10. Ljubljansko brigado v vasi Randol nedaleč od Ilove gore, ves umik ni bil izveden v najboljšem redu. Spričo velike sovražnikove premoči sta bili brigadi zaskrbljeni za nadaljnje gibanje in manevre ter varnost. Cankarjeva brigada je bila noč na 1. november preživela v vasi Vrhe. Obe brigadi sta bili prejšnji dan sprejeli veliko število kulturnih delavcev v varstvo. To so bili razni umetniki iz Ljubljane in drugih krajev, ki so prišli v partizane, da bi se skupaj s svojim ljudstvom borili za svobodo. Nekaj časa so bili v obeh štabih divizij in v korpusu ter v glavnem štabu, zaradi ofenzive pa so jih po dolgih marših porazdelili med brigadi, kjer naj bi bili po mišljenju štabov najbolje uporabljeni in najbolj na varnem. Štaba brigad sta jih porazdelila po bataljonih in leti po četah. Tako so se znašli kot borci v partizanskih vrstah in so neposredno spremljali vse hude preizkušnje, ki jih nalaga partizanskim četam velika ofenziva.

Obe brigadi sta 1. novembra zjutraj odšli iz nastanišč na Ilovo goro. Tu so se razprostirali veliki gozdovi, ki so ponujali ugodna skrivališča za čete, kamor so se lahko zatekale po potrebi, obenem pa so dajale na voljo ugodne položaje za obrambo. Najvažnejši obrambni poziciji sta bili v gozdu imenovanem Pri križu in okoli vasi Ilova gora, kjer je bila najvažnejša obrambna točka na Gradišču. Prvi november je bil mrzel dan, bilo je nekaj snega, vendar so partizani kar hitro premagovali razdalje. Pri brigadah je bil tudi del štaba XVIII. divizije s političnim komisarjem Janezom Hribarjem. Na nesrečo v divizijskem štabu ni bilo vojaških poveljnikov, da bi povezali obe enoti v eno operativno celoto, niti nista brigadna štaba postavila skupnega operativnega štaba, kakor je bilo tedaj v takih primerih pri partizanskih brigadah v navadi. Ilova gora ni bila neznana borcem Cankarjeve brigade, saj so se na njej že večkrat tolkli s sovražnikom. Slabost Ilove gore je bila v tem, da je zemljišče bilo zelo komunikativno in razmeroma majhne razsežnosti. Kar hitro ga je mogoče obkoliti z majhnimi silami med Vidmom pri Krki, Račno, Gro-

Borci Cankarjeve brigade odnašajo ranjene tovariše s položajev na Ilovi gori 1. novembra 1943

supljem in Lučami. Cankarjeva brigada se je med pohodom na Ilovo goro vzpela najprej k Sv. Duhu, točki, ki je tod najvišja, potem pa je hotela čez cesto, ki pelje iz Grosuplja v Videm pri Krki. Tukaj pa jo je že napadel 1. bataljon 314. grenadirskega polka, ki jo je zasledoval. Sovražne čete so namreč že prejšnji dan bile zasedle obrambno linijo med Stično in Znojilami, in so zjutraj 1. novembra nadaljevale pohod proti zahodu. Cankarjeva brigada je namreč potovala vzporedno s četami 314. grenadirskega polka, ki si je izbral za premik ugodno cesto iz Vidma pri Krki v Grosuplje. Tako sta dve skupini na cesti trčili ena ob drugo. Brigada se je med spopadom razcepila na dva dela, a sta vendarle prišla na cilj, ki si ga je bila brigada izbrala. Brigada je imela dva ranjena. Dopoldne se je vsa brigada zbrala na koti 489 Pri Križu nad Račno. Opoldne se je partizanom priključil še štab 10. Ljubljanske brigade z deli 1. in 4. bataljona, medtem ko je bil 2. bataljon že prej na mestu. Pri partizanski skupini so bili še okrožni odbor OF za Stično, rajonski odbori OF, okrožna komisija varnostnoobveščevalne službe in komanda mesta Stična. Toda 10. brigada ni prišla sama. Za seboj je imela že zasledovalce. To pot so to bile enote 303. grenadirskega polka, ki so šli po brigadni sledi.

Ko se je 10. Ljubljanska brigada razmestila v okolici položaja Pri križu, je nemudoma odposlala posebno obveščevalno patroljo (Feliks Baškovič), da bi pregledala zemljišče in se seznanila z gibanjem Nemcev. To patroljo so poslali, ker se je med borci že raznesla vest, da so Nemci prav blizu. Patrolja se je nenavadno hitro vrnila in potrdila te vesti. Tedaj je politični komisar 10. brigade Janko Rudolf odšel k Cankarjevi brigadi in je njeno poveljstvo obvestil o tem. V brigadi pa so bili zelo brezskrbni in prišlo je do kratkega nesoglasja med političnim komisarjem 10. brigade ter poveljstvom Cankarjeve brigade. Slednje je namreč sodilo, da so sporočila 10. brigade pretirana, 10. brigada pa je mislila, da so v Cankarjevi brigadi le preveč brezskrbni in nezavarovani. Komaj se je politični komisar 10. brigade vrnil na položaje svoje brigade, so Nemci že udarili. Vnel se je boj. Cankarjeva brigada se je

razvila na levem krilu bojne razporeditve partizanske skupine. V živahni borbi, ki ni bila dolga, so partizani začeli obkoljevati Nemce, ki so se začeli umikati. S seboj so odpeljali mrtve in ranjene, partizani pa so le našli na bojišču dva mrtva Nemca! Ljubljanska brigada je zaplenila 6 pušk in nekoliko streliva, Cankarjeva pa je zaplenila puškomitraljez in nekaj vojaškega materiala. Cankarjeva brigada (vsa brigada se ni udeležila boja) je imela mrtvega in 4 ranjene, Ljubljanska pa 5 mrtvih in 7 ranjenih. Nemci so se umaknili na cesto, poskakali na kamione in se odpeljali. To je bil dober boj in brigadi sta dosegli na Ilovi gori ta dan pomemben uspeh, čeprav v boju na sovražni strani ni bilo mnogo nemških vojakov. Zanimivo je, da se sovražnik ves čas ni posebno prizadeval, da bi partizanske čete resneje zgrabil in jih poskušal poraziti.

Oba partizanska štaba, ki sta delovala na temelju priložnostnih dogovorov, sta sodila, da ne bi bilo dobro ostati na Ilovi gori. Prepričana sta bila, da bodo Nemci naslednji dan udarili z veliko močjo na Ilovo goro in da brigadi takega napada ne bi mogli vzdržati. Pri nadaljnji odločitvi je bilo tudi važno, da sta bili brigadi obremenjeni z ranjenci. Posebno Cankarjeva brigada je nosila s seboj še ranjence iz druge etape ofenzive, ko je imela hude boje okoli Čateža. Sedaj so imeli še nove. Cankarjeva brigada je mogla v prvem boju na Ilovi gori poslati v akcijo le dve četi, druge pa so uporabili za zavarovanje ranjencev in za njihovo nošenje. To sta bila razloga, da sta se brigadi ob soglasju štaba XVIII. divizije odločili zapustiti Ilovo goro. Cankarjeva brigada in del 10. brigade sta imeli tudi na skrbi najti za ranjence primerno skrivališče, dokler ne bo končana ofenziva. Odločili so se, da odidejo na Jauhe, ki so blizu Korinja in le kake 3 kilometre v smeri proti severozahodu.

Brigadi sta se zvečer dvignili in zapustili Ilovo goro. Ljubljanska brigada je z dvema bataljonoma odšla proti Čušperku in se naselila na skrivnem mestu severno od ceste Grosuplje—Zdenska vas. Čeprav je bil na tej cesti velik promet sovražnih vozil in vojaštva, jih niso izsledili. Brigada je ostala na tem mestu do 3. novembra. Cankarjeva brigada pa je z delom enot 10. brigade odšla z ranjenci skozi vas Hrib ponoči na 2. november, prečkala cesto Videm pri Krki—Zdenska vas in dospela do Jauh. Tam so na skrivnem mestu postavili zasilno bolnišnico. Z brigado sta potovala štab XVIII. divizije in 3. bataljon 10. brigade.

Ko je bila zasilna bolnišnica postavljena in na hitro oskrbljena s sanitetnimi potrebščinami in hrano, so pri njej pustili osebje bivše stiške ambulante in nekatere bolničarje iz enot. Za glavnega sanitetnega referenta so v bolnišnici pustili medicinca Milana Bibra. Ko so vse to uredili do 2. novembra zvečer, so morali partizanski štabi razmisliti o nadaljnjih ukrepih in o smereh premika. V prvi vrsti je bilo važno, da se umaknejo s področja Jauh, da ne bi s svojo prisotnostjo ogrozili varnost bolnišnice. Prva skrb je torej bila hitro odpeljati vse partizanske enote iz bližine Jauh in jih popeljati v tako smer, ki bo omogočala tudi varen izmik iz operativnega področja ofenzivnih akcij nemških čet. Kam naj se tedaj zatečejo partizanske enote? Ali naj gredo v Suho krajino, nato prekoračijo Krko in se vzpno na Sela pri Šumberku, kjer so pred začetkom tretje ofenzivne faze tudi bili ter se nato vrnejo proti Čatežu? Ali naj se vrnejo po isti poti, po kateri so bili prišli na Jauhe, obišejo ponovno Ilovo goro in se nato prebijejo skozi Muljavo na Sela pri Šumberku in odondod na Čatež? To sta bili dve smeri, ki sta postavljali poveljstva partizanskih enot pred odločilno dilemo. K odločitvi so prispevale okolnosti, v katerih je bila Cankarjeva brigada s 3. bataljonom 10. brigade in štabom XVIII. divizije. Te okolnosti so bile naslednje: štab Cankarjeve brigade spričo prisotnosti političnega komisarja XVIII. divizije Janeza Hribarja ni mogel povsem samostojno odločati. Poveljstvo XVIII. divizije je namreč imelo povsem drugačne smeri gibanja v svojem načrtu. Bolj proti Mokrcu se je usmerjalo. Nadalje

Skupina borcev Cankarjeve brigade na Ilovi gori 1. novembra 1943

je bila 10. brigada še vedno blizu Ilove gore in težnja divizijskega štaba je vsekakor bila, da poveže Ljubljansko brigado v celoto. Razumljiva je bila tudi težnja divizije, da začasno drži čim več partizanskih enot skupaj, da bi se lažje upirale sovražnikovem napadam. Verjetno so bili ti razlogi odločilni, da se je partizanska skupina pri Jauhah odločila vrniti se po isti poti na Ilovo goro. Upoštevati je treba, da je bila Cankarjeva brigada v veliki stiski glede ravnanja. Ni imela namreč stika s štabom svoje XV. divizije, ki bi ji pomagal pri odločanju.

Kakšne razmere pa so tedaj vladale na operativnem področju, kjer je pravkar divjala ofenziva? Kje so bile sovražne čete 162. nemške divizije in kaj so počenjale? Kot smo že videli, so Nemci frontalno napredovali v glavni smeri proti Grosupljem in so na svoji poti naleteli le enkrat na organiziran odpor partizanov na liniji Stična—Znojile. Spopad na Ilovi gori je bil le manjši epizodni boj. Nemške čete so zato kaj kmalu prehajkale svoj odsek in se predčasno znašle na ciljni liniji. Že 2. novembra so bile tam. Predčasno so torej končale ofenzivno etapo, kajti rok za končanje operacije je bil 6. november. Kaj naj torej sedaj počno nemške čete? Imele so na voljo še 4 dni in kako naj jih izkoristijo? Vsekakor za boj proti partizanom. Ker pa posebnih ciljev ni bilo na voljo, so udarili kar zunaj svojega operacijskega področja proti Šentjurju pri Grosupljem, kjer je bila Levstikova brigada iz XVIII. divizije. To akcijo so opravili do 2. novembra zvečer, nakar so se vrnili v nastanišča na počitek. Naslednjega dne pa se je začel zbirati 314. grenadirski polk za odhod na zaporne položaje nove četrte etape nemške ofenzive, ki so bili jugozahodno od Ljubljane. Poveljstvu 162. divizije je torej ostal le en sam, 303. polk, ki se verjetno ne bi upiral, če bi preostale tri dni preživel v doljenjskih vaseh na počitku. Partizanska skupina pri Jauhah seveda ni poznala položaja na bojišču, sicer bi se bila usmerila kar v Suho krajino in odnesla s seboj ranjence, ki bi jih tam ali pa v Rogu lahko preskrbela in varno spravila. Pri partizanski skupini so se tudi že začeli pojavljati rahli znaki nemira in negotovosti, ki je zakoniti spremljevalec vseh velikih sovražnih akcij.

Preden so partizanske enote pri Jauhah zapustile okolje, kjer so pustile ranjence, so se poveljstva enot odločila še za razbremenitev partizanov. Izdali so ukaz, da morajo vsi partizani pustiti v taborišču vso odvečno opremo. Izprazniti so morali celo nahrbtnike in pustili so celo del brigadne in bataljonskih oprem. Cilj tega ukrepa je bil, da bi partizani bili lažji, da ne bi bili preveč obremenjeni in da bi zato lažje prenašali napore marša in boja. Nato je partizanska skupina zapustila Jauhe in se ponoči na 3. november podala na težko pot. Hodili so zelo previdno, da jih ne bi izsledili sovražni obveščevalci. Izogibali so se vasem in naseljem ter so po napornem pohodu v temni in mrzli noči zjutraj 3. novembra prispeli na Ilovo goro. Partizanski skupini se je priključila nato tudi 10. Ljubljanska brigada.

Obe brigadi in del štaba XVIII. divizije so se razporedili na Ilovi gori na najboljše obrambne položaje. Še vedno niso imeli skupnega operativnega štaba, kar je zelo slabilo enotnost poveljevanja. Ljubljanska brigada se je razporedila nekoliko zahodneje od Velike Ilove gore. Najvažnejšo nalogo so poverili 2. bataljonu, ki so ga postavili zahodno od vasi Malo Gabrje, da bi varoval dostope iz Čušperka. Med Malim Gabrjem in Veliko Ilovo goro so razpostavili 1. in 4. bataljon kot rezervo in še topovsko baterijo. Tretji bataljon so poslali na desno krilo na položaje Pri križu, da bi varoval smer proti Račni in proti Lučam. Ta bataljon je pravzaprav bil na ključnem obrambnem položaju, saj so skoraj vsa pota, kjer je bil razmeščen sovražni 303. grenadirski polk, vodila k brigadam tod mimo. Cankarjeva brigada je zasedla take pozicije, da je varovala brigadi iz smeri Hočevje in Vidma pri Krki. Drugi in 3. bataljon sta se razmestila okoli vasi Mala Ilova gora. Nad njo je bil najvišji vrh tega zemljišča Gradišče, ki je imel ugodne pozicije za obrambo. Četrti bataljon pa ni bil tedaj pri brigadi. Že med potjo se je bil namreč ločil od partizanske skupine in odšel na Velike Vrhe. Njegova naloga je bila varovati hrbet obema brigadama na Ilovi gori. Obe brigadi sta sedaj bili brez huje ranjenih in težje opreme, zato sta bili sposobnejši za boj. Ves dan 3. november in vsa noč na 4. november je minila v miru in partizani so izkoristili ta čas za odmor in utrditev obrambne linije. Slabost partizanske obrambe pa je bila v tem, da sta bila po en bataljon iz vsake brigade precej oddaljena od jedra in slabo ali pa sploh nepovezana z njim. Brigadni poveljstvi sta dopustili, da sta bila dva dobra bataljona, pod težkimi pogoji, ko je sovražna dejavnost že prizadejala celovitost brigad in njuno moralno kvaliteto, oddaljena od svojih poveljstev.

Ko je komandant sovražne 162. divizije Turkestarske ostal 3. novembra le z enim polkom, je vsekakor iskal zaposlitev zanj, saj ni mogel v tako zahtevni operaciji izgubiti kar tri dni. Zelo vzpodbudno pa je moralo biti za njegov 303. grenadirski polk, ko so iz nastanišč v Čušperku in v Račni ter s ceste, ki pelje iz Zdenske vasi v Grosuplje, opazili 3. novembra zjutraj partizane, ki so se gibali po vsem področju Ilove gore. Kot bi se jim bili postavili za vabo, so se partizanske čete vsipale v vasi in zasedale položaje. To je bilo dovolj, da je komandant 162. divizije general Niedermayer ukazal 303. grenadirskemu polku izvesti na področju Ilove gore 4. novembra lokalno očiščevalno akcijo. Partizanske enote so ocenili na približno 200 mož in so temu primerno tudi določili lastne sile. V oceni moči partizanske skupine na Ilovi gori so se Nemci ušteli. Partizanov je bilo za 6 bataljonov in še nekoliko enot ter političnih delavcev, tako da jih je bilo precej več kot 1000. Po nemškem načrtu naj bi njihove čete napadle z dveh smeri. Najprej bi napadli iz Čušperka proti vasi Malo Gabrje, nakar bi druga skupina iz Hočevja udarila proti Mali Ilovi gori. Tako bi bili partizani v kleščah in Nemci bi zlahka obračunali z njimi. Ni znano koliko čet so Nemci poslali v boj. Če je 303. grenadirski polk imel tri bataljone, so vsekakor poslali v boj v začetku največ dva ba-

Po boju na Ilovi gori 1. novembra 1943 sta se Cankarjeva in Ljubljanska brigada umaknili z ranjenci v Jauhe pri Velikem Korinju

taljona, medtem ko so tretjega držali v rezervi. Dva bataljona z enotami za podporo pa sta štela največ 1200 mož, kar pomeni, da se je spočetka spopadlo s partizani enako število sovražnih vojakov.

Sovražno poveljstvo polka, ki je, kot smo videli, podcenjevalo moč partizanske skupine, je najprej 4. novembra zjutraj napadlo iz Čušperka v smeri proti 2. bataljonu 10. brigade. V boj verjetno ni poslalo več kot 2 četi v smeri proti Malemu Gabrju. Sovražni vojaki so prodirali skozi meglo, zato so se zelo približali 2. bataljonu 10. brigade. Tako se je začel drugi boj na Ilovi gori. Boj od blizu, na nož je bil silovit. Sovražniku se je posrečilo prodreti do Velike Ilove gore. Medtem pa je poveljstvo 10. brigade pripravilo protinapad s 4. bataljonom in moštvom topniške baterije. Udarili so sovražnika v bok in ga s pomočjo 2. bataljona potisnili skozi vas Malo Gabrje in ga začeli goniti daleč v dolino.

Medtem se je pojavila druga sovražnikova enota, ki je prišla iz Hočevja pred bataljonom Gubčeve brigade. Nemci so sprva prodrli v Malo Ilovo goro in celo odrezali čete 2. bataljona in 10. brigade od jedra, toda Cankarjeva brigada jih je s pomočjo 1. bataljona 10. brigade pregnala. Cankarjeva brigada in 1. bataljon 10. brigade sta daleč odgnala sovražnikove čete. Ta boj je bil torej uspešen za partizane, ki so zaplenili nekoliko dragocenega orožja in prizadejali sovražniku precejšnje izgube. Boj je bil pri obeh brigadah trd, odvijal se je v tesnem stiku s sovražnikom. Partizani so bili zmagovalci in Nemci so se morali naglo umakniti, da ne bi doživeli še hujšega poraza. Vse je tedaj pri partizanih bilo v redu in kazalo je, da se bo dan končal v zadovoljstvo obeh brigad.

Sedaj je nastopil trenutek, ko bi se brigadi lahko izmotali iz boja. Vse poti za umik so bile odprte razen onih, ki so peljale v dolino med Čušperkom in Račno. Toda brigadi sta ostali na Ilovi gori. Ker sta se zavedali, da bo sovražnik ponovno napadel, sta se nekoliko preuredili in ponovno razvrstili svoje čete. Bataljoni so sicer ostali na starih mestih in so zadržali v glavnem

stare obrambne položaje, vendar so se toliko premaknili, da sta bili brigadi bliže skupaj.

Nemci so iz dopoldanskih bojev spoznali, da je partizanov več, kot pa so prvotno mislili. Ušteli so se. Vendar niso hoteli izpustiti ugodne priložnosti, da zadajo partizanom, ki so sedaj odkrili svoje karte, odločilen poraz. Komandant 303. polka 162. divizije Turkestantske je zbral v ta namen verjetno vse razpoložljive sile. Bilo jih je največ za polk tj. za tri bataljone in še za nekatere enote, ki so bile v sestavi tega polka. Premoč je bila očitna, zlasti so Nemci nadkriljevali partizansko skupino po težkem orožju. Iz poteka popoldanske akcije lahko spoznamo, da je nemški komandant pripravil naslednji načrt. Najprej je spremenil smer glavnega napada. Dopoldne je to bila smer iz Čušperka, sedaj pa je izbral za izhodišče bojnega pohoda jedra svojih sil Račno. Smer akcije je bil prostor med Malim Gabrjem in Veliko Ilovo goro. To je pomenilo, da bi se Nemci vklinili med 2. in 4. bataljon 10. brigade, kar bi pospešilo razkroj bojne zmogljivosti partizanov in pospešilo njihov poraz. S pomožnima napadoma iz Čušperka in v smeri proti Gubčevi brigadi pa bi ustvarili pogoje za postopno obkolitev partizanske skupine. Načrt je torej slonel na lokavi zamisli o presenečenju partizanov ter obkoljevalnem manevru.

Partizanska skupina na Ilovi gori se je opirala v zamisli na obrambo na dopoldansko izkušnjo in je upala, da se bo lahko do noči zadržala na dosegljivih položajih, ki so se oslanjali na odlično obrambno pozicijo Gradišča nad Veliko Ilovo goro. Ker pa so se bali napada iz Račne ali pa iz Grosupljega prek Luč, so na položaje Pri križu postavili tretji bataljon 10. brigade. Tako so se zavarovali z vseh strani. S hrbta pa naj bi v Vrheh celotno skupino branil 4. bataljon Gubčeve brigade.

Ko so Nemci zbrali čete in jih pregrupirali, so popoldne, kot je bilo pričakovati, napadli. Začel se je odločilen in usoden boj na Ilovi gori. Jedru nemških sil se je takoj posrečil vdor iz Račne proti Ilovi gori, ker jih na poti ni nihče oviral. Tretjega bataljona 10. brigade namreč na odrejenem mestu ni bilo in Nemcem se je posrečilo presenetiti partizane. Vklinili so se med 2. in 4. bataljonom 10. brigade in s pomočjo enot, ki so napadale iz Čušperka začeli partizane obkoljevati. Presenečenje je privedlo do krvavega spopada na nož. V težkem položaju je bil 2. bataljon, ki so ga Nemci skoraj obkolili. Četrtni in prvi bataljon Ljubljanske brigade sta se začela pod nemškim pritiskom umikati proti severu in sta reševala ranjence, ki jih je bilo vedno več. Med njimi so bili tudi lahki ranjenci iz prejšnjih bojev, ki jih niso pustili na Jauhah. Bataljona Ljubljanske brigade sta obdala ranjence z vseh strani in začela boj za njihovo rešitev. Del brigadnih rezerv iz obeh bataljonov in topniške baterije pa se je spustil v boj, da bi pomagal 2. bataljonu izveči se iz obkolitve.

Štab 10. brigade, posebno njen politični komisar Janko Rudolf, je mrzlično iskal 3. bataljon, da bi udaril Nemcem v bok glede na pozicijo, ki je bila predvidena. Toda stika z bataljonom niso našli deloma zato, ker se je kurirjem bilo težko prebiti v smeri proti položaju Pri križu, predvsem pa zato, ker bataljona ni bilo tam. Ker je bil namreč dopoldne izgubil zvezo z jedrom brigade, se je pomaknil proti Lučam in je zvečer šel čez kočevsko progo proti Mokrcu. Politični komisar Ljubljanske brigade ga je zaman iskal in bi bil kmalu padel Nemcem v roke.

Ko so Nemci razdvojili 10. brigado, so uvedli v boj rezerve in napadli še v smeri, kjer je bila Cankarjeva brigada. Tukaj so hoteli s prodorom skleniti obroč okoli partizanske skupine. Dva bataljona Cankarjeve brigade sta stopila v boj. Načrt štaba brigade je bil zadržati nemške napade in se v ugodnem trenutku umakniti proti severu k 4. bataljonu, za katerega so mislili, da je še vedno v Velikih Vrheh, kakor je bilo ukazano. Tudi pri Cankarjevi bri-

Književnik Tone Seliškar s svojima sinovoma na Ilovi gori 1. novembra 1943

gadi se je vnel boj na nož. Nemška akcija je bila tako silovita, da je onemogočila kakršenkoli skupen in organiziran odpor. Kako je bil pri Cankarjevi brigadi trd boj zvemo iz poročila sekretarja brigadnega partijskega biroja, ki pravi, da so se izkazali v bojih na Ilovi gori posebno komunisti. »Partijci so se skupno s kandidati zavedali, da lahko le z dobrim jurišem olajšajo naš položaj in da s tem tudi druge potegnejo za seboj. Posebno so se izkazali težki mitraljezci skojevci in partijci, ki so težke mitraljeze sneli s podstavkov in jurišali s samimi glavami. Merilci težkih mitraljezov so se posluževali ramen svojih pomočnikov za podstavke, samo da so lažje in hitreje manevrirali z mitraljezi.«

Med bojem je poveljstvo 10. brigade vedno bolj izgubljalo zvezo s svojimi enotami. Bataljoni so se borili z vso srditostjo in se postopoma v neredu umikali. Proti večeru se je posrečilo 2. bataljonu, da se je izvil iz obkolitve in se s precejšnjimi izgubami priključil 1. in 4. bataljonu. Nastopil je večerni mrak in to je olajšalo položaj partizanov in njihovih štabov, ki so s skrajnimi napori poveljniškega kadra, članov komunistične partije, mladincev in drugih hrabrih borcev zadrževali Nemce in preprečevali popoln razkroj bojnih vrst in razširjenje panike. K temu so pripomogle tudi težave, ki jih je imel nemški polk. Zašli so v gozdove, izgubili tesno povezavo, uporabili so že vse rezerve in morali z raznih odsekov jemati čete, da so zakrpali bojno razporeditev, ki se je pod udarci partizanov ali pa zaradi nepreglednosti bojnega polja vedno bolj trgala. Nastopila je noč in bojna vihra na Ilovi gori se je plegla. Partizani so pobrali vse ranjence in mrtve, kolikor so mogli ter se umaknili proti severu. Sovražnik pa je zasedel Ilovo goro, pobral plen, pobil ranjene partizane in postrelil ujetnike ter nekaj domačinov ter se pripravil za nadaljevanje akcije naslednjega dne. Ker pa so se partizani ponoči umaknili, so Nemci 5. novembra popoldne končali akcijo na Ilovi gori in se umaknili v nastanišča.

Partizanski brigadi sta bili do dveh ponoči 5. novembra pripravljene za pohod. Skupaj z delom štaba XVIII. divizije sta zapustili področje Ilove gore v

smeri proti Suhi krajini. V jutranjem mraku sta šli čez cesto Videm pri Krki—Zdenska vas in prispeli zjutraj na Korinj. S tem se je končal boj na Ilovi gori.

Omeniti je treba še, kaj je počel 4. bataljon Cankarjeve brigade na Velikih Vrheh.

Kot smo že omenili, se je 4. bataljon Cankarjeve brigade na pohodu iz Jauh dne 3. novembra zgodaj zjutraj ločil od brigade in odšel v Velike Vrhe, da bi zavaroval brigadni skupini s hrbta. Ko je bataljon zgodaj zjutraj prispel v vas, je izvedel stroge ukrepe za konspirativnost svojega bivališča. Domačinom niso dovolili, da bi zapustili vas, če pa je kdo v vas prišel, so ga zadržali. Skoraj tri četrtine borcev je bila zato na zavarovanjih in v patroljah, medtem ko je četrtnina počivala. Zato sovražnik bataljona ni zasledil in bojev ni bilo. Štab bataljona je imel načrt, kako se bodo obnašali v primeru sovražnikovega nadmočnega napada. Nameravali so se umakniti proti Suhi krajini v smeri, ki se jim bo zdela najbolj ugodna. Pošiljali so patrolje za povezavo s Cankarjevo brigado, ki pa stika niso mogle vzpostaviti. Dne 4. in 5. novembra bataljon ni mogel najti brigade. Ovira so bile tudi sovražnikove patrolje in manjši oddelki, ki so križarili po cesti, ki pelje iz Vidma v Grosuplje. Ker se je bataljon bal, da se patrolje ne bi izgubile spričo prisotnosti sovražnika, so sestavili več okoli 10-članskih oddelkov, ki so kot bojne patrolje iskale zvezo z brigado in našle na poti mnogo razkropljenih partizanov iz Cankarjeve in 10. brigade. Končno je 5. novembra ena takih patrolj prišla na Ilovo goro in našla prazno bojišče. Bataljon se je nato odločil zapustiti Vrhe in se podati v Suho krajino, kar je nemudoma tudi storil.

Zanesljivih podatkov o partizanskih izgubah na Ilovi gori ni mogoče dobiti. Nemški štab armadne skupine B je 5. novembra poročal Hitlerjevemu glavnemu stanu, da je padlo 135 partizanov. Če je to poročilo bilo resnično na temelju stvarnega stanja, potem so Nemci prav gotovo med padle partizane prišteli tudi tiste civilne osebe, ki so jih med akcijo polovili. Zanesljivo je, da sta obe brigadi na Ilovi gori imeli velike izgube, največ pa 10. brigada, ki je imela najhujše boje. Najhuje je bil prizadet 2. bataljon 10. brigade, ki je bil na Ilovi gori deloma obkoljen. Vsekakor moramo računati s tem, da je na Ilovi gori bilo izgubljenih okoli 100 partizanov iz obeh brigad.

Boj na Ilovi gori je bil poraz za Cankarjevo in Ljubljansko brigado. Izhajal je iz dejstva, da se brigadi nista izognili spopadu, čeprav bi bili to lahko storili. Zakaj se brigadi nista izognili boju, ki pod pogoji velike sovražne ofenzive ni obetal brigadama uspeha? V prvi vrsti je to bilo pomanjkanje sposobnosti za pravilno ocenjevanje razmer na bojišču. Nepovezanost z višjimi štabi je še bolj zožila vse možnosti za pravilno ocenjevanje. K temu je prispevalo tudi to, da divizijski in korpusni štab sama spočetka nista bila dobro informirana, kaj pomeni nemška akcija. Pomanjkanje skupnega operativnega štaba obeh brigad in pomanjkanje jasne slike o nadaljevanju boja, je tudi prispevalo k neuspehu. Pripomniti pa je treba, da je oba brigadna štaba vodila v boj ideja, ki jo je bil glavni štab že v začetku ofenzive oznanil vsem partizanskim enotam, da je namreč treba osvobojeno ozemlje braniti. To sta imeli obe brigadi še vedno v mislih, ko sta se spustili v neenak boj, da bi častno izpolnili ukaz glavnega štaba. Obe brigadi sta bili borbeni in sta bili prežeti z ofenzivnim duhom. Komandirji, komandanti bataljonov, zlasti pa oba poveljnika brigad Ivan Majnik-Džems in Franc Rojšek-Jaka ter vsi politični komisarji so bili bojevit partizani. Brigadi so popeljali v boj, da bi branili osvobojeno ozemlje in prizadejali sovražniku med ofenzivo čim večje izgube.

Ilova gora je postala po silovitosti bojev, po hrabrosti partizanov in zaradi velikih naporov in žrtev legendarna. K temu pa so posebno pripomogli mnogi kulturni delavci in umetniki, ki so bili prišli v brigadi prav pred začetkom boja na Ilovi gori. Bojev so se udeleževali podeljeni po četah in doživeli vse strahote pa tudi junaške podvige v neposrednem spopadu s sovražnikom. Ve-

čina med njimi je na Ilovi gori doživela ognjeni krst. Hud boj, požrtvovalnost borcev, ki je v žrtvovanju odražala veliko ljubezen do svobode, jih je prevzela, da so Ilovo goro in boje na njej orisali z umetniškimi sredstvi in jim s tem dali poseben pečat in zgodovinski pomen. Ilova gora je bila opevana od mnogih pesnikov, opisovana v črticah in raznih literarno umetniških delih, komponisti, zlasti Marjan Kozina, pa so jo opevali v nepozabnih skladbenih delih in simfoniji. Ilova gora, ki je bila ena med mnogimi epizodami partizanskega boja, je slavo, ki so jo o njej peli slovenski umetniki-borci, tudi zaslužila.

VIRI

Izjave Jožeta Borštnarja, Janka Rudolfa in Ivana Piclja-Jona. Radko Polič, Ilova gora (izdal občinski odbor ZZB NOV občine Grosuplje, v Grosupljem 1961), Tone Ferenc, Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna vojna v Sloveniji jeseni 1943, poročila Cankarjeve in 10. brigade nadrejenim štabom o bojih na Ilovi gori, poročila štaba XV. divizije in VII. korpusa o teh bojih, Ladislav Kiauta, Na bojni črti osemnajste, in razna poročila ter zapisi o Ilovi gori.

Verujem

Ana Galè

*Saj me ni strl ne, tujec brezdušni,
ko me je palnil preko meje!
Praznih sem rok,
a imam še srce.
V srce ne more ne glad in ne mraz.
Jaz sem še jaz!*

*V meni je toplo.
V meni gori.
Ne sanjam več v blede in bolne noči,
ne iščem več steze do svojih nebes,
zdaj raje razkrivam le to, kar je res:
vidim v očeh zadržane solze,
slišim besed zamolčanih gorje,
delam in verjem, da bomo ljudje,
pravi ljudje
iz naše krvi
enkrat vsi eno —
kar nas je — vsi.*

Kako smo varovali gozdove

Matevž Hace

Pričevanje

Spomini

Bilo je prvo leto vojne, ko so Italijani zasedli naše kraje. Nekega večera v avgustu 1941. leta je čez gmajno in za vrtovi prišel Janez Hribar. Takrat je bil v ilegali in delal kot okrožni funkcionar. Da bo prišel, mi je sporočil Nace Voljč, ki je tudi bil takrat v ilegali. Nace Voljč je bil tisti čas sekretar našega rajonskega komiteja, člani pa so bili še Janez Mlakar-Horošo iz Markovca, Tone Šraj-Aljoša iz Nove vasi z Bloške planote in jaz. Naš rajonski komite je imel delo na delu Loške doline do Pudoba in delu Bloške planote.

Bila je svetla avgustovska noč. Dobili smo se v naši ogradi, nad hišo pri studencu, ki ga je obkrožala košata lipa in širok in star leskov grm. Imeli smo točni. Samo Toneta Šraja-Aljoše ni bilo, Janez Hribar je dejal, da mu je dal naloge že dan prej na Hudem vrhu. Tiste čase smo pazili na to, da smo točno prihajali na določen kraj na sestanke osnovnih partijskih organizacij ali na seje rajonskega komiteja. Sedeli smo pri studencu pod košato lipo. Lipa je imela dolge veje do tal. Do občinske ceste, po kateri so ponoči hodile patrole, sestoječe iz šestih ali osmih mož, je bilo nekaj sto korakov. Vsi štirje smo imeli pri sebi pištole, Janez Hribar celo dve.

Nace Voljč-Fric, ki je leta 1944. padel na Štajerskem kot sekretar oblastnega komiteja, je poročal o našem delu in splošnem položaju našega rajona. Nato je Janez Hribar začel o namerah italijanskih trgovcev z lesom. »Te golazni se je kar precej nateplo v naše kraje in še in še bodo prihajali novi. Diše jim naši hlodi, trami, žaganice, celuloza, jamski les, drva. Dosti papirnatih lir imajo. Vse bodo hoteli pokupiti. Vojska je in vsaka vojska potrebuje veliko različnega lesa.

To nakupovanje moramo na vse možne načine preprečiti. Našim kmetom je treba dopovedati, da ne bodo v tem času prodajali lesa za nobeno ceno. Les bomo prodajali, ko bomo imeli svojo svobodno državo. Sleparski trgovci, domači in tuji, bi si radi sedaj s trgovino nagrabili milijonov, bogastvo, tako kakor so si ga nekateri verižniki v prvi svetovni vojni. Stopiti bo treba do vseh tistih, ki mislijo letos ali prihodnje leto na večje sečnje. Nekaj takih poznam in bom še te dni stopil do njih.«

»Tudi jaz mislim stopiti do nekaterih v Vrhniki,« je dejal Janez Mohor.

»Kakšen večer bom tudi jaz stopil v Pudob in Igavas,« je dejal Nace Voljč.

»Na Bloški planoti sem do nekaterih stopil sam,« je dejal Janez Hribar. »Do drugih bo šel te dni Tone Šraj in njegovi pomočniki. Ni dovolj, da imamo sestanke in se pogovarjamo, koliko ljudi smo pridobili. Gre za naše gozdove, gre za naš les, ki bo koristil nam po končani vojni morda bolj kot zlato. No, predlagam, da se čez štirinajst dni spet dobimo in se pogovorimo o tem, koliko kmetov ste obiskali. Dobili bi se višje gori med lipami. Ta studenec je kar preblizu ceste,« je dejal Janez Hribar.

»Noben karabinjer še ni bil pri tem studencu,« sem mu oponesel. »Sicer sem tudi jaz za to, da imamo vsak sestanek na drugem kraju.«

Nacetu Voljču sem pa dejal, da ni treba hoditi ponoči po cesti nad Starim trgom, ker da bo srečal močne italijanske karabinjerske patrole. Dopovedal sem mu, kako se pride dvesto korakov nad cesto do naših lip na Ulaki.

V Starem trgu je odbilo eno čez ponoč, ko smo se razšli. Janez Hribar je ostanek noči prespal višje v neki dolini-

ci. Iz dveh ostrnic sem snel suho deteljo. Le domačini vedo za to skrito dolinico.

»Preden se bo naredil dan, ti bo Terzija prinesla ajdovih žgancev in vročega mleka,« sem mu dejal pred odhodom.

Konspiracija je bila tako močna, da člane osnovnih partijskih organizacij nismo nikdar seznanjali, kdaj in kje smo imeli sestanke ali seje rajonskega komiteja. Samo z delom, s sklepi smo jih seznanjali.

Hoditi okrog kmetov in jih pregovarjati, jim dopovedovati naj varčujejo z lesom in da te usrane lire niso vse, to ne bo prijetno delo, sem si mislil. Svojemu vaščanu, članu vaške partijske organizacije, dvanajst let starejšemu Rih-tarčkovemu Francetu sem takoj naslednji dan povedal sklep našega rajona.

»Ti, France, boš stopil v vas Dane do tistih treh kmetov, ki nameravajo več sekati in prodajati hlode in trame italijanskim trgovcem.«

»V domači vasi pa le sam opravi, ker boš imel več uspeha, kot pa bi ga imel jaz,« mi je odvrnil France.

Tako se je tudi zgodilo. Stopil sem do sosedo Karla Turka. Sosedovo kmetijo je kupil 1931. leta, ko se je vrnil iz Amerike. Z vdovo Marjeto Perušek nista imela otrok. Marjeta je imela iz prvega zakona sina in hčer. Oba sta bila že v službah, preskrbljena. Sosed Karl Turk je imel lepe gozdove. Čeprav Italijanov ni maral, je le hotel prodati šestdeset kubikov hlodov in dvajset kubikov tramov. »Dosti več ponujajo kakor domači trgovci,« je počasi govoril.

»Stric, sekali ne boste, vam rečem, ker vam ni treba. Denar še imate in poln hlev govedi tudi. Njive so vam letos lepo obrodile. In kar je važno — sama sta z ženo pri hiši. Tudi gostilna vama nekaj nese. Taka je ta reč, stric. Sedaj noben Slovenec, ki se šteje za zavednega, ne bo sekal in prodajal hlodov, tramov, drv in drugega lesa našim sovražnikom. Boste videli, ko bodo nekoč Italijani odšli iz naših krajev — in odšli bodo zlepa ali zgrda — bo najbrž spet zamenjava denarja. Ljudje bodo zopet izgubili. Stric, do konca vojne niti enega trama. Čim manj bodo dobili Italijani pšenice, goveda, koruze in prašičev, prej bo vojna končana. Tudi Avstrijo je leta 1918 vzel vrag, ker ni imela hrane in drugih potrebsčin za vojskovanje,« sem mu dopovedoval. »Vi vsega tega ne veste, ker ste bili takrat v Ameriki. Spominjam se zime 1918. leta, ko so avstrijski vojaki pobirali zvonove. Takrat so ljudje govorili: če smo prišli že tako daleč, da pobirajo zvonove, smo pa res že na koncu vojne. Takrat smo šolarji nosili lesene coklice, ker ni bilo čevljev in ne usnja v trgovinah.«

Tako sem že drugi dan po seji rajonskega komiteja pregovoril sosedo Karla Turka, da ni sekal in prodajal lesa italijanskim in domačim trgovcem. Se isti teden sem stopil do močnega kmeta Jakopca — Janeza Turšiča. Z njegovim sinom sva bila prijatelja. Janez Turšič je bil poleg starega Jurjevca in Karla Turka najbolj imovit, denaren kmet v vasi. Imel je lepe gozdove. V gostilni je bil samo leta 1904, tistega dne, ko se je priženil v našo vas. Bil je izredno varčen kmet. Obenem je bil tudi kolar. Imel je najlepše obdelane njive, lepe gozdove, poln hlev goveda in še solde v hranilnici. Njegov sin Adolf je bil ravno tako delaven, kakor oče, vendar je šel enkrat tedensko v gostilno, kjer je ob četrtniki brizganca govoril o gozdu, govedu in kmetijstvu. Z menoj se je družil, ker je vedel, da pišem poleg delavskih tudi sestavke kmetijske vsebine. Z drugimi vaščani se ni hotel družiti ne on in ne njegov oče.

»Stric, v važni zadevi sem prišel k vam. Upam, da se bomo pogovorili.« Zraven je bil tudi sin Adolf. Ponovil sem besede, ki sem jih govoril Karlu Turku.

»Rečem ti, Matevž,« je dejal Janez Turšič, srednjevelik, suh, okreten, pameten kmet, »rečem ti, da tudi jaz ne maram te italijanske lakote. Vsi pa govorijo, da je sedaj čas za prodajo lesa. Res je, da sem precej izgubil, ko smo zamenjali dinarje v lire. Rečem ti, da so se nam zapravljevci posmehovali. Rekli so: No, to pa imate od varčevanja. Res je, da se jaz, kakor se imenujem Janez Turšič, pokašljam na vse zapravljevice v naši vasi, toda vedno sem varčeval. Doma so me še kot malega fantiča naučili varčevanja. Naša družina je zadovoljna kar z domačo hrano. Za pijačo je dobra voda kuhanih hrušk in domač mošt. Zaradi mene bi lahko opustili gostilne vsi gostilničarji v naši dolini. Saj si ti ono leto napisal članek o tem, da je v občini dvainštirideset gostiln in da jih je polovica preveč. Veš, dvakrat sem prebral tisti članek. Nisem vedel, da je toliko te izkoriščevalske nadloge v dolini.«

»Seveda ne veste, oče, da jih je toliko, ko pa od 1904. leta niste videli gostilne od znotraj.«

»Seveda, ker ne čutim potrebe ne po vinu in ne po gostilniški družbi, do leta 1914 smo možje-kmetje vedno imeli vaške sestanke na Ulaki pod Štorovim orehom. Tam smo se pogovorili o vseh vaških zadevah. Vaških, gmajnskih in gozdnih poteh, o skupnem vaškem travniku, o davkih in vaških gmajnah. Vsi ti shodi so bili brez krega, prepira in vina. Po shodu je šel vsak, kamor je hotel. Eni krmit govedo, konje in ovce, drugi pa na ples in pitje v gostilno. Tako je bilo tista leta.«

Takrat sem opazil, da sem si pri varčnih kmetih pridobil neko ceno in veljavo, ker sem pisal poleg delavskih tudi kmetijske sestavke, kako se dela kompost, izkušnje z gnojenjem komposta, o skupni vaški kašči, ki je bila zidana v naši vasi 1818. leta, o povodnji in druge sestavke kmečko-vaške vsebine. Poleg mene je občasno pisal sestavke tudi vaščan Rihtarčkov starejši sin France. Mladi fantje so tiste čase malo ali skoraj nič brali. Brati smo jih navadili mi leta 1941. Tista leta so imeli varčni kmetje stokrat večje spoštovanje do človeka, ki piše, kakor pa v vsej povojni dobi drugi mladi rod.

Z Janezom Turšičem sva se dobro pogovorila. Še sin Adolf, ki sem ga prej vključil v OF, je očetu dejal: »Saj res nam ni treba, da bi sekali. Solde še imamo in najbrž bo prav tako, kot vam je rekel Matevž. Rusije, Anglije in Amerike tudi Mussolini in Hitler ne bosta premagala,« je sklenil sin Adolf in moj dolgoletni prijatelj. Janez Turšič je obljubil, da ne bo sekal v gozdu.

Nekega deževnega in viharnega dne sem obiskal vaščana — starega Jurjevca. Bil je star dvaindesetlet let. Trden kmet, skopuški. Več desetletij je bil kupčevalec konj in volov. Doma je imel železno blagajno za denar. Svojo hišo je leta 1924 olepšal z zlatimi kronami. Vsak večer je stal pred hišo na vaški cesti in jo opazoval. Gorje, če je kakšno govedo stopilo na njegovo parcelo. Takoj je tožil, če ni že prej lastnik goveda plačal zahtevano odškodnino. Še pastirje je lovil ob večerih z bičem, ko so gnali govedo na vodo.

Njegova hiša je bila predzadnja v vasi. K njemu niso radi zahajali dninarji na delo. Slabo jih je plačeval in slabo jih je hranil. Njegov sin Tone je še mlad umrl. Bil je mehak in dober človek. Nič ni bil podoben skopuškemuo očetu. Še v visoki starosti je rad pogledal za kakšno vdovo, ko je kupčeval po semnjih v Ložu, Grahovem ali na Mihaelovo na Bloški planoti. Stel se je za liberalca. Če je komu kaj posodil, je znal ob pravem času izterjati. Nič ni dal na ženske solze. Samo take kmete je cenil, ki imajo lepe gozdove, govedo in shranjen denar. Kadar je šel v semenj, je šel lepo oblečen, ponosen in samozavesten s palico v roki čez vas. Ob takih prilikah so vaščani govorili: Jurjevec gre v semenj. Zopet se bo zredila njegova železna blagajna. Tak je bil Jurjevec.

»Dober večer, stric. Po opravkih sem prišel k vam. Vam je dolgčas, ko vam je pozimi umrla žena, kaj?«

»I no, seveda mi je. Saj če ne bi bilo te vojskine brkljarije, bi si poiskal kakšno na Blokah. Ampak tako pri petdesetih, zdravo, pridno in tako, ki bi imela

vole in lep gozd,« je odvrnil možko. O ženskah se je vedno rad pogovarjal, posebno ob semanjih dneh.

Na mizi je imel račune iz leta štiri-deset, račune o zaslužkih pri volovskih kupcijah.

»Ti, kdaj si se pa ti naučil pisati. Bral sem tvoje reči v Kmetovalcu in drugje. Ti boš nekoč še daleč prišel, ker pišeš, pa si hodil samo v starotrško šolo kakor jaz.« Domače ljudi, ki so pisali sestavke, je cenil in spoštoval.

»Eh, no ja, stric. Človek se navadi vsega,« sem mu odvrnil. »Slišal sem, da mislite posekati večjo količino lesa. Ali je res?« Pogledal me je s svojimi sivimi očmi. Položil je svoje močne kitaste roke na staro javorovo mizo. »Seveda bom sekal. Pravijo, da Italijan dobro plača.

»Ne, stric. Ne prosim soldov na posodo. Za sproti jih imam. Veste pa dobro, da imamo pri nas že dvajset let najlepše krave v vasi po zaslugi moje pokojne matere,« sem mu odvrnil.

Jurjevcu sem pojasnil, zakaj sem prišel. Dejal sem mu tudi, da je najbolj trden in zdrav ded v vasi, kar je bilo res. In da bi bilo škoda, če bi dal toliko hoj za lire, ki bodo po končani vojni malo vredne.

»O tem je treba pa dobro premisliti,« je dejal in si prižgal cigareto.

»Stric, kot vem, tudi vi ne marate Italijanov. Slišal sem, da Karel Vidmar in Janez Turšič ne bosta sekala hoj in dala tesati tramov. Denar imata in v lire nimata zaupanja. Po vojni bo les drag.«

»Pa res ne bosta sekala in tesala? Sta tebi samo rekla tako, a?« je spraševal hlastno, naglo. »Če je tako, potem pa tudi jaz ne bom.« Rekel je še, da mu je tudi snaha Pavla dejala, naj ne bi sekal.

»No, ti najbrž veš, zakaj se ne sme sekati,« je dejal že pomirjen. »Obisku-jejo me oni trgovci in mi govorijo: ‚Jurjevec, dobil boš lepo plačano, zamudil boš priliko, drugo leto bo les cenejši.‘

Rekel sem mu, da trgovci lažejo, ker gledajo na svoj profit. Slovensko domovino bi prodali za lire! Nisem pa starem u povedal, da je njegova snaha že organizirana aktivistka.

»Praviš, da se ne bi ženil. Mladega se počutim, da veš.«

»Bežite no, stric. Saj vaša snaha Pavla dobro skrbi za vas, to vemo vsi. Imate dva močna vnuka. Teh dvajset let kar v miru živite.«

Bil je prepričan, da bo doživel vsaj sto let. No, dočakal jih je osemindeset. Tistega viharnega večera sem ga le pregovoril. Da se ne bi kje srečal z italijansko karabinjersko patrolo, sem šel domov za vrtovi.

Nekega večera sem obiskal starega gostilničarja Vraga na Gornjem Jezeru.

Djordje Andrejević-Kun: Partizanska politična ura, risba

Pri Vragovih so imeli gostilno že več kot dvesto let. Za Vraga je bilo znano vrsto let, da toči vedno pristno vino. Bil je lovec in dober ribič. V Vragovi gostilni se je v preteklem stoletju večkrat ustavil pisatelj dr. Hinko Dolenc, ki je bil vrsto let okrajni sodnik v Ložu. V črtici »O Cerkniškem jezeru« je popisal tudi Vragove in druge originalne Jezerce.

Velika Vragova hiša stoji ob cesti, ki pelje iz Starega trga v Grahovo in Cerknico. V skoraj novi šoli je učiteljeval napredni učitelj Vlado Furlani, ki je že ob začetku postal član in aktivist. Tudi Vragov sin je bil aktivist. Vsak teden se je ustavljal pri meni zaradi literature.

Na Jezero sem šel kar čez gmajne in prišel v mraku tja. Gostilničar Vrag je klel Italijane v vseh jezikih, ker je moral kakor vsi lovci oddati dobro lovsko puško. »Preklete, pustili so mi samo trnek za ribolov. S trnkom ne bom lovil srnjakov in jelenov!«

Povedal sem mu, da sem prišel zaradi sečnje lesa.

»Hm, hodijo okrog mene in govorijo: Janez, sekaj, sedaj je čas. Lepe solde boš dobil. Sekal boš lahko, moderniziral. Sedaj je ura. Posekaj vse do »čestabina«. Res je, ne verjamem, da bo ta polentar-

ska lakota ostala pet let v naših krajih. Hm, praviš, da bo lira vedno manj vredna? Praviš da noben zaveden Notranjec ne bo sekal? Tudi sin Ivan mi je včeraj dejal: Ne sekati za fašiste! Če je tako, pa ne bom. Pa še nekaterim drugim možem bom povedal,« je resno dejal Vrag.

Trgovci so bili prebrisani pri snubljenju za sečnjo. Kakemu kmetu so svetovali, naj si modernizira hlev, drugemu naj sezida nove lepe svinjske hleve. Tretjemu, naj si zaradi ugleda polepša hišo. Četrtemu, da bo lira vsako leto več vredna, les pa cenejši, ker si bodo ruske gozdove razdelili Nemci in Italijani in da bo, kakor je bilo v dobi krize v Trstu, ruski les cenejši kot pa naš notranjski. Petemu, ki je imel hčere za možitev, naj seka za doto in balo hčeram.

Prišel je tesač Jože. Vsedel se je v kuhinji za mizo in čakal.

»Kaj praviš ti na to: tesal sem v Skrajnem vrhu. Pet dni sem tesal, žvižgal, tesal in si kupal polento. Včeraj pa prideta dva neznanca s puškami in mi rečeta: 'Ti, stari, poberi takoj svojo ropotijo in izgini domov. Koga si pa vprašal, če smeš tesati?' Ja, koga sem vprašal? S trgovcem Jožetom Špehom iz Pudača sem se zmenil za tesanje. On mi je dal ta zaluzek. Kdo pa ste, sem jih vpra-

šal? — Mi smo borci proti fašistom. Stari, dokler so Italijani v naši deželi, že ne boš tesal. Po vojni boš tesal trame. Taka je ta reč. Sedaj pa hitro poberi svojo plenkačo, klamfe, sekuro in kotliček pa izgini domov.' — Ampak, gospoda, to ni nekaj v redu, sem jima rekel. — Stari cepec, da boš vedel: midva nisva nobena gospoda, ampak partizana. Molči in izgini. Tistemu Jožefu Špehu pa povej, da smo te odgnali.'

Molčal sem in šel domov. Onadva pa sta šla prav do Gabrnca za menojo. Jožefu Špehu sem povedal, da so me pregnali iz gozda. Kljel je, nazadnje je pa dejal, da naj grem tebe vprašat, če je res taka komanda prišla v naše kraje. Tebe ali pa Plesa v Markovce. No, Franca Plesa ni bilo doma. Ejduš, lepo bi se zaslužilo, pa te naženejo iz gozda. Še to so mi oni v gozdu rekli, naj molčim, da ne smem povedati Italijanom, da pa lahko vse povem Jožefu Špehu.«

Tesača Jožeta sem seznanil o prepovedi sečnje in tesanja.

»Hudiča, kaj si vse ne izmislijo ljudje v mestu? Ja, dinar je bil dinar prej, sedaj je pa lira. Moja sekira in plenkača ne poznata višje politike. Mislil sem, da bom do jeseni toliko zaslužil, da bi si kupil s tesianjem še eno kravo. Pa ne bo nič!«

Čakal sem, da se je dodobra izpovedal. Tesač Jože je imel petinpetdeset let. Bil je nizek, širok, zdravo rdeč. Za politiko se ni brigal. Do leta trideset je volil klerikalce. V dobi krize je vse opustil. Samo svojim rokam je zaupal. Gospodje strankarji mislijo nase, kak tesač Jože jim ni mar. Tesal je liberalcem in klerikalcem, najprej tistemu, ki je najbolj plačal.

»Dobro,« je dejal, »praviš, da me bodo pregnali, če bom tesal v Skrajnem vrhu. Kaj pa kmetu Trudnu, Strletu in Ketniku, ali bom smel tesati? Les so pripeljali iz gozda na dvorišča. Stesal bi jim trame, ker jih bodo rabili doma za ostrežje.«

Položil je močne kitaste roke na mizo.

»Lahko boš tesal vsem, ki bodo trame rabili za svojo gospodarsko potrebo,« sem mu odvrnil. »Ljudje bodo lahko sekali les za drva in drug les za svojo porabo. Samo za prodajo partizani prepovedujejo. Ne žele, da bi podpirali fašiste, ki zatirajo in se vojskujejo proti nam in Rusom,« sem sklenil.

»Ti hudiči so me ustavili pod vasjo, ko sem se vračal iz gozda. Zahtevali so legitimacijo. Še nikdar ni noben sekač in tesač nosil v gozd legitimacije. Seveda smo imeli pred vojno dvolastniške legitimacije, če smo sekali ali tesali onkraj državne meje. Ti vrabi nam bodo merili želodce! Kup papirjev so poslali

za popis krav, prašičev, kokoši, krompirja in žita. Še sam ne vem, koliko kokoši je pri hiši. To je stvar žene Polone. Teh italijanskih lenuhov je vedno polno po cestah. Nekaj besed znam italijansko še od takrat, ko sem se vojskoval na Piavi. Onemu karabinjerju sem odgovoril, da v gozdu srnjaki in jeleni ne zahtevajo legitimacije. Samo grdo me je pogledal oni brigadir in gledal moje zakrpane smolnate hlače.

Odšel je pomirjen, ko je zvedel, da bo moral opustiti tesianje v gozdu, da bo pa lahko kmetom tesal trame na dvoriščih za njihove potrebe.

Oglar Peter je sekal v Lomu bukovino. Pripravljali se je, da bo napravil dovolj lesa, da bo v letu 1942 žgal oglje vse leto za kovače in za trgovca Jožefa Špeha. Čudak je bil oglar Peter. Zene ni maral. V naše kraje se je priselil iz pivških krajev davno pred svetovno vojno.

Obiskal sem ga v gozdu, ko je pripravljali les za kope.

»Stric, kaj pa mislite?«

»No, kaj bi mislil,« je zagodrnjal. »To mislim, da bom pripravil lesa in da bom za trgovca Jožefa Špeha nakuhal pet velikih kop oglja. Špeh je obljubil, da bo dobro plačal. Hm, onega tesača so pa neki oboroženi ljudje pregnali iz gozda,« je dejal, si prižgal cigareto in me ošinil s svojimi sivimi očmi.

»Najbrž tudi vi ne boste kuhali oglja za Italijane, dokler bo trajala vojna,« sem mu dejal.

»Kaj, kaj,« se je razhudil. »Da še oglariti ne bi smel? Še stari ljudje so vedno rekli, da raztrganih hlač in dela na svetu ne bo nikoli zmanjkalo. Kaj bom doma sedel in bolno sitno Terezo gledal? Kaj še!«

»Stric Peter, pamet v roke,« sem mu dejal.

Cez nekaj dni ga je iz gozda pregnala partizanska patrola.

Stopil sem še do trgovca v Pudobu — k Jožefu Špehu. Znal je dobro italijanski. Bil je spreten trgovec, ki je ves zasluženi denar obračal tako, da je kupoval gozdove. Bil je poročen, toda brez otrok. Pozorno je poslušal in mi obljubil, da za sedaj ne bo več pošiljal delavcev v gozd na sečnjo, tesianje in oglarjenje. V letu 1942 so ga fašisti ustrelili kot talca.

Tako smo v letu 1941 in v zimi 1942 odvrčali kmete od večjih sečenj. Beli in karabinjerji so v letu 1942 zvedeli, da sem bil eden izmed tistih aktivistov, ki so kmete odvrčali od sekanja gozdov. Maščevali so se in v avgustu 1942. leta so mojemu očetu posekali lipov gaj nekaj korakov nad hišo. Stodvajset kubikov lepih debelih lip so posekali, lip, ki so stoletja šumele nad hišo.

Književnost narodnoosvobodilnega obdobja in njeni stiki s tujino

Književnost

Kultura

Emil Cesar

(Nadaljevanje)

Spomladi so z letali evakuirali iz zasilnega letališča v Adlešičih Slovensko narodno gledališče iz Črnomlju in ga najprej nastanili v Zadru, pozneje pa premestili v Biograd na morju. Kot že prej v Črnomlju, je tudi tu skrbel Dušan Mevlja za gledališki stenski časopis in zanj prispeval nekaj svojih najnovejših pesmi, tako: *Zarja*, *Obešenec*, *Vrnitev*, *Pol Abrahama*, *Trg*, *Na morskem dnu*, *Smej se*, *bajazzo* ter *Mornarji gredo na kopno*. Vsaj v prvih treh je še občuten odmev na vojna doživetja in boje. Med njimi zasluži pozornost predvsem *Zarja*, v kateri je Mevlja, bolj kot katerikoli oblikovalec slovenske besede v tem času, določno spregovoril v imenu generacije o svojskem zorenju mladih v vojnem obdobju. Sledi priložnostna *Pol Abrahama*, ki je nastala marca 1945. v Zadru. Globljih pobud, razen življenjepisnih, sicer ne poznamo. Ni pa izključeno, da izhajajo iz ugotovitev, ki nam jih podaja pesem *Zarja*. Namesto skepse, ki je ni dopuščal čas, preseneča nenavadno opesnenje, sicer časovno kratke, zaradi vojskovanja pa kaj tvegane življenjske poti. Predvsem v zvezi s prvim sta podsmeh in mladostna prešernost, saj skuša obletnico, vsaj v naslovu, spravljati v zvezo s pomembnejšim človeškim starostnim mejnikom, vrednim, po nepisanih človeških pravicah, kratkega postanka in pogleda nazaj in zato upravičenosti do opesnenja. Prav v tej literarni izpovedi moremo odkriti, po doslej znanem, zametke poznejše satirične priostrenosti, čeprav so prav gotovo člani ožjega kolektiva te karakterne lastnosti pri Mevlji odkrili že mnogo prej. Še določneje nas podpira v predvidevanjih o satiričnem daru tudi pesem *Smej se, bajazzo*, ki je nastala prav tako v Zadru. Iz istega obdobja je tudi pesem *Mornarji gredo na kopno*.

Ob teh pesmih moremo opozoriti, da je bil prav Mevlja tisti, ki je prvi ponovno začel, zaradi določenih okoliščin, z motiviko, bližje mirnodobnemu kot vojnemu življenju. Čeprav moremo v tem času tudi na Slovenskem že zaslediti, da se slovenski pisatelj za hip ustavlja ob zavesti razkošja, ki mu ga prinaša mir in svoboda — besedi, ki so ju Slovenci v obdobju štirih let tolikokrat izgovarjali, saj so po dolgih stoletjih menda tudi prvič, povsem in do potankosti doumeli njen smisel. Slovenskemu književniku se že ustavlja korak v mirnodobni vsakdanjosti. Že vidi zarjo svobodnega dne in že okuša svežo ter mlado sapo prihajajočega jutra. Vendar pa se kot družbeno angažirani delavec zaveda, da je njegova pomoč, po vsem, kar je doživel, predvsem zaradi njegovih izkustev, v prihajajočem obdobju, še kako pomembna. Čeprav se torej miselno že nestrpnost pripravlja na življenje po vojni (Ivan Minatti, Vladimir Pavšič-Matej Bor), se prav pri Dušanu Mevlji prvič srečamo z lite-

rarnimi opisi mirnodobskih motivov, prežetih, sicer še s sledovi vojne, ki so še daleč od v vojni porojene idilike o miru, ko naj bi se, v želji po skromnem osebnem ugodju, ustavil čas. Ustavil, vendar samo za hip. Se vedno so prisotni objokovani in prekleti sledovi vojnega divjanja.

Zanimiva je tudi primerjava pesmi Dušana Mevlje s Šmitovimi in Ciuhovimi. Čeprav so nastale v istem pokrajinskem okviru, je v njihovi čustveni odzivnosti precejšnja razlika. Za Šmita in Ciuho pomeni prihod v sicer osvobojeno Dalmacijo, prihod na bojišče. Čim globlje bosta prodirala proti Sloveniji, tem globlje ga bosta spoznavala. Zato sprejemata vse, s čimer se srečujeta, kot zgovorno srečanje z vojno. Mevljo pa vodi pot iz bojnega osrčja v zaledje, ki sicer še kaže vidne znake bojevanja. Predobro pa ve, da ga ob tako silnem bojevniškem zanosu ne more nikdar več zasesti okupatorjev škorenj. Tako pesniku včasih skoraj uspe, da se povsem odtrga od grozot izmučene podobe slovenske domovine, ki jih nosi s seboj. Nova pesem je bližja hipni, ne vedno tehtno najbolj izbrani impresiji, kljub temu pa je še toliko bogata, da more opis akcije ali spoznanja, preliti v pesem, ohraniti moč dogodka in pesnikovo miselno tehtnost. Opesnjeno doživetje je navadno brez komentarja, medtem ko mu je spet drugač, s tehtnostjo problema, pogled mnogo globlji. V takem primeru najraje dopolni opisano doživetje s še živimi in trpkimi spomini na polpretekle dni. Hkrati pa zaznamo v njegovem delu dokaz širokega in globljega idejnega spopada, novega in naprednega, s starim in preživelim. O njem spregovori po daljšem razkrivanju različnih vojnih doživetij, tudi v novi prisposobi (*Na morskem dnu*): Za napredno, novo in perspektivno govorijo dokazi, izhajajoči iz argumentov, grajenih na trdnih, degeneracijsko še ne načetih temeljih.

V

Prikaz pa bi bil silno pomanjkljiv, če ne bi vanj zajeli tudi dela tistih književnikov, ki so jih največkrat po natisu del (zlasti po nemškem prevzemu oblasti v italijanski Ljubljanski pokrajini) odgnali s transporti v nemška koncentracijska taborišča. Tudi oni značilno predstavljajo s svojim delom v nemških taboriščih junaško odpornost slovenskega ljudstva, hkrati pa zvestobo našemu boju za svobodo. Predstavljajo pa tudi neuklonljivo in občudujočo podobo tistega dela slovenskega ljudstva, ki je preživljalo vojno, zaradi svoje politične angažiranosti, odtrgano od doma, v italijanskih in nemških koncentracijskih taboriščih. Le ob upoštevanju tega trpljenja, postavljenega ob stran trpljenju v domovini, moremo dobiti kolikor se le da zaokroženo podobo boja in trpljenja slovenskega ljudstva v obdobju okupacije. Obžalujemo le, da nam vse oblike ne le literarnega, temveč tudi širšega odpora v koncentracijskih taboriščih, niso znane. Poznane podrobnosti pa nam posredujejo podobo silnega odpora in miselne neuklonljivosti. Tudi tu je slovenski književnik podpiral odpor ne le svojega rojaka, temveč taboriščnika katerekoli narodnosti, s katerim je delil težave življenja. Prav tako pa ne moremo zanikati osveščevalnega vpliva posameznikov in večjih tujerodnih skupin na slovenske taboriščnike. Šele tako se moremo približati kolikor toliko objektivni, nikdar popolni in nikdar dovolj prepričljivi podobi trpljenja Slovencev v obdobju njihovega narodnoosvobodilnega bojevanja.

Naši ljudje so preživljali vojno še kot zaporniki in izgnanci. Ako pregledujemo njihovo delo, moremo dati prednost tako po kvantiteti kot kvaliteti, zapornikom in taboriščnikom. Tudi književnik izseljenec daje duška svojemu notranjemu nemiru in išče najprimernejšo izpovedno obliko svojemu miselnemu odporu, dela pa posreduje, zaradi razmer, ki mu to onemogočajo, kot večina slovenskih književnikov, po ponovni osvoboditvi. Za zapore in taborišča velja skoraj kot pravilo, da so slovenski književniki skoraj vedno posredovali lastne literarne stvaritve ožjemu ali širšemu krogu poslušalcev.

Taboriščni motiv v slovenski književnosti z vojno, žal, ni nov. Za taborišča in za pesem o življenju v taboriščih kot posebni, do tedaj malo znani prisilni obliki odvzema svobodnega gibanja, smo Slovenci nekaj malega izvedeli s preganjanjem komunistov v kraljevini Jugoslaviji. Poznali smo predvsem dvoje taborišč, Medjurečje in Bilečo. Tak način življenja je celo zapustil nekaj literarnih pričevanj. Pri tem mislim na Bilečanko Milana Apiha in na Karla Destovnika-Kajuha ter na njegovi pesmi *Iz Medjurečja* I. in II. Največjo popularnost je že pred vojno dosegla *Bilečanka*, medtem ko sta bili pesmi Karla Destovnika-Kajuha odkriti in objavljeni šele med pripravami za prvo izdajo njegovega Zbranega dela.⁴⁸ Vendar pa tako preganjanje političnih nasprotnikov režima niti takrat niti med okupacijo ni doseglo svojega namena. Za predvojni čas je znano, da niso uspeli zajeti večjega števila komunistov in njihovih simpatizerjev, ker so se le-ti pravočasno umaknili v ilegalo.

Med okupacijo pa zavzema izseljevanje izredno velik obseg. Naperjeno je bilo po eni strani proti partizanstvu, ki je imelo med ljudstvom močno in vsestransko moralno in materialno oporo in pomoč. Znano je, da so italijanske in nemške okupacijske oblasti 1942. in 1943. leta nekatere dolenske, notranjske in gorenjske vasi ali cele predele povsem izselile. Deloma pa so bili ti ukrepi nasledki nacističnih načrtov, vnaprej pripravljenih, o izselitvi in zatrtju Slovencev. Tega se je lotil nemški nacistični aparat 1941. leta najprej z izseljevanjem inteligence, izgonom priseljencev (na Štajerskem in Gorenjskem), izgonom zavednih Slovencev, izdajanjem različnih rasnih in političnih dokumentov, po katerih bi jih preganjali, in z izseljevanjem Slovencev v Zasavju, kjer je potekala najjužnejša meja Hitlerjevega rajha. Čeprav je tako izseljevanje zadalo mnogim družinam nezaceljive udarce, pa s tem niso mogli zatreti njihovega idejnega in nacionalnega odpora.

V vojni se ponovno srečamo z motivom taborišča v pesniški izpovedi Mileta Klopčiča, ki je prebival v tem času v nemškem taborišču vojnih ujetnikov Luckenwalde. V tem pesnikovem življenjskem obdobju so nastale vsaj naslednje njegove pesmi: *Lovino viharje* I. in II. ter zapis *V spominsko knjigo*, s podnaslovom *Nekemu tovarišu v ujetniškem taborišču Luckenwalde 1941*.⁴⁹ Zlasti karakterističen je naslednji literarni dokument:

In nekoč je Bog bil slabe volje
je rekel: »Vraga, zdaj bom vstvaril svet,
ki naj ne bo ne gozd, ne breg, ne polje,
naj bo puščoben, mrk, preklet,
nikomur naj ne bo za bivališče!«

In je ustvaril tale svet in tole taborišče!

Kljub motivni in besedni skoposti so ti verzi taki, da bistveno pogojujejo in okarakterizirajo sistem prisilnega odvzema prostosti in jih je mogla bogata taboriščna izpoved slovenskega književnika v nadaljnjih letih mnogo konkretnje seveda, samo dopoljevati.

S taboriščem se je začel slovenski pisatelj najprej seznanjati, ako izvzamemo Klopčiča in Potrča, v Italiji in na Rabu, kar smo že omenili v drugi zvezi.

Na življenje v italijanskem taborišču v Gonarsu se navezuje literarno delo Manka Golarja. Golarjevih pesmi, nastalih v Gonarsu je, po lastnih besedah, za celo zbirko. Med njimi so pesmi *Reflektor*, *Pogreb v taborišču*, *Smrt v baraki IV*, *Talci* in *Paket*, prav gotovo motivno za okolje najznačilnejše. Golar je bil tudi avtor taboriščne himne, ki jo je uglasbil profesor Boštjančič. S svojimi pesniškimi prispevki je sodeloval še v taboriščnem glasilu *Novice za žico*, hkrati pa jih je recitiral po taboriščnih barakah. Vse pomembnejše literarno gradivo se mu je posrečilo ob odhodu iz taborišča, kljub pazljivosti italijanskih stražarjev, ohraniti in prenesti domov v kovčku z dvojnimi dnom.⁵⁰

Februarja 1942 so italijanske okupacijske oblasti v Ljubljani internirale Nado Dragan-Carevsko. V Gonarsu, kamor so jo odpeljali, v tem obdobju sicer ni mislila na pisanje, pač pa je pretresena od stikov z ljudmi in njihovimi žalostnimi usodami ter pod vtisom teh spoznanj in doživetij nastal po osvoboditvi ciklus šestih pesmi *Gonars*. Pri nastajanju tega ciklusa je imela pred očmi izpovedi izseljenih čabranskih družin.⁵¹

Motivom italijanskih taborišč se odpre tudi pesem Ceneta Vipotnika. Spopad pesnikovega osebnega sveta z vsiljenim zunanjim dogajanjem je tako izrazil, da ga je silil v obliko kolikor toliko urejenega cikličnega dialoga, ki ga ponazarjata glas žene in glas moža, kar se v slovenski vojni liriki pogosto dogaja. Ženin glas je glasnik domovine in je sporočilo boja, ljubezni do življenja in človeka. Glas moža pa slika grozo, smrt in prizore trpljenja iz taborišč (*Pregnanci, Druga, Pogreb, Interniranci, Na veliki petek 1943, Noč v koncentracijskem taborišču, Iz težkih dni*). Tu sta se globlje ujeli obe skrajnosti pesnikovega navdiha: razbolela trpkost in človekov upor. S tem se Vipotnikovi osebni liriki pridružijo izpovedi zajete iz trpljenja med okupacijo. Ta motivni in problemski premik je spremenil do neke mere tudi pesnikov slog, doživetja pa dobijo jasnejše obrise dogajanja. Njegovi liriki se pridruži pripovedništvo, predvsem balada. Želja po neposrednem pesniškem jeziku ga približa celo preprostosti ljudskih pesmi, vendar pa ta premik ni zabrisal v pripovedi pesnikove osebne note.⁵²

Za božič 1942 so zaprli domači izdajalci med drugim tudi pesnika Iga Grudna. Gruden je bil nato do pomladi naslednjega leta zaprt v belgijski vojašnici v Ljubljani, marca meseca pa so ga italijanske okupacijske oblasti odgnale v taborišče Visco, od tod pa so ga zaradi ovadbe nekega konfidenta odpeljali še z nekaterimi drugimi interniranci v Chieso Nuovo pri Padovi. Vendar se tu zanj pot trpljenja ni končala. Moral je še v italijansko uničevalno taborišče na Rabu. Grudnova vojna lirika je v celoti posvečena tem razburkanim in svojskim vojnim doživetjem. Z njo posega v doživetja v ječi, v taborišče ter v transport internirancev. Te neminljive podobe trpljenja nam ohranjajo ciklusi *Celica številka pet, V pregnanstvo, Visko, Padova, Rab in Afrika*. Zato nudijo svojski vpogled v Grudnovo vojno trpljenje, ki vodi skozi italijanska in zavezniška taborišča do ponovnega povratka v domovino. Igo Gruden je bil edini med slovenskimi književniki, katerega trpljenje se ni končalo, kot pri večini, z razpadom fašizma in z italijansko kapitulacijo. Vojna vihra ga je med drugim vodila celo v zavezniška taborišča v Afriki. — Miselno ga zaposlujejo v teh dneh trpka spoznanja naroda kot so poniževanje, hrepenenje po domu, domači zemlji in najbližjih, želja po svobodi in kot rezultat teh spoznanj je želja v svetu brez sovraštva. Vendar pa se njegova vojna pesem bistveno razlikuje od uporniške pesmi, ki zaživi in spregovori v tem času v oddaljeni domovini. Po vsem prestanem bi pričakovali, da se bo v njej ukvarjal s tipičnimi pojavi nasilja in ne z izjemami. V Grudnovi vojni liriki pogrešamo, če jo primerjamo s slovensko narodnoosvobodilno liriko, dejanj, ki bi prispevala k odkrivanju spoznanj o nesmiselnosti vojne. Toda že v pesmi z Raba doživlja njegov romantični realizem globoko moralno krizo. Ko gleda muke sestradanih čabranskih kmetov, ki so jih fašisti privezali za kazen h kolom na opoldanskem soncu, se prebudi v njem, kljub značajski mehkości, dotlej neznano, molčeče uporno sovraštvo do tistih, ki so zatirali nezavarovanega človeka. Razumljivo je prav v tem času prišlo do krize v njegovem humanističnem nazoru. Ne smemo prezreti, da sta prevladovali v njegovem pesniškem svetu le ljubezen in sočutje. Spoznanja, dobljena v drugi svetovni vojni, pa dodajajo tema silama še novo moralno kvaliteto: trpko upornost. Zategadelj se je miroljubni in blagi pesnik, ki je bil v socialnih pesmih sočutni zagovornik zatiranih, razvil v nekaterih vojnih pesmih v ogorčenega obtoževalca poniževalcev. Toda strasten in neupogljiv borec tudi v tem Gruden ni bil nikoli. V mnogih vojnih pesmih se obnavlja literarna večšina zanosnega pevca Primorskih pesmi, le da se spreminja motiv in da so nove izpovedi izražene v samoniklejši govorici. Take so pesmi iz ciklusa *V pregnanstvo, Rabske pesmi* in pesmi

domotožnih razmišljanj v afriški puščavi, in taka je himnična *Slovenski zemlji*. Trajna mojstrovina pa je pesem *Pregnanci*. Pesem je idejno zgoščena, plastična in pretresljiva, napisana v baladnem ritmu. Sem sodijo še pokrajinske impresije. Med njimi so pomembni padovanski motivi in pomenijo po sodbi Filipa Kumbatoviča vrh Grudnove sinteze realistične pripovedi ter impresionistične slikarske tehnike. V njih se mrakobna podoba padovanskega taborišča spaja s čustvenim svetom ponižanih jetnikov. Najlepše Grudnove pesmi pa posegajo v svet neposrednega dogajanja. Odkrivajo ga brez slehernega opisnega elementa. Tako se odločilna doživetja, vsiljena od nemirnega časa, izpovedujejo v intimni sferi človeške eksistence. Njihov vsebinski okvir predstavljajo drobni čustveni odtrenki, slutnje, želje, sanje, nikoli pa ne učinkovit zunanji dogodek. Poglavitno razpoloženje predstavlja komaj izgovorjeno hrepenenje, pekoča bol zadržanega domotožja, z nešetimi odtrenki mračnega brezupa, do otroško čiste radosti. V njej se srečujejo nočni glasovi talcev, ujetnikov in borcev s pesmijo prve siničke v taborišču. V ta sklop sodijo pesmi: *Nočni glasovi*, *Silvestrova noč*, *Taborišče v El Šatu*. Moralni svet te poezije je stari Grudnov svet ljubezni in sočutja. V njem pa je glasnik najtišjih utripov človeškega čustvenega sveta in nemalokrat se mu posreči prevesti ne le opisni, temveč tudi reflektivni element v pravo čustveno melodijo. V svetovni poeziji ni mnogo primerov take diskretne transkripcije refleksije v čustvo, kjer bi se radostno čisti občutek za naravo združil s svojskimi težnjami življenja, v tem primeru s tožbo po svobodi, tako samoniklo in pretresljivo kot v njegovi pesmi *Prva sinička*.⁵³

1942. leta sta nastali dve pesmi Nacija Kranjca-Pajlina, *Kako bori v življenjem in Odkar so strašnega trpljenja dnevi*. Kaj več pesnik Naci Kranjec-Pajlin, brat pisatelja Miška Kranjca, zaradi strogega jetniškega režima v zaporu v madžarskem Vaczu, po doslej zbranih podatkih, v medvojnem obdobju ni napisal.⁵⁴

Čeprav smo literarno delo Franceta Filipiča bežno že omenili, pa se z njegovim knjižnim deležem v tem obdobju še nismo pobliže seznanili. — 13. junija 1944. leta so Filipiča Nemci ponovno zaprli (prvič so ga zaprli zaradi nameravanega ilegalnega prehoda iz Štajerske, ki so jo zasedli Nemci, na italijanski del zasedene Slovenije), tokrat zaradi sodelovanja z narodnoosvobodilnim gibanjem. Iz zapora ga je vodila pot najprej v Dachau, nato v Mauthausen in v St. Valentin, nacistični zlom in osvoboditev pa je dočakal v Ebenseeju. S tem se začena za Filipiča novo obdobje v njegovem literarnem ustvarjanju. Prvo pesem, vsebinsko vezano na to obdobje, je napisal, verjetno v slutnji, da prinaša bodočnost tudi v njegovo življenje pretresujoče spremembe, že v Mariboru, a se ni ohranila. Pred odhodom s transportom jo je skrnil pred telesno preiskavo v slamnjačo, kjer je po njegovem odhodu tudi ostala. Nekaj malega, kar je tematsko prav tako vezano na tisti čas, je napisal v Dachauu. Vendar je tudi to pozneje uničil. Povsem drugače pa je bilo v Mauthausnu. Pri taborišču je bila tovarna oklepni vozil Herzograd v St. Valentinu, v kateri so kot najcenejša delovna sila delali ujetniki. Tudi Filipič je delal v tej tovarni, in sicer izmenoma z dvema jetnikom, v oddelku za kontrolo izdelkov. Izdajal je merila in načrte ter imel, zlasti ponoči na dvanajsturnem šihlu, v majhni sobici konec dvorane, priložnost za branje in pisanje. Tako je napisal v tem času precej pesmi. Nekaj od njih je združil v rokopisno zbirko, ki jo je poslal, menda konec 1944, profesorju Franu Bašu v Maribor. Prebiranje, pisanje in korespondiranje z najbližjimi sta mu omogočila nemška delavca, ki sta delala v istem oddelku kot Filipič. Zbirko mu je iztihatopil iz tovarne eden od njiju, Peter Haberler. Prav tako pa mu je Haberler brez vednosti taboriščne uprave prinesel kako pismo, priskrbel mu je celo nekaj knjig in jih tedaj, ko ni bilo Filipiča na delovnem mestu, sam skrival. Prav tako naklonjenost je izkazoval ujetnikom drugi nemški delavec Hans Läschl. Mimo zbirke, ki jo je Filipič poslal profesorju Bašu, bila je dokaj obsežna, je poslal nekoliko manjšo rokopisno zbirko tudi domov. Znanih je nekaj naslovov pesmi iz te zbirke, tako: *O zvezdah*, *Žalost*, *O smrti*, *Božja njiva*, slednja je nastala v 1943. letu. Ker se je pesem pozneje izgubila, jo je v tem obdobju ponovno napisal, tokrat po spominu.

Po Filipičevi sodbi so te pesmi nedognane in za objavo nezrele, zaradi česar so doslej ostale v rokopisnih beležkah. Da bi ubežal pred grozljivo sedanostjo, se je zatekal v meditacijo. Zato je pel o zvezdah in ljubezni, prav zaradi istih vzrokov pa se je zatekal v tem času tudi k podobno obarvani črtici. Danes, ko so nam podrobno znane razmere v taboriščih, vemo in razumemo, zakaj je bilo tako pisanje opravičljivo: bil je boj, da bi ostal na pozicijah notranje trdnosti. Ta premišljena odločitev je izvirala iz tragičnih spoznanj in bojazni, da bi groza, ki ga je obdajala, vdrla tudi vanj in ga uničila. Zato je bilo tudi tisto, kar je bilo v pesmi vezano na preteklost, napisano tekoče, tisto, kar je izražalo resnično stanje, pa je bilo podobno razdrobljenemu, neuglašenu kriku. — Sledijo še pesmi *Sužnji*, *Mir*, *Ljubezen*, *Noč* ter tri nemške pesmi *Und wieder, Mein Heim* in *Wir Kameraden*, katero smo že prej omenili.

Na splošno moremo trditi, da je v Filipičevi taboriščni pesmi manj opisne dokumentarnosti in manj uporniškega komentarja kot pri kateremkoli pesniškem izpovedovalcu v zajetem obdobju, kar pa je samo ena izmed komponent individualnega, tudi v karakterju pogojenega odpora. Vzrok za slednjo ugotovitev tiči v dejstvu, da se je ob grozotni razgaljenosti življenja hote zatekal v drug, še neizživeti, v mladosti pogojeni sanjski svet. Pred pesnika se postavlja vrsta vprašanj, ki jih zdaj, kot zrel človek, razrešuje z dopolnjenimi spoznanji. Zaradi tega je njegova pesniška izpoved predvsem intimnejša, razmišljujoča in iskana. Povsem razumljivo je, da se, po zatekanju v osebni svet, opesnjeno doživetje zaključí v prepričljivih spominih, ki mejé, zaradi čustveno prizadetega podoživljanja, v svojski življenjski situaciji, že na idiličnost. Ker pa veruje, da se življenje, kakršnega si je zamislil nacizem, ne more trajno uveljaviti, mu prav to ohranja tudi v izpovedi dragoceni optimizem. Drugače je bilo z njegovimi nemškimi pesmimi. Trditi moremo, da so bile Filipičeve nemške pesmi mnogo odločnejše in mnogo bolj programske. Vse te izpovedi so nastale zato, da bi ubežal pred grozljivo stvarnostjo, ki je bila prekruta in ga je dušila. Zato govori o ljubezni brez sledov vojne tedaj, ko so ljudje prav po krivdi človeške brezčutnosti, umirali na vsakem koraku. Ohraniti je želel svoj notranji mir, prepotreben za obstoj v okolju, ki bi ga drugače zlahka uničilo. Kljub temu pa je pomenilo pisati v okoliščinah, v kakršnih so pesmi nastajale, pomembno uporniško dejanje, saj bi ga esesovski izvrševalci namišljene nacistične nadmoči že za eno samo tako pesem, ki bi jo našli pri njem, brezdušno usmrtili. Zato je bila sleherna pesem ali črtica, napisana v koncentracijskih taboriščih, protest proti vojni, protest proti teptanju človeških pravic, pa tudi svojska oblika boja, dokaz življenjske volje in neuničljivosti — torej, izredno smelo dejanje.

Pesmi o življenju v koncentracijskem taborišču, ki jih poznamo v pesniški zbirki *Vstal bo vihar*, pod naslovom *Ne zlomiš src*, je pisala tudi Erna Muserjeva. Vse te pesmi in še nekatere druge, ki doslej niso bile objavljene, so nastale v nacističnem taborišču Neubrandenburg, v podružnici zloglasnega Ravensbrücka. Tu je preživela čas od 16. februarja 1944 do 27. aprila 1945, ko so morali, zaradi evakuacije, taborišče zapustiti.

V Ravensbrücku, oziroma v njegovi podružnici v Barthu, je pisala pesmi Katja Špurova. Ena prvih med njimi je bila pesem *Hala tri*. Svojega literarnega dela v taborišču se takole spominja: »To, kar smo doživljale v taborišču, se je hotelo kakorkoli izraziti — pesem je sama privrela na dan, sprva nerodna in plaha, kljub temu pa je prinesla tolažbo in vzpodbudo ne samo meni, temveč tudi mojim sotrpinkam. Seveda je bilo vprašanje svinčnika, papirja, kam vse to skriti pred pogostimi preiskavami, tudi telesnimi . . . Svinčnik je prišel v paketu, mojstri v hali so imeli nekakšne tiskovine, popisane samo na eni strani, iz tistih sem si napravila zvežčič . . . Skrivališče je bilo največkrat . . . v slamnjači.

Ko smo se po šestnajsturnem delavniku vrnile v blok, se umile, opravile z ušmi in pospravile preskromno večerjo ali zajtrk — glede na to ali smo delali podnevi ali ponoči — je bil zmeraj dogodek, če sem lahko rekla: ,Imam novo pesem.⁶⁵

Katja Špurova posega v svoji pesmi po vsakdanji, vendar silni in pretresljivi podobi, v želji po miselnem pregnetenju taboriščnega sistema, pokazati brezkončnost predvsem psihičnega trpljenja modernega suženjstva. Pri tem zajema iz pglavitnih prvin taboriščnega trpljenja, ob katerem nenehno razkriva željo po svobodi, udarcih maščevanja, pa tudi trpkost, žalost in samoobtožbo. Pri tem posega sicer v svoj miselni svet, ki ga občutimo predvsem v opisovanju taboriščnega sistema, izbiri motiva, zlasti pa v miselni svobodi, katere udarnost občutimo v komentarju in razmišljanju; to pa izzveneva predvsem v sovražstvo in prezir. Tu se kaže ta miselna neomajnost njene subjektivne izpovednosti in nepomirljivi boj za ohranitev oropnega osebnega sveta, ki je simbolično enak oboroženemu boju s sovražnikom v domovini. Njen miselni svet je tesno vezan na koncentracijsko taborišče. Izseki takega življenja pa so po silnih spoznanjih o ljudeh, takih ali drugačnih, prežeti z razmišljanjem o človeku. O tistem, ki je zagovornik in nosilec zla kot tudi o onem, ki je kljub ubijanju bogatega, normalnega miselnega sveta, po katerem je ravnal svoj korak in ga uravnaval v sožitje z družbo; kljub nenehnemu dokazovanju samozvanih nadjudi o nepomembnosti poraženih. Špurova je posegala po edini dokazno trajnejši in učinkoviti obliki odpora — po trdovratnem kljubovanju in ohranjanju miselne suverenosti. Pesem je pretresujoča podoba gorja, oprta je na realni taboriščni okvir, prikazana iz najznačilnejšega vsakdanjega zornega kota, ki po pesničinem prepričanju tudi sicer zgovorno in globoko okarakterizira nasilnost povzročiteljev. Razmišljanja in opazovanja vsega tega pa jo vodijo do globokih in kompleksnih spoznanj o človeku. Po njih odkriva pogoj za dobro v splošnem trpljenju in po njem v očiščnem ter osveščnem posamezniku. V tem svojem razkrivanju posega tudi v sočloveka, ki ga ohranja v opesnjem trpljenju predvsem za bralca, kajti njej in vsem njej enakim taki opisi, po vsem trpljenju, niso potrebni. Njena pesem ne zaide v malodušje, čeprav se loteva z izbrano vznesenostjo tudi misli o smrti, vztrajni in zvesti spremljevalki zatiranih. Toda iz tega izvirajoča spoznanja so dana spet samo človeku v izjemnem položaju, saj se ji tako odkrije najgloblji smisel človekovega poslanstva. Taka spoznanja pa so ji vzpodbuda, da vztraja v tem osebnem boju z uzakonjeno krivico in nasiljem. So del tistega toplega in plemenitega, ki ni bilo, kljub navidez-nemu medvojnemu človekovemu zlonem, nikdar zatrto. Zato ji je tako ogroženi človek veliko bližji kot kdajkoli dotlej. Zato so ji trpini sestre in bratje, paznice — Goyevi likovni govorici približane zlovesče črne vrane — prispodoba zla, ki se v slovenski literaturi iz taborišč pojavi že drugič. Pozna jo že Erna Muserjeva. Nemoč, da se zoperstavi nacistični prisilnosti, ko jih proti njihovi volji uporabljajo posredno kot delovno silo v bojnem obračunu z demokratičnim svetom, pa jo vodi v svoji rahločutnosti tudi v obtožbo in razmišljanje o lastni krivdi. — Opesnena misel je jasna, konkretna in ostaja, kljub zunanji trdoti življenja literarno vznesena.

Nesmrtni puntar

Gema Hafner

*Pod lipo košato, kjer ob nedeljah
v vonju po medu in dimu iz pipe
so moževali in modrovali kot pod streho domačo,
neke noči so se zbrali: mrki, ponosni ...
Zravnali so hrbet — tlačani!
Pili iz kupe — zgneténe iz voska,
slovesno prisegli: upremo se ti — okrutna gosposka!
Stara pravda v urbarjih je mrtva beseda
nasilje, brezup, ponižanje, beda
v obup pehá jih trpljenje ...
To ni več življenje!
Iz src kriknil je srd,
vzplapolál je pogum, ki tvega vse:
boj na življenje in smrt!
In žuljave róke so segle v rokó
kmetu — klenemu možu — Matiji Gubcu zaupali so ...
Puntarji — staro pravdo — priboré si s pestjo!
Mlado upanje — zimzelén
vrisk poguma — petelinje peró
besede ognjene — od srcá do srcá
in kmečka vojska se pognala je v boj
kot hudournik z gorá ...
Kose, vile, sekira, kletev in pest — pot si utira
v krvi, dimu, v vinu umira: puntar, graščak in oba ...
O, lipa, Gubčeva lipa — tvoje grče — v grozi razprte oči
gledale so krvavo kroniko strašnih dni ...
Na svojih véjah — dobrih rókah — mrtve puntarje si nosíla
a tvoja žilava korenina, simbol rodú našega
v srcu zémlje — se v strašnem trpljenju — ni posušila ...
Kmetski kralj, z razbeljeno krono zasramovan je umiral
a nepremagan — uporni, preroški pogled v graščaka upiral ...
Nasilnež ne ve: Gubca ubiješ
vero v zmago pa ne!
Nesmrtni puntar — premaga te ...*

Pričevanje

Slovenska Istra pred zlomom Italije in po njem

Gradivo

Srečko Vilhar

V tridesetih letih je Slovenska Istra močno spremenila svoje obličje. V deželi, ki je bila nekdanj znana po svoji zaostalosti, so zrasle številne tovarne, zrasla pomembna gospodarska podjetja, Koper pa je dobil moderno luko, ki Slovenijo povezuje s širokim svetom. V Slovenski Istri so se močno spremenili tudi ljudje. Šola in delo sta k temu prispevala pomemben delež. Ta vsestranski napredek pa je omogočila svoboda, ki si jo je priborilo slovensko ljudstvo s svojim zmagovitim osvobodilnim bojem. Pred tridesetimi leti je tudi Slovensko Istro zajel val splošne ljudske vstaje, ki je bila velikega pomena za nadaljnji potek narodnoosvobodilne borbe na tem območju. Priklicali si bomo v spomin pomembnejše dogodke iz tistega časa.

V naši pokrajini ob Jadranu so tuji zavojevalci slovenskemu življu dolgo onemogočali, da bi se dvignil iz otrpelosti in zaostalosti, ki sta bili posledica strašnega izkoriščanja. Ohrabil jih je uspešen boj Slovencev v soseščini. In tako so v času Avstrije tudi v Slovenski Istri zrasla številna gospodarska in prosvetna društva. Lepega napredka pa je bilo kmalu konec, ko se je leta 1918 imperialistična Italija polastila Primorske in Istre. Novi gospodarji so brezobzirno uničevali vse, kar si je ljudstvo ustvarilo s trudom in bojem. Istrski Slovenci pa so dolgo in vztrajno branili svoje pridobitve. Odločno so nastopali proti fašističnim provokacijam. Ko so 15. maja 1921 na dan parlamentarnih volitev koprski fašisti razsajali v Marežigah z namenom, da bi ljudi odgnali od volišča, je sveta jeza vaščanov tako vzklopela, da so planili nanje s kamenjem in koli ter jih nekaj do smrti pobili. To je bil dogodek, ki je imel globoke odmeve po vsej Primorski in Istri, v Jugoslaviji in Italiji. Aretirani Marežgani so v tržaških zaporih skoraj dve leti čakali na sodni proces, ki se je seveda končal z ostrimi obsodbami. Tudi pozneje so istrski Slovenci še večkrat pokazali trdno voljo, da ne bodo klonili pred fašisti. Poleti 1932 so organizirali protifašistične demonstracije v samem Kopru. Pred posebnim sodiščem v Rimu so potlej sledile obsodbe istrskih Slovencev na težke zaporne kazni. Nekateri od obsojenih se niso nikdar več vrnili domov.

Ko je leta 1935 fašistična Italija zavratno napadla Etiopijo, je zbežalo v Jugoslavijo tudi mnogo Istranov, ki se niso hoteli boriti proti Etiopcem. Več istrskih Slovencev je pohitelo v Španijo, da bi španskemu ljudstvu pomagali v njegovem težkem boju proti fašizmu. In tako je tudi slovensko ljudstvo v Istri bogatilo svoje revolucionarne izkušnje in se pripravljalo še za nove in trše boje proti fašističnim izkoriščevalcem.

Velikega pomena za nadaljnjo rast revolucionarnega gibanja v Slovenski Istri je bila ustanovitev KPS leta 1937. V svojem proglasu z ustanovnega kongresa je

opozorila, da Slovincem v Jugoslaviji grozi velika nevarnost in s prstom pokazala, kaj je prinesel fašizem primorskim Slovincem. Mnogi emigranti s Primorske in iz Istre, ki so se v zvezi z amnestijo v Italiji vračali domov, so nosili s seboj revolucionarni duh, ki so se ga bili navzeli v Jugoslaviji. Med njimi je bil Pinko Tomažič. Niti njegove revolucionarne organizacije v Trstu so segale tudi v Istro. Ko so naci-fašisti pregazili Jugoslavijo in je v Ljubljani zrasla Osvobodilna fronta slovenskega naroda, so se še v istem letu pojavili odbori OF tudi v Slovenski Istri.

Veliko prelomnico za nadaljnji razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenski Istri pa je pomenila ustanovitev okrožnega komiteja KPS za Slovensko Istro 11. aprila 1943. Z njim so dobili istrski Slovenci takšno vodstvo, ki je bilo sposobno, da jih v njihovem boju vodi do dokončne zmage. Hitro se je bila potlej razširila tudi mreža odborov Osvobodilne fronte. Z okrožnim odborom OF za Slovensko Istro so dobili enotno vodstvo.

Italijanska fašistična vojna je pomenila tudi za istrske Slovence veliko zlo. Tudi v Slovenski Istri se je dogajalo, da so mnoge mobilizirane Slovence pošiljali v specialne bataljone. Mnogo jih je odšlo na Sardinijo in tam pomrlo za malarijo. Končno so tudi v Slovenski Istri pobrali vse moške, ki so bili sposobni nositi orožje, kar je močno zaviralo krepitev narodnoosvobodilnega gibanja. Toda tu sta bili KPS in OF, ki sta ljudstvu znali pokazati pot iz težav.

Naskok na karabinjerske posadke

Vesti o uspehih narodnoosvobodilne vojske in porazih italijanske vojske na vseh bojiščih so tudi pri istrskih Slovincih krepile voljo, da se še odločneje bore za svojo osvoboditev. Iz dneva v dan je bilo vedno več znakov, da se fašizmu krepko majejo tla pod nogami. Pomembni dogodki so si sledili z vedno večjo naglico. Ko so bili na Siciliji v teku še hudi boji (zavezniški vojski so se upirali le Nemci!), je italijanski kralj, nekdanji podpornik fašizma, odstranil Mussolinija z oblasti. Fašistično diktaturo je zamenjal z vojaško diktaturo. Po tem pomembnem dogodku se je sestal izvršni odbor Osvobodilne fronte in preučil novonastali položaj v zvezi s padcem fašizma. Prišel je do zaključka, da vojaška kapitulacija Italije ne more biti več daleč. Vse svoje aktiviste je pozval, naj se pripravljajo nanjo in zlasti še osposabljujejo, da bodo v bližnji prihodnosti vzeli oblast v svoje roke. Izvršni odbor je prav tako prišel do zaključka, da bodo Nemci napadli tisto slovenske ozemlje, ki so ga imeli Italijani pod svojo zasedbo.

Nemci so seveda prav tako predvidevali nove velike spremembe v Italiji in se nanje mrzlično pripravljali. V središču pomembnih vojaških in vojnih dogodkov se je vnovič pojavil generalfeldmaršal Erwin Rommel. Postal je poveljnik armadne skupine B, ki je imela najprej nalogo, da na italijanskem obmejnem ozemlju v severni Italiji zavaruje železniške prehode in cestna vozlišča. Nemci so v tej zvezi spretno izkoristili zbežnost italijanskih vojaških poveljstev in se kmalu po padcu fašizmu prerinili tudi v Ljubljansko pokrajino in na Primorsko. Na slovenska tla so stopili, da bi jutri, ko bo italijanska vojska razpadla, lahko udarili po glavnini slovenske narodnoosvobodilne vojske.

Vrnimo se v Slovensko Istro! V sklopu priprav na nove velike dogodke je bila v Slovenskem Primorju (vključno s Slovensko Istro!) poleti 1943 v teku reorganizacija okrožij. Število okrožij se je od 15 zmanjšalo na 9. Iz treh manjših okrožij je nastalo tudi močno okrožje Brkini-Slovenska Istra. Da bi lahko vzeli oblast v svoje roke, je bilo treba koncentrirati kadre v okrožnih odborih OF s širšimi območji. To pa je omogočil sam polet narodnoosvobodilne borbe. Z bojem so namreč rasli novi, sposobni kadri.

Prišel je končno 8. september 1943, to je dan, ko je Badoglioeva vlada oznanila kapitulacijo Italije pred zavezniki. Dne 9. septembra 1943 je okrožni odbor OF

Zloglasni koprski zaporj — zgradila jih je Avstrija okrog leta 1820, porušila pa nova ljudska oblast leta 1947. V teh zaporih so prestajali muke in trpljenje premnogi Slovenci v letih fašistične Italije

za Brkine in Slovensko Istro naslovil na svoje rajonske odbore poseben proglas, s katerim jih je pozval, naj razorožijo italijanske vojaške posadke in izvršijo mobilizacijo v partizansko vojsko. Ljudstvo se je pozivu OF povsod odzvalo in marsikje golih rok navalilo na karabinjerske postaje in vojaške posadke ter razoroževalo karabinjerje in vojake. Močne karabinjerske posadke je razorožilo v Črnem kalu, Dekanih, Marezigah in še drugod. Bertožani so pritisnili na karabinjersko postajo na griču Srminu in posadko razorožili. Samo ta je dala orožja skoraj za celo četo. Pri razoroževanju večjih italijanskih enot pa so imeli več sreče na območju Brkinov, pa čeprav ni bilo tedaj niti tu niti v Slovenski Istri nobene prave partizanske vojske. Pri Materiji je ljudska zaščita razorožila italijansko motorizirano divizijo, ki je štela nad 10 000 mož.

Dne 26. septembra 1943 je bataljon II. istrske (hrvatske) brigade prodril v Koper in iz kaznilnice osvobodil okrog 200 političnih jetnikov. Nekateri od osvobojenih so se takoj vključili v najbližje partizanske enote.

Po vseh večjih krajih so se ljudje kar spontano združevali v večje skupine in odhajali na zborna mesta. To je bila mobilizacija brez vsakršnih pozivov. V Čezarjih so se ljudje sami oborožili in si osnovali partizanski bataljon. Iz dneva v dan so prihajale iz Italije tudi v Slovensko Istro nove in nove skupine povratnikov iz specialnih bataljonov, bivših konfinirancev, internirancev in političnih zapornikov. In tako je raslo tudi število partizanskih enot. Po kapitulaciji Italije so nastale v zaledju Kopra in Trsta 3 nove brigade: Brkinska (Snežniška), Tržaška in Slovenska istrska brigada. Pozneje je na istem območju nastal še Istrski odred.

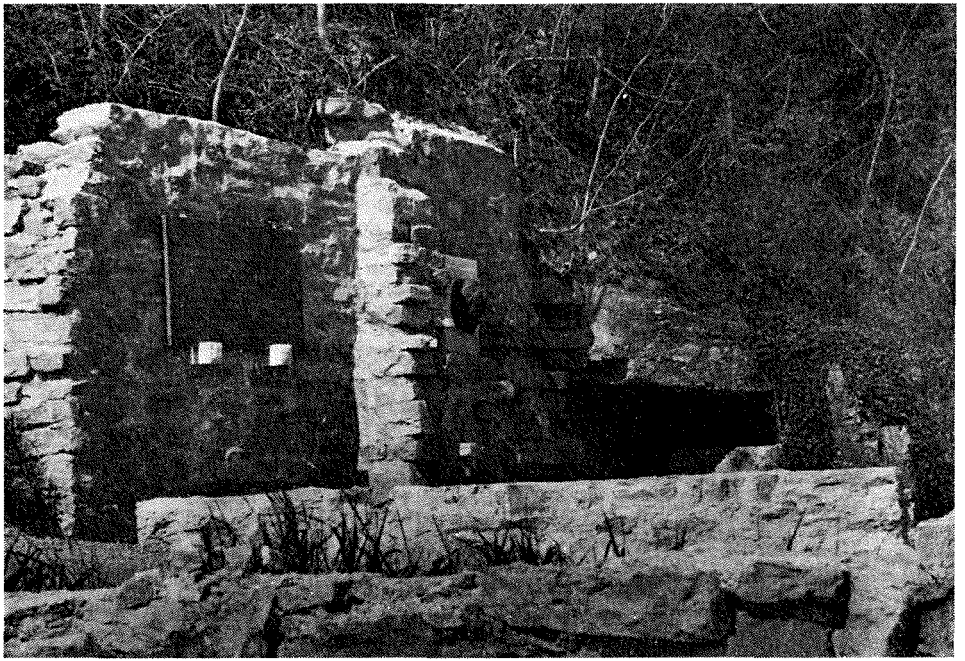
Tudi v Slovenski Istri je nastalo razsežno osvobojeno ozemlje. V bratskem sodelovanju s sosednimi Hrvati so se istrski Slovenci lotili dela s podvojeno voljo. Zdaj so delali zase, za domovino, in ne več za osvajalce in izkoriščevalce. Povsod je ljudstvo prirejalo mitinge. Istra se je prerajala. V tem velikem delovnem zagonu ni nihče pričakoval, da bo sovražnik napadel iznenada in z veliko silo, množično pobijal in požgal vasi.

Nemci so pripisovali Primorski skupaj s Trstom in Istri velik pomen, saj so prek tega ozemlja vodile poti v Italijo, Podonavje in na Balkan. Po padcu italijanskega fašizma so se začeli oglašati nemški aneksionisti. Menili so, da ima Nemčija pravico do celotnega ozemlja, ki je bilo še leta 1918 pod Avstrijo. Tako je koroški gauleiter dr. Friedrich Rainer predlagal, naj bi nemška vojska takoj zasedla Trst in Reko. Nemci pa se niso hoteli zameriti italijanskim fašistom in so se zato omejili na zasedbo nekaterih italijanskih obmejnih območij. Toda ko se je na Primorskem in v Istri začela množična ljudska vstaja in se je ljudstvo v velikem nalletu otreslo okupatorja, je Nemce močno zaskrbelo. Hitler je začel naglo ukrepati. Ustanovil je operacijsko cono »Jadransko Primorje« in upravo na tem obsežnem ozemlju izročil koroškemu gauleiterju Rainerju. Drugi pomemben ukrep pa je bil v tem, da je generalfeldmaršalu Rommlu, poveljniku armadne skupine B, naročil, naj pripravi načrt, da »popolnoma uniči močan upor v Istri«. Zato mora »armadna skupina B zbrati v Istri tako močne sile pod poveljstvom II. SS tankovskega korpusa, da bodo hitro in popolnoma zadušile upore.« (T. Ferenc, Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943, Maribor 1967, str. 377.) Hitler je Rommlu naknadno naročil, da mora »slovensko komunistično uporniško gibanje v Istri uničiti z brezobzirno trdoto. Tiste, ki bi se upirali, je treba, ne glede na to ali so Slovenci ali Italijani, takoj postreliti. Osnova in moč sile mora biti tolikšna, da bo dosežen velik uspeh in bo večji del angažiranih sil kmalu na razpolago za druge naloge. Slovensko prebivalstvo potem ne sme več pomeniti nobene nevarnosti«. (Prav tam, str. 378.) Za čiščenje Primorske in Istre je Rommel uporabil štab II. SS tankovske divizije, okrepljeno 71. pehotno divizijo, 2 okrepljena tankovska polka in še polk 44. grenadirske divizije skupaj s štabom. Po čiščenju Goriške in Krasa so Nemci usmerili svojo ofenzivo v Brkine in Istro. V zvezi s pripravami za ofenzivno akcijo v navedeni smeri se je štab II. SS tankovskega korpusa preselil na Opčine pri Trstu, štaba dveh divizij pa sta se namestila v Sežani in Lipici. Dne 1. oktobra 1943 so bile priprave za ofenzivo pri kraju. Ofenziva se je začela z velikim naletom. Nemški tanki so prodrli skoraj v sleherni vas. »V soboto, 2. oktobra 1943, so po turških vdorih ponovno zagorele istrske vasi. Stebri dima so naznanjali prihod modernih Hunov. Začeli so pri Prebenegu, Mačkovljah, Ocizli. Najhuje je bilo okrog Kopra. Skupaj so požgali 18 vasi. V Hrvojih, so 150 metrov od župnišča, ustrelili 43 talcev, na odseku Hrvoji—Kučibreg na njivi 12 ljudi, blizu odcepa ceste za Čepiče 11 ljudi, pred hišo Karla Ugrina v Sočergi pa prav tako 11 ljudi. Na pokopališču v Trebešah je pokopanih 29 ustreljenih, večinoma domačinov.« (J. Kramar, Partizansko šolstvo v Slovenski Istri, Obala, 1973, 18.) Vsaka vas je imela svoje mučenike. V Pridvoru in v Čepkih so Nemci ustrelili 16 domačinov, v Pomjanu 5, v Černotičah 11, v Čežarjih 13, v Šmarjah 4. Še bi lahko dodali.

Nemško ofenzivo v okolici Kopra je Milan Guček opisal takole: »Tisto jutro pred tremi tedni pa so Nemci napadli s takšnimi silami in tako načrtno, da se ni mogla upirati prav nobena obramba. Z glavne ceste ob morju so razvili svoje kolone na levo v notranjost, od teh so se razdelili še na stranske in tako nasekali vse ozemlje na majhne površine.

Njihovih kamionov ni bilo ne konca ne kraja in so priplezali po vsaki poti, po vsakem bregu in iz vsakega grabna. Medtem pa so venomer streljali tudi v grmovje, v vsako seneno kopico ali luknjo v zemlji. V nekaj urah je bilo svobode konec.« (Počakaj do prihodnje pomladi, Koper 1959, str. 155.)

V nekem dokumentu beremo: »Iz tamkajšnjih vasi (mišljena je okolica Kopra) so pobrali vse fante in može ter jih nagnali, da so popravljali porušene poti in proge. Po končanem delu so jih vse brez izjeme postrelili (Zbornik dokumenata i podataka o narodnoosvobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Beograd 1959, VI/7, str. 284).«

Ostanki nekdanje karabinjerske postaje v Kopru, kjer spominska plošča govori o strahotnem mučenju primorskih rodoljubov

V nemški ofenzivi so bile skoraj popolnoma uničene vse tri na novo nastale slovenske brigade (Tržaška, Brkinska in Istrska). Enako je nacistična vojska divjala tudi v južni in srednji Istri. Tam je padlo okrog 2000 partizanov, Nemci pa so pobili še 2500 civilistov.

Istra je bila strašno opustošena in ljudje zaradi težkih udarcev močno potrti. Pod vodstvom Osvobodilne fronte pa si je ljudstvo kmalu zopet opomoglo. Po prestani grozi in trpljenju se je Osvobodilne fronte še bolj oklenilo. Pozimi 1943/44 je vsa politična in kulturna dejavnost v slovenski Istri vnovič močno oživela, pa čeprav so Nemci v strahu pred zavezniškim izkrcanjem vso obalo posejali z bunkerji.

Naj povemo še, da je okrožni odbor OF za Brkine in Slovensko Istro 24. septembra 1943 poslal vsem rajonskim odborom navodila, da pripravijo volitve občinskih narodnoosvobodilnih odborov. Ko so bile priprave že v polnem teku, je udarila nemška ofenziva. Kljub težkemu položaju pa so odšli na kočevski zbor ljudski odposlanci iz vseh rajonov Slovenske Istre.

Osvobodilna fronta se je še nadalje tako krepila, da so si njeni aktivisti lahko postavili svoj odbor tudi v samem Kopru. Svoboda pa še ni bila tako blizu in Slovenska Istra je morala prispevati zanjo še nove in težke žrtve.

Končno pa je prišla pričakovana svoboda tudi v Slovensko Istro. Ta je prav posebnega pomena prav za vse Slovence, saj smo z njo dobili izhodišče na morje, svoje okno v svet. Uresničilo se je to, kar so bile nekoč le sanje.

Odmevi slovenskega vprašanja v glasilu KPA v letih po plebiscitu

Dr. Tone Zorn

Gradivo

Zgodovina

Dostopna dokumentacija kaže, da so imeli med vsemi avstrijskimi političnimi strankami v prvi avstrijski republiki najpozitivnejši odnos do slovenske manjšine prav komunisti. To se je pokazalo že v plebiscitnem času,¹ znova pa je bil ta odnos potrjen v prihodnjem obdobju.

Res da v nasprotju s plebiscitnim časom v prvih letih po plebiscitu v osrednjem strankinem glasilu Die Rote Fahne ne najdemo posebej nakazanega stališča do slovenskega vprašanja, vendar to ne pomeni, da se stranka ni natančneje ukvarjala z narodnostnimi vprašanji. Tako je na primer ob pripravah na partijski kongres aprila 1922 zahtevala ena lokalnih dunajskih organizacij uvedbo posebnih »jezikovnih skupin« za tamkajšnji češki in židovski živelj, namenjenih propagandi in agitaciji med »tujejezičnimi proletarci«.² Iz gradiva petega strankinega kongresa je tudi videti, da so bili že pred postavitvijo nakazane sugestije ustrezni razgovori med vodstvom stranke ter med češkimi in židovskimi komunisti.³ Kot je videti, so bile dunajskim razmeram prilagojene »jezikovne skupine« dejansko ustanovljene ter delovale do leta 1925, ko so jih zamenjali posebni agitacijsko-propagandni oddelki, medtem ko je bilo članstvo vključeno v obratne in ulične celice; vzrok za spremembo pa je očitno iskati v razdrobljenosti dunajske strankine organizacije.⁴

Čprav slovensko vprašanje po plebiscitu ni imelo v osrednjem strankinem glasilu enakega odmeva kot češko ali židovsko, vendarle to ne pomeni pomanjkanja zavzetosti KPA za vprašanje slovenske skupnosti. Na to kažejo že ozki stiki med KPA na območju južne Koroške s slovenskimi komunisti v Mežiški dolini in na Gorenjskem.⁵ Živost delovanja koroških komunistov pa je bilo v letih po plebiscitu še posebej opaziti v drugi polovici dvajsetih let, in to še zlasti na sindikalnem področju. Iz tega časa, ki ga na narodnostnem področju označuje pri meščanskem taboru poudarjeno nacionalistično nastopanje do slovenske manjšine — navzven se je to nastopanje očrtovalo z uvajanjem diskriminacije vindišarske »teorije« po kateri se deli manjšina na tako imenovane »Windische«, ki se v vsem podrejajo nemškemu nacionalizmu in jih zato ni šteti za Slovence ter na »nacionalne« Slovence, ki se aktivno prizadevajo za nacionalno enakopravnost — izvirajo tudi poglobljena stališča KPA do slovenskega vprašanja. Na slednje posebej opozarja prispevek namenjen deželnemu (»okrajnemu«) zboru stranke na Koroškem, ki ga je junija 1929. leta pripravil vodilni koroški komunist slovenskega rodu Gregor Kerže (Kersche), doma iz Bistrice v Rožu. V njem je uvodoma očrtal Koroško kot rojstno deželo avstrijskega fašizma, pri čemer je pokazal tudi na koroške plebiscitne boje, katerih

ozadje po njegovem ni iskati v paroli »varstva domovine« (pred Jugoslovani), ampak v interesih italijanskega imperializma ter s tem imperializmom povezanih interesih »lastnega izkoriščevalskega razreda...«. Pri tem je Kerže že pokazal na v takratnem deželnem zboru zastopane politične stranke, pa tudi na takratno protislovensko organizacijo, na znani Kärntner Heimatdeinst (organizacijo z istim imenom so nemški koroški nacionalisti ustanovili tudi v drugi avstrijski republiki leta 1957 op.) ter povezal nastopanje tamkajšnjega fašizma z ustanavljanjem militarističnih organizacij ter s političnim življenjem v letih po plebiscitu. Opozoril je še na parolo o Karavankah kot južni meji Koroške ter prizadevanja po priključitvi Avstrije Nemčiji. V nadaljevanju je nakazal napade nemškega meščanskega tabora pa tudi socialnih demokratov na komuniste, ki so »že leta 1919 skupaj z jugoslovanskimi komunisti dvignili glas tako proti ubojem med obrambnimi (plebiscitnimi) boji kot proti nacionalistični slepariji pri glasovanju (plebiscitu) in od tedaj kot edina stranka ljudskih množic kličejo k boju proti ciljem socialfašizma«. Posebej je podčrtal, da bo dobilo slovensko vprašanje v primeru »akutne« vojne nevarnosti posebno težo. Težišče slovenskega vprašanja je Kersche videl v socialnih problemih slovenskega malega kmeta in agrarnega proletarca. Pisal je tudi, da »narodnostno obezpravljenje slovenskih množic zasleduje namen ohraniti jih v nevednosti, da bi s tem izkoriščevalski razred dežele ohranil poceni delovno silo«. Obezpravljenje pa je danes še hujše kot v časih stare monarhije: »takrat je bilo več slovenskih šol, uporaba slovenščine v javnih uradih je bila mnogo širša kot danes po desetih letih republikanske vladavine. Tako so bili na primer dvojezični napisi na kolodvorih zamenjani s čisto nemškimi«. Slednje tudi izkoriščajo slovenski šovinisti ter skušajo izrabiti slovenskega delavca in kmeta za cilje beograjskega imperalizma (z drugimi besedami: za priključitev južne Koroške monarhistični Jugoslaviji op.). Posebej se je Kerže dotaknil še takratnega neuspelega načrta o uveljavitvi posebne kulturne avtonomije za koroške Slovence, ki da je propadla zaradi šovinizma na obeh straneh.⁶ Rešitev slovenskega vprašanja je videl v ustanovitvi delavsko-kmečke vlade, naslonjene na oboroženo silo delavca in malega kmeta. Die Rote Fahne je posebej poudarila Keržetovo ugotovitev, da lahko dà le komunistična stranka Avstrije »naslanjajoč se na tradicijo leta 1919 parolo o pravici do samoodločbe (za Slovence), vse do pravice do popolne odcepitve«. ⁷ Način objave, predvsem pa vodilna Keržetova vloga v koroškem in avstrijskem komunističnem gibanju kažeta, da so se nakazana stališča skladala s stališči vodstva avstrijskih komunistov do slovenskega vprašanja.

Ob desetletnici plebiscita so se koroški komunisti znova zavzeli za upravičene težnje koroških Slovencev s posebno spomenico v slovenskem jeziku, ki jo je predložil deželni delavski zbornici njen komunistični član Johan Kazianka (Kacijanka), Slovenec doma iz Svetne vasi. Za medsebojne stike jugoslovanskih in koroških komunistov je značilno, da so spomenico sestavili člani PK KPJ za Slovenijo, ki jo je v celoti osvojil PK KPA za Koroško. Po spominskem zapisu Franceta Klopčiča, takratnega člana PK KPJ za Slovenijo, je spomenica zajemala naslednje točke: zahtevo Slovencev v Jugoslaviji, Italiji in v avstrijski Koroški po samoodločbi do odcepitve, narodno zatiranje in gospodarsko izkoriščanje Slovencev v Jugoslaviji, Italiji in Avstriji bo prenehalo šele z ustanovitvijo samostojne Slovenije in geslo o samostojni, zedinjeni delavsko-kmečki republiki Sloveniji.⁸ O učinku Kacijankinih besed v delavski deželni zbornici je kasneje pisal Prežihov Voranc, da se je navzoča birokracija koroških delavskih organizacij, skoraj sami socialni demokrati, ni preplašila. To je bilo zanje nekaj nezaslišaneja. Vsi delegati do zadnjega moža so zapustili dvorano s predsednikom vred in Kacijanka je bral spomenico popolnoma prazni dvorani. Celovška delavska zbornica je veljala za oskrunjeno.⁹ Zatem je Kacijanka v imenu deželne organizacije KPA izdal desetletnici plebiscita namenjeni letak v slovenskem in nemškem jeziku in z njim pozval slovenske in nemške delavce v skupen boj proti narodnemu zatiranju in socialnemu izkoriščanju. Zaradi tega

nastopa so oblasti Kacijanko aretirale, vendar pa so ga morale na zahtevo delavstva izpustiti.¹⁰ Se pred tem je julija 1930 glasilo avstrijske partije Die Rote Fahne (26. julija) prineslo odprto pismo KPJ ob desetletnici plebiscita. Pismo je pozdravilo Kacijankino izjavo v deželni delavski zbornici ter veliko zborovanje delavcev in kmetov v Borovljah dne 27. julija, kjer je bilo tudi govora o stališčih KPA do slovenskega vprašanja. Pismo je označilo koroški plebiscit za rezultat združenih imperialistov, sam plebiscitni rezultat pa tolmačijo kot posledico naprednejših avstrijskih stališč v nasprotju s konservativno Jugoslavijo, medtem ko je videlo rešitev slovenskega vprašanja v ustanovitvi samostojne slovenske republike. — O odmevih nastopov koroških komunistov med slovensko manjšino nedvomno priča opozorilo glasila Političnega in gospodarskega društva za koroške Slovence dne 29. oktobra 1930, da so se tega leta poleg drugih strank vrgli »na naše ljudstvo še komunisti«. »Posebno v Spodnjem Rožu« — je pisal list — »silno agitirajo. Izrabljajo našo revščino, posebno pa dejstvo, da so nemške stranke za nas imele samo obljube, storile pa niso ničesar. Obljubljujejo nam v številnih letakih narodne pravice, celo sovjetsko Slovenijo. Strašna obsodba bi bila za naše oblasti, če bodo komunisti med nami dobili glasove, le obup nad pravičnostjo more koga gnati med komuniste.« Drug dokument, ki opozarja na vplivnost stališč KPA na slovensko vprašanje in zavest koroškega slovenstva pa je spomenica slovenskih duhovnikov na sestanku zaupnikov slovenskega Političnega in gospodarskega društva oktobra 1930, ki je opozarjala na nacionalni moment, ki je vodil posamezne Slovence h komunistom: »Ali ni značilno dovolj, če na primer zbira nekje pristaš naše stranke glasove v državni zbor za komunistično stranko, da pokaže s tem svoje negativno stališče napram državi? Ali naj res vodi naša zanikujoča zadevna politika naše ljudstvo v tabor socialistov in komunistov?«¹¹

Prizadetost glasila Političnega in gospodarskega društva za koroške Slovence je moral vzbuditi tudi oklic »Akcijskega komiteja delovnih kmetov Avstrije« posvečen desetletnici plebiscita, ki je med drugim opozarjal na neznosno bedo na nekdanjem plebiscitnem ozemlju. Slovenski živelj je oklic cenil na »nad 50 000« slovensko govorečih kmetov in delavcev. Tem se tudi odreka pravica do samoodločbe na področju gospodarskih, političnih in kulturnih vprašanj. Oblastem je oklic očital, da skušajo popolnoma izkoreniniti delovnega kmeta (mišljena sta bila mali in srednji kmet) na plebiscitnem področju. Nemškim, v večini nemškonacionalnim veleposestnikom je očital, da plačujejo polovico manj davkov kot delovni kmet. Posebej se je oklic dotaknil kolonizacije rajhovskih Nemcev na območju južne Koroške¹² in pri tem pokazal na dejstvo, da je naslednik Kärntner Heimatdiensta, Kärntner Heimatbund naselil v zadnjem času 70 velikih rajhovskih kmetov, medtem ko morajo kmetje slovenskega jezika zapuščati hišno in kmetijsko posest. Dalje je bilo omenjeno krvavo zatiranje hrvaških in slovenskih delavcev v Jugoslaviji. Oklic je še podčrtoval, da so komunistični mandatarji v celovškem občinskem svetu in v delavski zbornici zahtevali priznanje »popolne pravice do samoodločbe za slovensko manjšino«, to pa so zastopniki drugih političnih strank odklonili. Za 27. julij sta bili že napovedano omenjeno zborovanje v Borovljah in temu sledeča konferenca, h katerima so bili na podlagi omenjene zahteve ter vojne nevarnosti povabljeni vsi« na tej platformi stoječi javni mandatarji brez razlike politične usmeritve (tudi) vsi slovenski in nemški delavci in kmetje.« Oklic se je končal z gesli: »Naj živi zveza delovnih kmetov in delavcev Koroške, Hrvaške in Slovenije v boju proti:

- fašističnim diktaturam Avstrije, Jugoslavije in Italije,
- proti imperialističnemu oboroževanju,
- za pravico samoodločbe manjšine tu in onstran meje (ter)
- za ustanovitev delavsko-kmečkih vlad v Avstriji, Jugoslaviji in Italiji.«¹³

10. oktobra — na obletnico plebiscita — je Die Rote Fahne podčrtala, da tvori slovenski problem južne Koroške »del vprašanja obstoja majhnega slovenskega naroda.« Ta da je danes razdeljen pod gospodstvo treh držav. V Jugoslaviji, kjer

naj bi užival narodno svobodo, v resnici načrtno delajo na vtopitvi Slovencev v »srbskem morju«. Italijanski fašizem dela na iztrebitvi Slovencev v Istri, Trstu in Gorici. »Prav tako neugodna je (tudi) usoda Slovencev v Avstriji«. Posebej je list omenjal, da je slovenščina »izgnana« iz vseh koroških uradov in javne uprave; prav tako tudi ni slovenske ljudske šole. Dalje je bilo poudarjeno, da so »obljube dane pri plebiscitu ostale neizpolnjene. Še več. Heimatdienst (prav Heimatbund) v Celovcu ima nalogo izpeljati izstrebitev in pregon domačega slovenskega prebivalstva«. Očitno izhajajoč iz že nakazanih stališč je list pisal, da so slovenske simpatije vedno bolj naklonjene revolucionarnemu gibanju pod vodstvom KPA. Še posebej je poudaril, da je stališče KPA o slovenskem vprašanju znano. Stranka jim »zagotavlja vse zahteve za možnost samostojnega narodnega, kulturnega in gospodarskega razvoja. V povezavi s komunističnima strankama Italije in Jugoslavije bo doprinesla, da se bo za vprašanje slovenske narodne samostojnosti našla pravilna rešitev, ki leži samo v ustanovitvi sovjetske Slovenije v zvezi evropskih sovjetskih republik«. ¹⁴

Iz časa pred prepovedjo delovanja stranke avstrijskih komunistov (leta 1933) imamo še eno izjavo v glasilu KPA ob pripravah na prve volitve v koroško kmetijsko zbornico. Po nadrobni opredelitvi gospodarskih in socialnih zahtev za slovenskega kmeta (črtanje dolgov, davčna oprostitvev za malega kmeta i. p.) je bila zajeta tudi zahteva po samoodločbi koroških Slovencev, skupaj z gesli: »Končati z njihovim narodnim zatiranjem. Popoln slovenski pouk v materinščini ter pripustitev slovenskega jezika v zastopstvih (uradih) na slovenskem ozemlju«. ¹⁵

Kolikor moremo presoditi na podlagi fragmentarnih vesti, so do tega časa komunisti poleg Celovca in njegovih predmestij (tu so bili zastopani v celovškem občinskem svetu) nastopali na območju slovenskega dela Koroške predvsem v naslednjih krajih: v Borovljah, Kotmari vasi, Bistrici v Rožu, rožanskem Podgorju (l. 1928), čez tri leta pa najdemo komunistično zborovanje (ali pa krajevne skupine KPA) poleg Borovelj in Kotmare vasi še v Bistrici v Rožu, Svečah, Žrelcu in Škoficah.

II

Zavzemanje koroških komunistov za slovensko skupnost je imelo negativen odmev na strani večinskih političnih strank. Omenili smo že, da so oblasti zaradi izdaje dvojezičnega letaka namenjenega desetletnici plebiscita zaprle Johana Kacijanko ter ga pri tem obdolžile veleizdaje. Kaže tudi, da je bila aretacija povezana s predstoječimi volitvami, saj so oblasti skušale preprečiti komunistom nastop na volitvah. Ob tem je Die Rote Fahne pisala, da je bil Kacijankin letak natisnjen in širjen »v tisočih primerkov posebej na plebiscitnem območju«. Potem ko je predočila vsebino letaka, ki je opozarjala kako malo pravic in svoboščin uživajo slovenski kmetje in delavci ter na zahtevo skupne borbe z nemškim delavskim razredom Koroške proti (skupnemu) tlačanju, je bilo povzeto opozorilo letaka o ozki naslonitvi takratne avstrijske vlade na italijanski imperializem. Državno tožilstvo je videlo v tem veleizdajo in dalo Kacijanko kot odgovornega za letak zapreti. Rote Fahne je označila aretacijo za »teroristični akt« namenjen prestrašenju slovenskega delavca in kmeta, da ne bi dala Kacijanki na volitvah v deželni zbor svojih glasov. Aretacija pa je bila po mnenju komunističnega tiska tudi udarec proti komunistični stranki, vendar pa so »gospodje« doživeli prav nasprotno. Kacijanko prav tako sovražijo onkraj meje, kjer je bil nekaj časa zaprt na ljubljanskem gradu. Vzrok temu zaporu naj bi bilo dejstvo, da so ga orožniki odkrili pri sorodnikih ter ga zaprli zaradi komunistične propagande. Postavljen je bil tudi pred beograjski »krvavi tribunalk«, ker pa mu niso mogli dokazati krivde, so ga izpustili. »Sedaj pa je pod isto obtožbo prišel v krenplje avstrijske razredne justice.« Ob koncu je list poudarjal nujnost da se Kacijanka izvoli v deželni zbor, »da bi se ga tako rešilo iz zavora.« ¹⁶

O Kacijankini aretaciji v osrednji Sloveniji je prvič poročala Die Rote Fahne 11. februarja 1930, št. 36. Prihodnji dan je list pisal, da so Kacijanko prijeli jugoslovanski graničarji v bližini Jesenic ter ga postavili pred jeseniško okrajno sodišče. Bil je brez potnega lista ter namenjen k sorodnikom v Ljubljano. Pri njem so tudi našli kovček s komunističnimi spisi, med njimi »menda tudi propagandne pozive v srbsčini... ki izvirajo iz Rusije«. Vzrok za Kacijankino postavitve pred sodišče naj bi bila komunistična propaganda. Sledila je Kacijankina prestavitve v Beograd ter preiskava pred sodiščem za zaščito države. List je pisal, da je Kacijanka voditelj koroških komunistov, star 33 let, po poklicu strojni ključavničar. Po narodnosti je Slovenec in avstrijski državljan; je tudi edini komunistični mandatar v celovski delavski in nameščenski zbornici. Poročilo se je končalo s pozivom k rešitvi Kacijanke iz zavora.¹⁷ Tisk je tudi poročal, da je na komunistično pobudo interveniral za Kacijankino izpustitev pri avstrijskem zunanjem ministrstvu tajnik dunajske delavske zbornice, podobno tudi predstavnik Rdeče pomoči.¹⁸ Do intervencij je dalje prišlo v Celovcu.¹⁹

Iz poročila z dne 18. marca 1930 izvemo, da je bil Kacijanka v Beogradu obsojen zaradi boljševiske propagande na leto zavora. Zanimivo je tudi kasnejše Kacijankovo poročilo o aretaciji. Iz njega naj povzamemo, da se je 2. februarja peljal na Jesenice, kjer so ga orožniki takoj prijeli. Tu je bil zaprt dva dni; bil je tudi soočen z nekim moškim. Policija je ob tem skušala »z resnično balkanskimi metodami« doseči priznanje, da se poznata ter da sta zveza s Komunistično partijo Jugoslavije, kar pa ji ni uspelo. Po ponovnem zaslišanju in prestavitvi v okrajno sodišče so ga odpeljali v Beograd, kjer ga je sodišče po petnajstdnevem zaporu 17. februarja oprostilo.²⁰

Že nakazana Kacijankina aretacija kaže na medsebojne zveze koroških in jugoslovanskih komunistov. Še zlasti žive zveze jugoslovanskih komunistov s tujino pa so vodile prek Karavank.²¹ Na eni takih poti je bil 2. avgusta 1931 med Zelenico in Ljubeljem znova aretiran tudi Kacijanka. Sledil je proces pred istim beograjskim sodiščem, ki ga je obsodilo na štiri leta ječe, izgubo pravic ter po prestani kazni na večer izgon iz Jugoslavije. Obsodbo je sodišče utemeljilo s tem, da je v teku leta 1930 pa do 2. avgusta 1931 Kacijanka vzdrževal zvezo s pomočjo soobtoženih jugoslovanskih državljanov med CK KPJ in KP v Jugoslaviji, da je predajal denar Rdeče pomoči, da je vodil dva tovariša iz Jugoslavije na Dunaj in da je na dan aretacije prenesel v Jugoslavijo 4800 letakov. Jugoslovanski režim se tudi ni prav nič oziral na dejstvo, da je Kacijanka po prvi aretaciji prejšnje leto nastopil v obrambo koroških Slovencev in za solidarnost avstrijskega in slovenskega delovnega ljudstva na Koroškem.²² Iz Die Rote Fahne pa izvemo, da je prišla na urad avstrijskega zveznega kanclerja ter v Beograd vrsta protestnih brzojavk delavcev iz Nizozemske, Švedske, Nemčije, Švice in Češkoslovaške.²³ Tudi delavci boroveljske železarne v kateri je bil Kacijanka zaposlen so zahtevali takojšnjo izpustitev, vendar intervencije niso pomagale ter je moral presedeti štiri leta v Sremski Mitrovici.

Jugoslovanskim oblastem se je pridružila tudi boroveljska železarna ter v drugi polovici septembra 1931 odpustila Kacijanko iz službe, odpust pa utemeljila s tem, da je Kacijanka (neupravičeno) izostal z dela.²⁴ Iz novembra tega leta pa je ohranjena vest, po kateri je 6. 11. 40-članska delegacija (očitno) kovinarskih in lesnih delavcev spontano odšla na Dunaj v tajništvo socialdemokratske stranke z vprašanjem, kaj namerava stranka storiti za Kacijankino rešitev. Pred tajništvom je prišlo tudi do demonstracije in potem do intervencije policije.²⁵

¹ Janko Pleterski, *Progresivne težnje med Slovenci na Koroškem*, v: Regent-Pleterski-Kreft, *Progresivna Slovenija*, Trst in Koroška, Murska Sobota 1964, 100.

² *Die Rote Fahne* (v nad. RF) 21. marca 1922, št. 876.

³ RF 1. aprila 1922, št. 885.

⁴ RF 20. septembra 1925, št. 222.

⁵ Tone Zorn, *Med plebiscitom in napadom na Jugoslavijo*, *Vestnik koroških partizanov*, Ljubljana 1972, št. 2, 16.

⁶ Več o tem: Tone Zorn, *Koroški Slovenci v letih 1920—1930*, v: *Koroški plebiscit*, Ljubljana 1970, 516—525.

⁷ RF 21. junij 1929, št. 149.

⁸ *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, Ljubljana, 1966, 267.

⁹ Prežihov Voranc, *Borba KPJ za Koroško*, tipkopični prepis članka v arhivu Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani (A INV).

¹⁰ Prav tam. Kacijankin letak je ponatisnjen k razpravi pod op. 1.

¹¹ Prepis spomenice hrani A INV.

¹² Več o tem: Tone Zorn, *Iz germanizacijskih prizadevanj na Koroškem med obema svetovnima vojnama*, *Zgodovinski časopis*, 1970, št. 1.

¹³ RF 16. julij 1930, št. 166.

¹⁴ RF 10. oktober 1930, št. 240.

¹⁵ RF 26. oktober 1932, št. 255.

¹⁶ RF 24. oktober 1930, št. 253.

¹⁷ RF 12. februar 1930, št. 37.

¹⁸ RF 15. februar 1930, št. 40.

¹⁹ RF 18. februar 1930, št. 43.

²⁰ RF 26. februar 1930, št. 49.

²¹ Več o tem: gl. razpravo pod 1, str. 112—114.

²² Prav tam.

²³ RF 22. september 1931, št. 223.

²⁴ RF 22. in 26. september 1931, št. 184 in 229.

²⁵ RF 7. novembra 1931, št. 269.

Srečno novo leto 1944

Lado Grbec

*Glej, in pred nami je spet novo leto!
Težav in dvomov poln je spomin,
svobode, robstva, burnega življenja,
padcev in dvigov iz globin,
o, da je mera polna tega že trpljenja!*

*Glej, in pred nami je spet novo leto!
Nov up prešinja našo mlado kri,
nov up nam voljo našo jekleni,
v srcih iz njega klije nova moč,
v bodočnost stopamo ponosno zroč!*

*Saj zdaj pred nami je spet novo leto!
Drug drugemu si roke stiskajoč želimo,
da v sreči bi bilo dovolj bogato,
da v njem skovali bi svobodo zlato,
da narodi bi večen mir dosegli,
in k spravi, bratstvu med seboj prisegli!*

»Strah seva iz kozmosa«

Primož Žagar

Pisatelj Tone Svetina odpira pogled v velikega regulatorja človeških bitij, ki opozarja: Človek je smrten!

»Sodim, da je strah temeljna energija bitij v vesolju«, je rekel pisatelj Tone Svetina neke letošnje majske ali zgodnjejunjske nedelje v lovski sobi svoje hiše na Bledu, ko sva si sedela nasproti, jaz, da bi vpraševal, on, jedrnati filozof vojne, poznavalec vzrokov, razlogov in posledic človeških akcij v sladkobno vonjavem zraku sinjega smodnika ali težki sapi znoja pod svodom krčevito utripajočih mišic besnih in preplašenih polnagih borcev, pa odgovarjal; da bi učil iz svoje, v urejenih razmišljanjih, v primerno izbranih branjih in redoljubnih beležkah, rojene »fenomenologije strahu«, tega, po Svetini, velikega stvarnika in gibalca človeškega rodu.

»Strah je tisti regulator«, je povzel pisec, »ki človeka opozori, da je smrten. Pravim, da je strah kozmična zadeva, strah seva iz kozmosa, kozmos nas strahotno izničuje.«

— *Zakaj nas bi izničeval?*

»Kozmos nas je porodil in mi kot bitja, ki lahko opazujemo ter tudi spreminjamo svet in sebe, smo le del kozmične volje. Kozmos nas izničuje s tem in tedaj, ko se človek zave, da je smrten. Toda strah ti tudi pove, da na vrabca ni treba streljati s topom, na tigra pa ne z lokom. Zelo je neumen tisti, ki govori, da strahu ne pozna. Kdor pravi, da strahu ne pozna, je manjvredno bitje.«

— *Zakaj naj bi bil manjvredno bitje?*

»Ker nima regulatorja, da bi mu povedal, kdaj bi se moral umakniti. Otroci

nimajo tega regulatorja; imajo razvit instrument, nimajo pa racionalnega strahu. Otroci kar stečejo čez cesto, se igrajo z eksplozivom ali prijemajo vroče štedilnike.«

— *Kaj nam konkretno strah pove, tu ne mislim na sporočila o smrtnosti in podobno?*

»Če govorimo o strahu s Sartrom: strah javlja človeku, da je opažen od zunaj. Bojiš se, ker ne veš, s čim imaš opraviti. Ko pa to spoznaš, se ne bojiš več. Neznano je glavni element strahu. Predhodno stanje strahu je bojazen. To je rahlo opozorilo. Potem je strah, ko ti moči otpnejo, nato paničen strah. Tu se človek ustraši tako, da mu odpove vse, da odpove v celoti. Potem je ogroženost od znotraj. To je tesnoba, nato je groza. Tesnoba se javlja takrat, kadar ne veš, s kakšnimi silami razpolagaš, kadar ne veš, če si sposoben to narediti, premagati strah, recimo, pred izpitom, pred velikim gozdom, če si v izvidnici itd. Veš, kaj moraš storiti, ne veš pa, če boš zmogel storiti. Groza pa popade človeka, kadar se znajde pred totalno stvarjo, ki mu grozi, da ga povsem paralizira. Greš v predhodnico, stopaš pred iznakažena trupla. Nič ti nočejo, samo kažejo, kaj se lahko s teboj zgodi. To te lahko povsem omrtviči, to je objektivni izraz tvoje nemočnosti.«

— *Vse te stopnje čutite, na primer, vi?*

»Vse. Mi lovci črpamo iz prirode, in ves živalski svet obstaja na tem zakonu napada in umika.«

Pogovor

Razmišljanje

Pisatelj Tone Svetina

— Torej gre v bistvu za napad in umik? Količina strahu, da tako rečem, določi, ali bo napad ali umik, je tako?

»Da, večkrat greš iz strahu v napad. Zato pa pravijo, da se prazne pištole bojita oba, tisti, ki ima namerjeno in tisti, v katerega je namerjena.«

— Razumem. Samo, če gre tukaj za zakon, so gotovo tudi pravila uporabe, je logika, ne?

»Strahu ne smeš nikdar kazati, ga moraš vedno prikriti, čeprav ga v sebi nosiš. Bistvo strahu je namreč v tem, da ga stalno premaguješ in izzivaš. Izzivaš ga tako, da se soočiš z njim, a si tako močan, da ga premagaš.«

— Ampak, ali lahko strah docela premagaš, docela obvladaš, ne pa, da ga samo sproti, venomer in venomer znova premaguješ?

»Lahko ga obvladaš. Poznam take ljudi, ampak ti so večinoma padli.«

»Povem vam primer komisarja, ki je šel pokonci po položaju, misleč, da bo tako opogumil borce, ki so tiščali glave h tlom. Cena te neustrašnosti je bila, da je bil čez nekaj minut mrtev, edini mrtev.«

— Saj ne vem v tem trenutku natančno, v kateri točki se morda stikata, če se stikata strah in zlo, vendar, če strah

v bistvu giblje človeka, kot vas razumem, ali ga ne giblje tudi zlo s svojo veliko energijo? Ali ne daje te svoje energije zakonitostim bojazni, strahu, tesnobe in groze?

»Zlo je velik energetski potencial. Toda narava ne pozna ne zla ne dobrega. Zlo in dobro sta le kategoriji človekove zavesti. Po zlu se vrednotimo, oziroma bolj se vrednotimo po zlu, kot po dobrem. To je podobno času in prostoru, ki sta tudi kategoriji človekove zavesti. V naravi ni zla in dobrega, v naravi so samo procesi sil.«

— Kakšnih sil?

»So sile nastajanja in sile razkroja. K nastajanju vežemo dobro, k razkroju pa zlo. Največkrat pa ne vemo, kaj je nastajanje in kaj razkroj.«

— Kako to mislite?

»Človek ne da bi vedel počenja zlo, posebno, če je razkrojen. Zato pa mora doseči prosvetljenstvo, ki obvladuje instinktivni um. Ta instinktivni um pa gospoduje eksistencam nižje vrste.«

— Kje pa je tu zveza z nastankom uma? Hiter skok!

»Razvoj duha ima druge zakone. Recimo, jaz gledam na razvoj duha kot na kombinacijo med Heglom in indijsko filozofijo.«

— Vendar pa človek dela zlo tudi hote ali vede, ali ne?

»Da, pa demoni so, ki to delajo načrtno. Imamo konstruktivni tip človeka, pa destruktivni tip človeka, ki uživa v tem, kot na primer Pirjevec. Demona zlo gradi. Potem ga uniči zakon vzroka in posledice. Hitler je bil tip demona in vladarja, bil je človek destruktivne. Množice je podredil z namenom destruktivne. Vzel jim je svobodo s projekcijo navideznih poštenih pozitivnih ciljev. V resnici je bil cilj negativen. Zlo ima ponavadi paranoično izhodišče, ker iz nelogične osnove logično gradi.«

— No, in kakšna je zveza med zlom in strahom?

»Zlo in strah, kakšna zveza? Mi vsi se bojimo zla, ker zlo ne upošteva moralnih principov. Zlo nima nobenih načel.«

— In če dosežemo prosvetljenost, o katere nujnosti ste prej govorili, premagamo zlo?

»Doseči prosvetljenost. Prosvetljeni ljudje niso zli. Če si prosvetljen, ne potrebuješ želje po oblasti. Oblast se začne z zlom, oblast nad ljudmi in stvarmi, želja po posedovanju in spolnem izkoriščanju, in to je tudi odvzemanje svobode, da

nekaj vzameš in nič ne daš. Pogledjte, pri enem in istem dejanju ima moški za sebe en moralni princip, za drugega pa drug moralni princip. Če je, recimo, poročen in se mu preda lepa ženska, si bo čestital, rekoč, tako lepo babo sem dobil, sem še nekaj vreden. Malokaterega bo pekla vest. Če bi pa njegova žena dobila nekaj precej boljšega kot je on, bi pa takoj dejal: kakšna kurba, namesto, da bi bil ponosen na to, da si je njegovo ženo požel le boljši ali lepši moški, kot je on sam in namesto, da bi rekel: oh, kako čedno ženo imam. Čutite, da je logika notri. To je zverski egoizem pridobitniških družb, ki pa ga primitivne družbe ne poznajo. Vzemite primer Eskimov. Eskim te bo pa ubil, če odkloniš njegovo ženo, ki ti jo je ponudil. Misli, da s tem ne ceniš niti žene niti njega.«

— *Potem ste za eno načelo za vse strani?*

»En princip za vse strani. Kar dovoliš sebi, dovoli tudi drugemu. Kar sem sebi dovolil, ne morem obsojati pri drugem. Ampak govorila sva o prosvetljenstvu. Zadnji cilj prosvetljenstva je obvladati egoizem. Kajti razvoju osebnosti altruizem bolj koristi kot egoizem. Egoizem nekaj časa stimulira, potem pa te pusti na cedilu. Ljudje te spregledajo, te ne marajo več in ti škodijo.«

— *Prej ste v dobrem smislu omenili primitivne družbe, ki ne poznajo zverskega egoizma...*

»Da, zdaj je prišel čas, ko se lahko človeštvo ogromno nauči od živali in primitivnih plemen. Prisvojene izkušnje in red primitivnih družb lahko rešijo civilizacijo, ker se le-ta spet vklopi v naravni red. Pazite, dokler je vojna nadaljevanje politike s silo in je kot taka regulator, da šibkejši odstopi mesto močnejšemu po prirodnem redu, dotlej je vojna še razumljiva. Brž pa, ko pride človek v stanje, v katerem poseduje take energetske potenciale, da ni več ne šibkejšega ne močnejšega, ampak lahko nastopi totalna katastrofa, tedaj vojna ne more biti več regulator. Vojna v fazi, ko posedujemo atomsko orožje, laserje, biološka orožja, to je rak zavesti. Samo neka vrsta mravelj vodi organizirane pokole, sicer pa živali ne poznajo krutosti.«

— *Kako dosežemo prosvetljeni um?*

»Preko kategorije dobrega in zla prehaja naša zavest v prosvetljenost. Prosvetljen duh pa se ogiba tistemu, kar ga lahko zavede.«

— *Kaj ga lahko zavede?*

»Nek zverski nagon, ki ne računa na zakon karme (zakon povračila: dobro delo se povrne z dobrim slabo s slabim).«

— *Funkcija dobrega in zla je znana, na drugi strani so procesi sil v naravi, kje pa zdaj novo, natančno mesto strahu, znotraj te slike?*

»Modrasi se spočnejšo v strahu. V strahu je skrivnostni izvor moči. To je moja definicija strahu. Z močjo vas bodo pojili tisti, ki vas bi radi uničili.«

— *Kako to mislite?*

»Bitje, narod ali civilizacija, vsi se šele pod hudim pritiskom zavedo svoje ogroženosti in moči. Tista drevesa, ki so izpostavljena viharju, imajo strašno globoke korenine.«

— *Prav, kar zadeva vašo fenomenologijo strahu, kot tem spoznanjem in odkrivanjem pravite, kako se je strah obnašal zgodovinsko, da tako rečem?*

»Človek, ki je živel v praskupnosti, se ni bal človeka, ampak se je čutil ogrožen od narave. V suženjstvu se je že manj bal narave, ker jo je že bolj obdelal, obvladal. Toda človeka se je že začel zelo bati. V atomski dobi in industrijski civilizaciji se narave skorajda ne bojimo več, ampak se bojimo človeštva, da ne bi okužilo morja, da ne bi sprožilo atomske vojne in uničilo narave. Strah je kozmična energija, kot sem rekel. V različnih variacijah nam daje občutke strahu, da bi človek ohranil ravnotežje. Največ kozmične energije je, če gre človek zavestno v smrt.«

— *Toliko ustrezno »velike« količine strahu mora takrat premagati?*

»Da, pogledjte Leonida s Špartanci pri Termopilah. Vzemite Spartaka, ki je v nemogočih razmerah suženjstva imel humanistično vizijo svobode. Smisel upora je našel. Razsekali so ga na koščke. Ne, takrat strahu pravzaprav ni, takrat padeš v ekstazo in strah je nesmiseln, strah te požene v beg. Hitler je Paulusa imenoval za feldmaršala in od njega pričakoval, da bo prodril v Stalingrad. Feldmaršal pa se je zlomil. To pa je karma, ker je bil osvajalec in ker je bil nosilec amoralne ideje. Iz strahu se je zlomil, čeprav bi ga lahko bilo tudi tako strah, da se ne bi zlomil. Toda on se je manj bal Rusov kot führerja. Kdor je nosilec amoralne ideje, je usoda proti njemu.«

— *Ker ste zdaj v bistvu blizu oblasti, kdo naj bi bil tisti, ki ima oblast?*

»Tisti, ki zna združevati moč, pamet, mero in veliko človečnosti. Tak je bil na primer, Spartak. Idealen tip pa je Lenin. Lenin je projektant komunistične družbe z nasiljem, z revolucijo. Z nasiljem nositi moralno idejo, to je revolucija. Tito je nosilec upora vseh dimenzij: proti nacionalnemu sovražniku, proti idejnemu izkrivljanju revolucije. Zvest je hu-

manističnim principom in strpen je bil. Sodim, da heroj ni tisti, ki se ne boji, ampak tisti, ki obvlada strah in ne izgubi glave, kadar jo drugi izgublajo, ter stori tisto, kar bi radi storili tudi drugi, pa se ne upajo.«

— *Ampak, mislim, da so heroji, ki kratkoma ne poznajo strahu, ki lahko bliskovito in učinkovito ukrepajo, ker jih ne »moti« strah, da tako rečem, ali ni tako?*

»Najprej tole: ni vsak heroj, kdor je razglašen za heroja, ogromno je neproglašanih herojev. Ali mislite, da mati, ki ima 10 otrok in ki je hranila partizane, ali mislite, da ni heroj? In koliko je herojev, iz katerih niso iztisnili niti besede? Ti niso heroji, imenovani za heroje, mislim. Rusi so imeli pri forsiranju Dnjeptra 2500 herojev na dan. Heroj ni nadčlovek, heroj je čisto običajen človek, ki v nemogoči situaciji naredi tisto, kot sem že dejal, kar bi tudi drugi radi storili, pa si ne upajo.«

— *Vendar pa, gotovo so ljudje, ki ne poznajo strahu, kaj mislite? Gotovo so heroji brez strahu.*

»Takega človeka mora uničiti narava, če nima strahu. Če greš brez strahu na nek politični zbor in govoriš, kar ti pride v glavo... ni družbe, ki bi te ne obesila na prvi drog. V obračunih boš kar na slepo udaril, če si brez strahu. Če se pa bojiš, tedaj boš hudičevo premislil, kje boš udaril, boš vse sile mobiliziral v to točko. To je psihični napad. Vsaka borba se najprej izvrši v glavah, potem je šele fizičen obračun. Tisti, ki te na primer obkoliijo, mislijo, da se sploh ne upaš prebiti. Energija, skoncentrirana v konicah, je najstrašnejša. Če z dlanjo pritiskaš na podlago, ni nič, če pa pritisneš z nožem ostrim predre... Če si v obroču in če skoncentriraš vse sile v eno točko, obroč mora počiti. Njih je deset na enega. Toda, če se skoncentriraš v eno točko, je v tej točki deset naših na enega njihovega. Ko smo bili v jurišnem bataljonu, smo 7 obročev prebili. Osemdeset brzostrelk pa 10 mitraljezov, ko je to vžgalo, so samo vejice padale, in kar pride blizu, pade.«

— *Vem, ampak mislim, da so ljudje brez strahu. Jaz še kar vztrajam.*

»So brez strahu, toda so padli, saj vam povem.«

— *Dobro, pa so bili na višji razvojni stopnji oziroma, ali je bitje brez strahu prišlo v svojem razvoju više, kaj menite?*

»So na nižji razvojni stopnji, če je strah regulator, da nisi fizično uničen. Če nimaš tega regulatorja, imaš večje možnosti, da si izničen. Riba se boji,

mravlja se boji, roža se boji. Jaz mislim, da je strah kozmični zakon za vse živo. Zakaj izgrajujemo vojsko? Da ne bomo napadeni. Zakaj ima nekdo vrv, ko gre plezat? Iz strahu, da ne bi padel. Če imaš nesmrtno eksistenco, tam pa strahu ni.«

— *Samo tole: verjamete, da so nesmrtno eksistence?*

»V kozmosu je tudi to mogoče, so lahko tudi nesmrtno eksistence.«

— *Življenje brez strahu mora biti lepo.*

»Življenje brez strahu bi bilo dolgočasno, ker strah dela življenje zanimivo.«

— *Zakaj bi bilo dolgočasno? Drugače se kaže pač.*

»Drugače se kaže, da, in ne moreš biti uničen. Če gre vsaka šibra skozi mene, če gre vsaka krogla skozi mene, se nimaš česa bati. Če pa ti granata odtrga pol noge, potem pa se boš bal.«

— *Povejte mi kakšen primer, v katerem nastopa tesnoba?*

»Če greš ponoči na pokopališče, imaš nujno tesnoba.«

— *Zakaj?*

»Ne vem zakaj, ker te spominja na minljivost, mogoče. Jaz v življenje fizičnih in duhovnih bitij brez strahu ne verjamem.«

— *Zakaj ste rekli — duhovnih, duhovnih bitij?*

»To je višja oblika bivanja. Kar se strahu ali nestrahu tiče: saj ne moreš analizirati tistega, ki se je zažgal, ali se je zažgal iz strahu pred tem norim svetom, ali pa zato, ker se ne boji smrti.«

— *Se vi, osebno, bojite smrti? Ko sva že tukaj še to vprašanje.*

»Svoje smrti se ne bojim, ker vem, da bo enkrat prišla. Mi je zoprna smrt, jaz je pač ne obožujem, ker je to antiteza življenju, ker te podira, ali te ne podira...«

— *Slabo, da smo smrtni, ne?*

»Slabo in prav, če ne, bi se pa navečali. Seksualne kombinacije, kako bi bile bedne v večnostnih razmerjih; da bi morali vedno to delati, pa da bi samega sebe videli pri tem, vidite, pravi sužnji materije.«

— *Torej niso na višji stopnji tisti, ki strahu nimajo?*

»Ne, samo regulatorja nimajo, kajti strah je povezan z osnovnim zakonom

samoohranitve. Zato je kozmični princip, da spoštujete sile, ali pa večje stvari, ki te lahko zdrobijo.«

— *Kaj pa, če je človek, ki nima strahu, strahu v vseh njegovih stopnjah, po vaši interpretaciji seveda, kaj če je ta človek prišel na svet prezgodaj, v svet, ki bo šele v dolgi razvojni verigi postal svet brez strahu oziroma, bo svet z ljudmi brez fenomena strahu v sebi, in se nam zato z današnjega stališča zdi tak človek pač nepopoln, pomanjkljiv?*

»Ni prezgoden. Lemingi, to so sibirski glodalci, se čez mero nažrejo, nato se podajo na pot, na tisoče kilometrov dolgo pot do morja in napravijo tam množičen samomor, potopijo se v smrt, v naglo smrt. Vsako človekovo potovanje se izteka v smrt.«

— *Mislite, da kozmični zakon, o katerem govorite, velja za vse svetove, za vse sončne sisteme oziroma, tudi za nesmrtno eksistenco, ki so po vaše tudi lahko v kozmosu in kjer strahu ni?*

»Najbrž je kozmični zakon isti, če je ena materija. Zato pa je morda toliko paradoksov, ker nismo vsklajeni z zemljo in s samim seboj. Saj pobijanje je nesmiselna zadeva.«

— *Se lahko spomnite kakega človeka, ki nima strahu, ali ga nima več, ga je izgubil, ki nima strahu v našem pomenu?*

»Jaz ne poznam nobenega takega, samo v norišnici jih boš mogoče srečal, ker tam nimajo več normalnih refleksov. Jaz gojim strah, jaz sem sebe vzgajal v strahu. Alpinizem, zimsko smučanje, to je bilo izzivanje nevarnosti, vse to je bilo — strah, pa sem rekel, nikdar več ne bom šel, pa sem spet šel.«

— *Zakaj ste šli, zakaj ste se vzgajali v strahu?*

»Zato, da sem gojil moč. Tisti hip, ko ne bomo več imeli strahu, ne bomo več ljudje, ne bomo več živeli po kozmičnem zakonu, v zakonu naše galaksije, kakor mi zdaj vemo.«

— *Torej brez strahu ni višje kvalitete?*

»Smo plavali, smo se potapljali, nekoč sem med podvodnim plavanjem v jezeru izgubil orientacijo, priplaval sem pod bazen. Brž ko sem z glavo zadel v beton, sem vedel: pod bazenom sem. Strah me zanima, da bi ga laže premagoval in obvladoval. Strah me zanima zato, da me ne bi bilo strah. Jaz sem veliko doživel na meji smrti.«

— *Ali je takrat, na tej meji, še bil strah, ali ga ni bilo več?*

»Seveda me je bilo strah.«

— *Ali ste bili prej, pred leti, bolj boječi in ste zato klicali nevarnost, da bi ozdravili prirojeno boječnost?*

»Nikoli nisem bil boječ. Ko sem bil fant, sem se potapljal.«

— *Potem niste imeli strahu, niste imeli regulatorja ali kaj? Potem so lahko ljudje brez strahu?*

»Ne, to je drugače, se že rodijo ljudje, ki so bolj drzni.«

— *Vi ste bolj drzni?*

»Vedno mi je bil všeč Nietzschejev izrek: Živi nevarno! Če živiš drzno, moraš stalno razvijati moč. Toda, nikoli živeti predrzno! Predrzno živeti je pa precenjevanje lastnih sil. Moja maksima je bila: Tveganje je sol življenja! Nočni zimski pohodi na visoke gore, sam, ponoči, pozimi, v temi, v polni luni, tam te je vedno strah, tam občutek tesnobe ne mine, od prvega do zadnjega koraka je s teboj. Majhna nesreča, pa je konec. Tam spoznaš, ali si pogumen ali nisi.«

— *Ali moreš še kaj drugega spoznati, ste še kaj spoznavali?*

»Tam spoznaš, kaj je bistvo, kaj je lepo in kaj ni lepo. Vse lahko opredeliš, življenjsko obdobje. Jaz sem svoje življenjske cilje na teh pohodih vedno premislil. Ko se vrneš, imaš pa zadovoljstvo, te stvari črpaš še dolgo, to so arhitektske slike. Jaz sem sestavljen iz teh slik, jaz jih lahko črpam. Črpam iz gorskega sveta, fronte, reke, ljudi. Zato pišem normalne situacije, drugi, ki so doživljali drugačne stvari, pa pišejo drugačne stvari. Vsak pisatelj ima svoj krog ljudi. Šeligo pravi: Pišem zato, ker kura brska, zato pa se naj ne jezi, če ga tiskajo le v 1000 izvodih.«

— *Tako, med strahom in pogumom živite ali ste živeli?*

»Strah in pogum sta dva tečaja, na katerih se človek vrti. Zmaga in poraz sta tudi kategoriji človekove zavesti. V naravi tega ni. Mi ljudje pravimo, ni važno, kdo zmaga v prvi bitki, važno je, kdo zmaga v zadnji bitki. Dva se bojujeta, vzemimo, zadnja bitka je določena etapa tega boja, etapa, ko volja do boja mine.«

— *Kdo zmaga, ko volja do boja mine?*

»Zmaga tisti, ki je vztrajnejši. Kdor upa, vztraja, kdor vztraja, zmaguje.«

— *V borbi ste se izpopolnili?*

»Sem se, sem se izpopolnil.«

— *V čem ste se?*

»Največ v racionalnem uporabljanju energije. To pomeni, da za določen problem ne porabiš preveč energije, za dru-

gega pa premalo, ter da sploh ne trošiš energije za tisto, kar je nebitveno. To se pravi, vznemirja samo tisto, kar je bistveno.»

— *Za kakšne stvari, recimo, vi ne trošite energije?*

»Za vse tisto, kar ne služi mojemu cilju. Cilj pa je prehajanje h gravitacijskemu centru psihe. Ta center je pa tisto v človeku, je struktura tistih sposobnosti, ki jih lahko razviješ. Mene konkretno zanima umetnost, literatura, joga in tako dalje, ne morem se pa poglobljat v atomsko fiziko. Eno življenje je premalo, da bi dojel atomsko fiziko, biologijo, astrologijo itd. Zdaj nimaš takih genijev, da bi vse obvladali. V literaturi štejem za uspeh, da pišeš tisto, kar veš. Nekateri pišejo o stvareh, ki jih sploh ne poznajo, v ničemer ne poznajo.«

— *Povejte kakšen primer?*

»Recimo, nekdo si izmisli neko družbo, ne da bi sam v družbenih zadevah kdaj sploh sodeloval, in naredi subjektivno podobo tiste stvari, ali pa piše o vojni, ne da bi prerezal kuri vrat.«

— *Zakaj ne bi mogel tako avtentično in doživeto oblikovati, morda pa izhaja iz genetskega spomina, na primer, kaj pravite?*

»Če se mu pa prebudi genetski spomin, potem pa piše iz izkustva preteklosti.«

— *Moram vam tole povedati. Ko sem prej, ko sem pripotoval na Bled, poizvedoval, v katero smer moram, da bom dosegel vaš naslov, sem zadel tudi ob nekega starejšega človeka, ki je slonel ob mizi in bral časnik. Opisal mi je pot in nato pristavil: ali greste morda k Tonetu Svetini? Da, sem odvrnil. Ste od časopisa? Da. Boste govorili z njim? Da, bomo objavili. Precej so že hodili k njemu, posebno prej. Če mene vpra-*

šate, Ukana ni nobena umetnost, to ni literatura. Tako približno je rekel. Ali vas je zabolelo, ko sem vam to povedal?

»Kaj me bo bolelo. Jaz sem nad stvarmi, zabolelo bi me, če me ne bi nobeden bral, če me ne bi nobeden tiskal.«

— *Ampak moram vam povedati, da sem tudi v Ljubljani, tudi od nekaterih poznavalcev literature in piscev slišal zelo pogosto: Ukana, to ni literatura ali, Ukana, to ni velika literatura ali, to ni velika umetnost ali, sploh ni umetnost itd. Kaj pravite na to? Kako reagirate na take sodbe?*

»Jaz nič ne reagiram, sem zmeraj proti reagiranju v literaturi, jaz tega ne jemljem v obzir, karavana gre dalje, čeprav psi lajajo. Tisti je idiot, ki misli, da ga bo hvalil, kdor ne uspe, razen če je objektivni. Nietche je rekel: „Nihče ni tako velik, da ne bi bil majhen v očesu zavisti“. To so ljudje, ki skušajo svoj manjvrednostni kompleks reševati s tem, da druge delajo manjše. Kdor je pameten, se sploh ne primerja.«

— *Še glede Pirjevca: kako veste, da je demon?*

»Jaz ga smatram za demona, on svojo moč bolj uporablja v destruktivne kot konstruktivne namene.«

— *Kako to veste?*

»Toliko sem prišel v stik s tistimi, na katere je vplival.«

— *Kakšni so bili?*

»Izgubljanje vere v lastno moč, to pa je začetek poraza za vsako bitje, ki se bori. Ko je lastnemu narodu začel vlivati nemoč, je s tem prekršil moralni tabu. Mi smo tako majhen narod, da si ne moremo dovoliti, da bi sami sebi zbijali vero vase, ker jih je že toliko, ki nam jo zbijajo.«

Sonce življenja

Gema Hafner

(v spomin na bitko
na SUTJESKI)

Mladi rod — vabi te SUTJESKA ...
pohiti tja na krilih zanosa
v očeh naj žare zublji ponosa!
V soteski življenja in smrti
na kamnu in mahu poljubi
stare, neizbrisne, svetle stopinje
živih in mrtvih junakov,
ki so ljubili svobodo, pravico in domovino
bolj kot svoje življenje bogastvo — edino.
V viharju ognjenem — premagali jezdece
Apokalipse
s pestjo kovali so — novi čas
vse žrtvovali: zase malo veliko za nas.
Na grobnici v TJENTISTU — sveče prižgi
da v soju ljubezni — mrtve oči
uzro resničnost naših dni:
VIZIJO SVETLO, ki zanjo
v strašnem boju, z vero v zmago
prelili so zadnjo kapljo krvi,
padli — a vendar z nami ostali ...
Kdor za svobodo umre — živi
in kaže pot korakom naših dni
in dediče pouči: kaj je svoboda!
SONCE ŽIVLJENJA — a če zaide
okoplje se v morju krvi
preden spet vzide ...

Življenjepis slikarice in ilustratorke Cite Potokarjeve je v marsičem tipičen za usodo srednje generacije, ki je prve korake na življenjski in umetniški poti začela nekaj let pred pričetkom vojne in med njo, v partizanih ali v koncentracijskih taboriščih. Ljudje, ki jih je vojna oropala za mladost, ki zanjo med najrazličnejšimi tveganimi nalogami ni bilo časa, so doživljali svojevrstno usodo tudi po osvoboditvi. V precejšnji meri so obviseli v prostoru med starejšo in najmlajšo likovno generacijo. Gre za vrsto slikarjev in grafikov, ki so v okolju s pretežno dvema kriterijema — merilom za klasiko starih in merili za avantgardizem najmlajših, marsikdaj po krivici potisnjeni na rob. Čeprav lahko rečemo, da so to umetniki, ki so s trdim delom in talentom, žal pa brez zunanega blišča, dosegli zavidljive dosežke.

Cita Potokar je med leti 1938 in 1941 študirala na beograjski likovni akademiji, pri profesorju Mišeju. Talentirano dekle, ki je risalo in slikalo iz globoke notranje nuje, je vojna iztrgala iz živahnega in veselega študentskega življenja. Ko je 6. aprila 1941 razpadla trhla zgradba centralizirane kraljevine, so jo z množico drugih slovenskih študentov transportirali v Ljubljano. Tu je že junija dobila stik z Osvobodilno fronto in postala vnet aktivist. Opravljala je različne dolžnosti; tik pred razsulum Italije je postala sekretar okrožja. Kljub tveganjem je padla v roke italijanske policije samo enkrat in še to bolj slučajno. V Šempetrski kasarni so jo zadržali tri mesece, ker ni hotela pozdravljati z dvignjeno roko. Internacije jo je rešila le italijanska malomarnost — saj so pozabili na hišno preiskavo, ki bi odkrila njeno pravo dejavnost.

Stvari so se spremenile s prihodom Nemcev in naraščajočim terorjem bele garde, ki je imela bistveno drugačen vpogled med nevarne levičarje kot marsikdaj zelo kom-

Cita Potokar: Avtoportret, 1951, olje

fuzna in trhla italijanska oblast. Že novembra 1943 je mlada aktivistka spoznala ljubljanske policijske zapore, samico in mučenje. Od tod so jo pahnili v zapore Belgijske kasarne. Že 6. januarja 1944 pa jo pošljejo s transportom v zloglasno taborišče Ravensbrück. Sledilo je trpljenje v tovarni smrti, ponižanja in trpinčenja, beg iz taborišča nekaj dni pred koncem vojne, prebijanje živih okostnjakov čez rusko fronto, povratek domov in spet normalno življenje, nove dolžnosti. Časa za prebolevanje pošastnih traum bodoča umetnica ni imela.

Cita Potokar: »Razuševanje«, 1946/47, lesorez

Leta 1945 so ustanovili Akademijo likovnih umetnosti v Ljubljani. Cita Potokarjeva je uveljavila študijska leta in izpite iz Beograda in je kot eden prvih diplomantov ljubljanske akademije stopila na pot svobodnega ustvarjalca že leta 1947. Čeprav je bila odlična risarka jo je tudi na Akademiji zanimala predvsem barva, fino in zgovorno kombiniranje pastozno nanesenih ploskev. To hotenje je njen profesor Anton Gojmir Kos na nevsiljiv način podpiral in spodbujal. Sicer pa lahko govorimo o srečni kombinaciji — izrazit risarski talent je dal njenim barvnim podobam trdno, predvsem pa nevsiljivo kompozicijo.

Navez statične kompozicije (spomnimo se njenih avtoportretov ali portretov) so pravo nasprotje njenih risb — čeravno v obeh primerih zasledimo isto konstrukcijsko misel. O slikarski ali risarski kompoziciji sicer govorimo kot o geometrijski shemi, vendar gre pri Potokarjevi za drug problem — njeno izhodišče je izrazito antropomorfno, izhaja iz človeka. Skupina žensk, ki je njih ponižujočo dejavnost avtorica strnila v obliki trikotnika (perorisba Obiranje uši), ni formulirana v tej obliki zaradi ravnotežja, marveč iz čisto vsebinskih pobud. Risba nam prikazuje strnjeno gmoto človeških bitij z nedvoumnimi asociacijami na podobno dejavnost pri opicah. Prav trikotnik, piramida pa govori o nasprotnem — za zunanjo obliko se skriva poleg podobe ponižanja tudi izpoved v monumentalnosti človeškega trpljenja in o dostojanstvu.

Pravzaprav bi lahko rekli, da ponižujoče opravilo taboriščnice mobilizira, ne razdru-

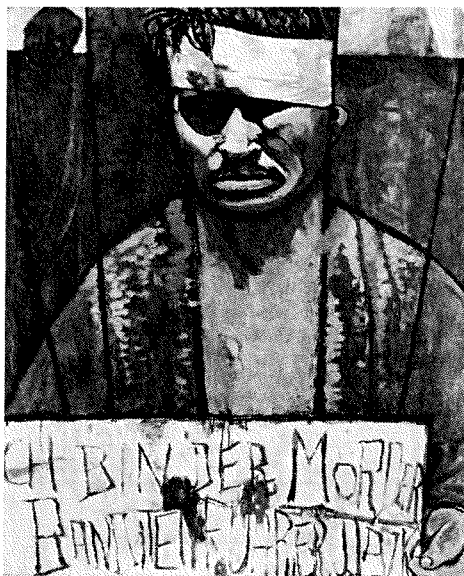
žuje jih na posamične preplašene in različnočene sence, marveč jih druži v skupnost, katere del je tudi navidez osamljena zapornica s pismom, ki jo prenaša iz ječe daleč proč, k domačim, v domovino in v svet upanja.

Za njena slikarska prizadevanja (predvsem v zgodnejših obdobjih) sta značilni podoba Zapornic (1952) in leto dni starejši Avtoportret. V obeh primerih gre za psihološko niansiranje podobe žena, kjer se dogajanja odigravajo globoko pod površino. Notranje čustvovanje je pri Zapornicah nakazala z zrcaljenjem trpljenja in duševnega stanja na obrazu, s paradoksnim negibnostjo ter trdoto rok, ki se skrivajo pod progasto zaporniško obleko. Nosilka teh dogajanj pa je tudi barva — ki je niansirana od »realističnih« sivo in umazano belih, modrikastih prog do inkarnata, ki izvira iz iste, arestantske tonske lestvice.

Avtoportret je drugačen, doprsna podoba žene je vpeta v barvni okvir, ki ima kljub ploskovitosti kar kiparski značaj — saj se iz trdne gmote ozadja izvija delno osvetljen obraz skorajda kot relief. Kljub temu se venec las, nakazana draperija in ozadje prelivajo v izrazito kolorističnem sozvočju, kot živahno fakturirana barvna »pripoved«. Obraz govori tako v jeziku svetlobe in sence, kot tudi v jeziku realističnega slikanja izrazov, spomnimo se le na oči in poteze okrog ust. Spet pa gre za barvno soznačje in namerno kontrastiranje, ki nakazuje dogajanja pod površino in komplicirana psihološka stanja.

Ne da bi se odpovedala barvam je kasneje trdno kompozicijo še poudarjala. Figuro v zaprtem prostoru (1955) je obdelala kot sestav barvo nasičenih, diskretno omejenih ploskev, kjer je namenoma uporabila tudi čisto »geometrijske« prijeme — vrsto ravnih črt, predvsem pa jasno formuliran svetel kvadrat v ozadju figure. Tudi tu lahko govorimo o dvojnem pomenu teh znakov — najprej o kompoziciji in sestavu črtnih ter ploskovnih elementov nato pa še izpovednih dimenzijah in simboličnem pomenu posameznih elementov — vzemimo le kontrast med temnim ozadjem in bleščečim kvadratom, kjer lahko govorimo o dveh dimenzijah človekovega strahu — brezupu in praznini pred katerima se človek bori za svoj jaz.

V kasnejših slikah (vzemimo skorajda alegoričen portret heroja Lacka, 1961) je vedno več geometrijskih elementov, vendar nikoli na škodo izraznosti. Slikarici gre vedno za nekaj več — njeni ljudje se nikoli ne spremenijo v pretvezo za slikanje — ohranjajo svojo individualnost, ki je hkrati univerzalna in simbolična. Skladnja rezkih, večinoma pa nežnih barvnih namazov je potemtakem le sredstvo za doseganje izpovednih razsežnosti, za izpoved resnice o svetu in dogajanjih v njem. Zato je slikarica tudi v podobah iz vojne tematike izbirala predvsem tiste momente, ki v največji možni meri predstavljajo človekovo notranje do-

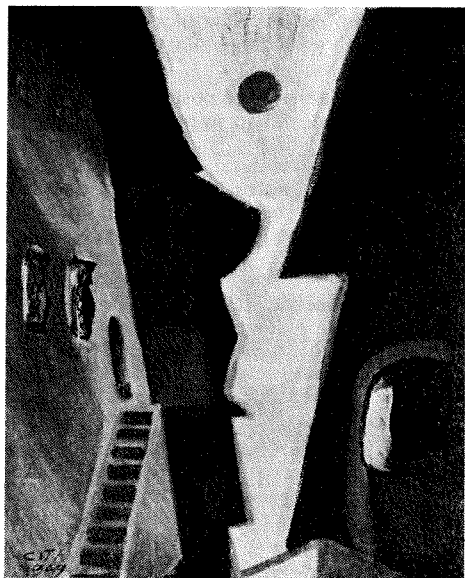
Cita Potokar: Lacko, 1961, olje

gajanje, veličino, ki zre iz pretepenega in zabuhlega mučeniškega obraza polnega kljubovalnosti in vere. Tu je uporabila tudi kontrast dveh slikarskih prijemov — ploskovito obdelano površino platna in kontrastno plastično formulirano glavo s sicer stiliziranim, vendar jasno in pregledno podanim obrazom iz katerega zre pošastno obtožujoča iskrica v očesu, ki je divji udarci niso mogli ugasniti.

Višji izpovedni značaj, notranjo napetost in prisotnost človeka zasledimo tudi v njenih podobah brez figur. Napeta dogajanja v človeku je tu prenesla na drugo raven. Monumentalno prestilizirano podobo kmečke domačije v Beli dolini je zgradila kot sestav dveh temnih gmot med katerima se kot blisk zajeda ostra svetloba s soncem ožarjenega neba. Mogočno domačijo, simbol patriarhalne samozavesti in samozadostnosti je sončni blisk razkral v dvoje tekmujočih gmot — kljub temu pa je jarka svetloba ostala zunaj tega spopada, gmoti sta slej ko prej potopljeni v senco, življenje, ki ga svetli blisk simbolizira, pomeni zanju smrt, mrak in agonijo. Umetnica se je odpovala vsem nebitnim detajlom, vsak posamezni element ima predvsem vrednost barve ali svetlobne lise, ki v končni posledici sestavlja višjo pripoved o spoznanju, o mračnih silah in krčevitih dogajanjih v našem duševnem življenju.

Hkrati pa se je Cita Potokarjeva postopno usmerila tudi v mladinsko ilustracijo. Čeravno ji je v samem začetku šlo predvsem za možnost kolikor toliko stalnega zaslužka (tako so pravzaprav začeli pri nas vsi ilustratorji) je kasneje s trdim delom izdelala svoj lasten in kvaliteten izraz. Tudi v njenih ilustracijah za različne mladinske knjige in televizijske pravljice se srečujemo z izredno preglednostjo in predvsem z globokim čustvovanjem. V detajlih se ne izgublja, marveč nakazuje le bistvo dogajanja in dejanja z jasno in zgovorno črto. Tudi tu jo ne zanima živahno zunanje dogajanje marveč predvsem notranji odnosi — pa naj gre za nesrečno mater, ki bi rada rešila svojega sina ali za drobcenega otročiča, ki se pogovarja s stvarmi okoli sebe.

Tako se nam Cita Potokarjeva kaže kot izrazita in samosvoja umetniška osebnost. V njenem delu, ki ni nikoli potrjeno trenutnim modnim muham čutimo tudi široko razgledanost, slej ko prej pa v njem odsevajo, ne glede na tematiko doživetja, ki so v mladosti opredelila njen umetniški nazor.

Cita Potokar: Kmetija v Beli dolini, 1969, olje

Borštnikovo srečanje v znamenju partizanske dramatike

Dušan Mevlja

Gledališka
umetnost

Glavni in izvršilni odbor Borštnikovega srečanja sta posvetila osmo srečanje slovenskih dramskih gledališč 30-letnici Slovenskega narodnega gledališča na osvobojenem ozemlju in 30-letnici Invalidskega pevskega zbora (danes Partizanskega pevskega zbora).

Smiljan Samec je v poslanici ob Borštnikovem srečanju, ki jo je prebral ob slovesni otvoritvi na balkonu mariborskega gledališča, med drugim dejal, da je bilo partizansko gledališče kulturna institucija, ki v takih razmerah brez dvoma nima primere v nobenem osvobodilnem gibanju sveta. Tudi Invalidski pevski zbor je bil namenjen kulturnim potrebam tedaj okupiranega slovenskega ljudstva, ki se je borilo za svojo svobodo. Kakor sta tedaj bila gledališka in glasbena umetnost namenjena ljudstvu, tako je tudi vodilo letošnjega Borštnikovega srečanja: »Gledališče — ljudstvu in — ljudstvo v gledališču!«

Prvi dan Borštnikovega srečanja je v gledališkem foyeru odprla razstavo partizanskega gledališča članica republiškega Izvršnega sveta, Ela Ulrih-Atena, ki je poudarila pomen te ustanove v osvobodilni vojni. Filip Kalan-Kumbatovič pa je v svojem govoru dejal, da ustvarjalce v partizanskem gledališču ni nikdar ohromila želja po reprezentativnosti in da so vselej skušali ustvarjati živo gledališče. Res da se niso branili frontnih zahtev, saj so bili osrednja gledališka družina in tudi ne politične aktualnosti tistega časa, ob vsem tem pa le niso pozabili, da so del Evrope z Linhartom in s Čehovom.

Mestnemu gledališču iz Ljubljane je bila zaupana čast, da je otvorilo Osmo Borštnikovo srečanje z Borovimi »Raztrganci«,

torej s predstavo, ki je pred tridesetimi leti netila bojnega duha slovenskih partizanov in slovenskega ljudstva.

Pred začetkom predstave je občinstvu spregovorila dr. Aleksandra Kornhauserjeva, podpredsednica IS skupščine SR Slovenije. V izredno toplem in človeško občutenem govoru je med drugim dejala, da so nas učili, da v vojni muze molče, pri nas pa niso molčale in ljudje se niso mogli odreči umetnikovi besedi. Gledališče je bilo med vojno zraslo z ljudstvom, to se je dogajalo tudi po vojni, vendar se je včasih človeku približalo, včasih pa se od njega oddaljilo. Dejala je, da so ustvarjalci Borštnikovega srečanja že doslej vedeli, komu morajo govoriti, letos pa so stopili še korak dalje, ko je pokroviteljstvo nad srečanjem prevzelo delovno ljudstvo Sladkogorske tovarne. Pohvalila je to odločitev in ugotovila, da je to najlepši dokaz za življenjsko resnično načela ustave o enakopravni in neposredni menjavi dela na kulturnem področju.

Gledalci so izredno prisrčno sprejeli uprizoritev Borovih »Raztrgancev« v izvedbi Mestnega gledališča iz Ljubljane in v režiji Jožeta Galeta, ki je po mnenju mariborskega gledališkega kritika Lojzeta Smaska predstavljena zelo stvarno, realistično, neposredno, celo narečno. Režiser je zelo poudaril vedre strani Borovega teksta. V nedavni oddaji slovenske televizije smo v Diagonalah lahko videli in slišali, kaj menijo mariborski gledalci o tej Borovi igri in o njeni današnji aktualnosti in vrednosti. Kamera nam je pokazala obraze gledalcev, ki so se zelo pozitivno izrazili o današnji veljavi »Raztrgancev«.

Mestno gledališče je z »Raztrganci« gostovalo v okviru Borštnikovega srečanja tudi z dvema predstavama v Murski Soboti,

ki sta obe privabili v dvorano polno gledalcev, ki so bili prav tako kot v Mariboru z igro zelo zadovoljni.

Med obema predstavama so igralci izrabili premor in obiskali delovni kolektiv KIK Pomurka. V tovarniški dvoranici so igralci priredili krajši recital, po recitalu pa je ravnatelj Sergej Vošnjak predstavil delovnemu kolektivu ljubljanske igralce in režiserja. Razvil se je razgovor med igralci in delavci. Mnogo vprašanj delavcev je bilo namenjenih partizanskemu gledališču in njegovemu ustvarjanju med vojno. Na ta vprašanja je izčrpno odgovoril režiser Jože Gale, ki je sam v partizanskem gledališču igral v Borovih »Raztrgancih« vlogo Ferleža. Pogovor med delavci in igralci je izpričal, da je med delovnim ljudstvom še veliko zanimanja za vse, kar je v zvezi s partizanstvom in z našo osvobodilno vojno.

Na sklepnih prireditvi Borštnikovega srečanja je nastopil Partizanski pevski zbor pod vodstvom dirigenta Radovana Gobca, ki je v prvem delu koncerta predstavil poslušalcem borbene pesmi jugoslovanskih

narodov, v drugem delu pa borbene pesmi tujih narodov. Poslušalci so navdušeno pozdravili odličен zbor in soliste Poldeta Cernigoja, Toneta Kozlevčarja, Boža Grošlja in Jožeta Udovča.

Krajšo zgodovino Partizanskega pevskega zbora je prebral dramski igralec Franček Drogenik, ki je pred vsako pesmijo recitiral besedilo predvajane pesmi.

Borštnikovo srečanje 73 so odprli s partizansko dramo in zaključili s partizansko zborni pesmijo. Nekateri izvedenci pri nas trdijo, da se je partizanska tematika v umetnosti (bodisi v gledališču, glasbi ali filmu) že preživela. Borštnikovo srečanje in odziv občinstva ravno na dela s partizansko tematiko pa sta take domneve odločno zavrnila. Nemara bi bilo prav, če bi obletnici dveh partizanskih umetniških skupin, spomnili nekatere umetniške ustvarjalce pri nas, da umetnost, ki nima zaledja pri ljudstvu, ni umetnost in da je obsojena na elitizem in snobizem, ki ne vodi nikamor. Borštnikovo srečanje 73 je lahko opomin takim ustvarjalcem ...

Jože Krall: Partizanske tiskarne na Primorskem

Književnost

Ocene

Slavko Rupel

Bilo bi skoraj odveč opozarjati na zbirko zgodovinskih orisov bojnih poti slovenskih brigad ter tematskih monografij iz zgodovine narodnoosvobodilne vojne in revolucije, na zbirko, ki si je pod skupnim naslovom KNJIŽNICA NOV IN POS pridobila sloves in našla širok odmev. Naj pa vseeno zapišemo, da predstavlja devetindvajset knjig, kolikor jih je že izšlo od vseh predvidenih enainštirideset, doslej velik uspeh tistega dela slovenskega založništva, ki je posvečen osvobodilnemu boju. V okviru teh knjig pa je pred meseci izšla knjiga posvečena partizanskim tiskarnam na Slovenskem. Bila je to prva knjiga, ki je govorila o osrednjih partizanskih tiskarnah na Slovenskem. Napisal jo je Jože Krall, ki je avtor tudi sedaj izišle druge knjige o partizanskih tiskarnah. Le da je druga knjiga posvečena partizanskim tiskarnam na Primorskem. V uvodu k prvi knjigi je avtor pojasnil značaj svojega dela. O delovanju partizanskih tiskarn je bilo že precej napisanega. Vendar pa je bil značaj teh sestavkov predvsem memoarskega značaja, saj so najrazličnejše sestavke napisali tisti, ki so v

teh tiskarnah delali ali kakorkoli z njimi sodelovali. Namen dveh knjig, ki sta sedaj izšli in ki sta posvečeni partizanskim tiskarnam pa je drugačen. Kot pravi avtor sam je na osnovi arhivskih podatkov in že objavljene literature ter ob primerjavi zbranih podatkov o partizanskih tiskarnah podal čim popolnejšo sliko o razvoju in delu partizanskih tiskarn. Njegovo delo naj bi obdelovalo torej vse gradivo o partizanskih tiskarnah in prikazalo ne samo delovanje tiskarn, njih nastanek, razvoj, sodelavce, temveč tudi vse tiste, ki so v teh tiskarnah nastali, njihovo naklado, značaj in sploh vse bibliografske podatke o njih. Če te ugotovitve avtorja Jožeta Kralla veljajo za prvo knjigo, posvečeno partizanskim tiskarnam na Dolenjskem, veljajo tudi za sedanjo drugo knjigo, posvečeno primorskim partizanskim tiskarnam. Tudi ta knjiga predstavlja znanstveno študijo o partizanskih tiskarnah na ozemlju Slovenskega Primorja in je gotovo najtemeljitejše delo, kar jih je bilo doslej napisanih o partizanskem tiskarstvu v tem delu slovenskega ozemlja. Če pa obe knjigi upošte-

vamo kot celoto pa lahko govorimo o izjemni monografiji, posvečeni partizanskemu tiskarstvu, knjigi, ki sta najbrž edinstveni daleč naokoli, kakor je bilo slovensko partizansko tiskarstvo edinstveno v osvobodilnem boju evropskih narodov.

Avtor je svojo knjigo o partizanskih tiskarnah na Primorskem razdelil na več delov in poglavij, pri tem pa je seveda svoje delo zastavil široko in prikazal najprej vojaška dogajanja in politične razmere okrog italijanske kapitulacije. Razumljivo je, da je v prikazu partizanskega tiskarstva osvetlil najprej delovanje nekaterih ciklostilnih tehnik, ki so na ozemlju Slovenskega Primorja delovale že pred septembrom 1943. Nato pa je obdelal delovanje, značaj in pomen tiskarn, kakor so se rojevale. Najprej tiskarna Ančka 222, ki je začela svoje delo kot prva slovenska partizanska tiskarna v Slovenskem Primorju. Nato je govor o drugi tiskarni Julij 63 pod Gačnikom. Sledi tehten del knjige posvečen najpomembnejši partizanski tiskarni, tiskarni Slovenija, ki je delovala na Vojskem. Ko je po vmesnih poglavjih osvetljeno dogajanje v letu 1944 na domačih bojiščih sledi predstavitev četrte partizanske tiskarne v Slovenskem Primorju, tiskarne Doberdob. Zadnji del knjige je posvečen nemški ofenzivi v zadnjem ob-

dobju vojne ter usodi tiskarn in tiskarjev v njej. Konec obratovanja tiskarn, pa poglavje o literaturi, ki sledi opombam in zaključnim avtorjevim ugotovitvam, zaključuje to dragoceno delo.

Kdor bo prebral eno in drugo knjigo Jožeta Kralla bo ugotovil, da je avtor opravil veliko delo. Ob knjigi, posvečeni primorskim partizanskim tiskarnam pa bo ugotovil, da je partizansko tiskarstvo razen na osrednjem partizanskem ozemlju na Dolenjskem, doživelo največji razmah prav na Primorskem. Ugotovil pa bo tudi, da je najbrž avtor zbral vse, kar je bilo mogoče zbrati o partizanskem tiskarstvu in da je vse obširno gradivo sistematično in znanstveno obdelal v monografiji, ki bo trajne vrednosti. Zato lahko monografijo o partizanskih tiskarnah na Primorskem, skupaj seveda s knjigo o osrednjih partizanskih tiskarnah na Dolenjskem, uvrstimo med najtehtnejše monografije o posameznih temah iz našega osvobodilnega boja.

Knjigo Jožeta Kralla **PARTIZANSKE TISKARNE NA SLOVENSKEM**, Primorske tiskarne, je izdal Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, založila pa založba Partizanska knjiga. Knjigo je opremil Vladimir Lakovič.

Ernest Hemingway: Otočje v Zalivskem toku

Iztok Ilich

Roman *Otočje v Zalivskem toku* je zadnje obsežnejše pripovedno delo velikega ameriškega nobelovca Ernesta Hemingwaya. Izida te svoje knjige pa nepozabni mojster sodobnega romana in novele niti ni dočakal. Izšla je namreč šele tri leta po avtorjevi tragični in skrivnostni smrti, ko se je z objavo tega in še nekaterih manjših del iz pisateljeve zapuščine strinjala tudi njegova vdova Mary Hemingway.

Že pisateljevo ime in ugled sta zadoščala, da so pričeli tudi »Otočje« mrzlično prevajati po vsem svetu. Knjiga je nato v dveh, treh letih, odkar je prvič izšla, doživela že dolgo vrsto ponatisov in rekordne naklade. Vendar pa po mnenju večjega dela dobrih poznavalcev Hemingwayevega pisanja kot celota — razen nekaterih odlomkov, ki bi prav lahko bili samostojne novele — ne sodi brez vseh pridržkov med najboljša dela, ki so nastala še v pisateljevih mlajših letih.

Zdaj, ko smo to vsekakor zanimivo knjigo, ki je bilo o njej že veliko napisanega — saj so nekateri celo dvomili v njeno popolno verodostojnost — v lepem, tekočem

prevodu Srečka Balenta (Mladinska knjiga, »Levstikov hram«, 1973) dobili tudi pri nas, se lahko z njo nekoliko pobliže seznanimo.

»Otočje v Zalivskem toku« je pravzaprav zasnovano kot biografski roman. V njem je Hemingway upodobil lik (umišljenega) svetovljana in dokaj dobrega slikarja Thomasa Hudsona. Toda kolikor poznamo pisateljevo razgibano življenje, sprevidimo, da je dal Hemingway tudi temu svojemu delu izraziti avtobiografski pečat. Predvsem se namreč ves čas znova seznanjamo s kraji, ki zanje vemo, da je pisatelj tam živel ali jih je vsaj dobro poznal — od Bahamskih otokov in Kube do Pariza — in z ljudmi — preprostimi ribiči, čudaškimi pijanci, mornarji itn. — ki jih pogosto srečujemo tudi v večjem delu preostalih Hemingwayevih literarnih mojstrov.

Značilna je tudi zunanja zgradba romana. Pripoved je namreč razdeljena v tri — tako po obsegu kot po literarni prepričljivosti — dokaj neenake dele: Bimini, Kuba in Na morju.

V prvem delu nam pisatelj predstavi slikarja Thomasa Hudsona in njegovo samo-

tarsko ter ustvarjalno življenje na otoku Bimini. Dogajanje se zaplete in razgiba, ko slikarja obiščejo vsi trije sinovi in prežive pri njem razburljivih doživetij polne — zadnje skupne — počitnice. Seveda je v ospredju ribolov in še zlasti napet boj z orjaško mečarico. Tukaj se je pisatelj očitno znašel v svojem elementu, saj je napisal poglavja, ki komajda kaj zaostajajo za znamenito novelo »Starec in morje«.

Drugi del romana opisuje obdobje, ki zajema prva leta zadnje vojne in hkrati Hudsonovo veliko osebno tragedijo. Kmalu po odhodu svojih otrok namreč dobi brzozavko, da je v prometni nesreči izgubil oba mlajša sina in njuno mater — svojo drugo ženo. Nedolgo za tem pa zve še za smrt svojega starejšega sina, ki pade kot pilot prvostovljec.

Ta čas se slikar mudi na Kubi, kjer se tudi sam, kot kapitan svoje predelane jahte, vključi v boj proti nemškim podmornicam, ki prihajajo sejat smrt tudi prav k obalam srednjemeriških otokov. V enem izmed značilnih havanskih barov se tudi še zadnjikrat sreča s svojo prvo ženo, Tomovo materjo. Ne more ji prikriti boleče izgube

edinega sina, kakor ji tudi ne more biti v tolažbo in oporo, saj ga prav tedaj znova pokličejo na morje.

Zadnji, tretji del, Na morju, je med vsemi najbolj napet in razgiban. V njem Hemingway opisuje zadnjo pustolovščino slikarja Thomasa Hudsona. Vse se zaplete okoli neke uničene nemške podmornice oziroma okoli peščice preživelih članov njene posadke. Hudsonova naloga je, da te bežeče mornarje, če je le mogoče, zajame. Po razburljivem in napornem zasledovanju Nemce sicer dohiti, a jih, ker se nočejo predati, s svojo posadko vse do zadnjega pobije. Toda v tem kratkem, vendar zagriženem boju stakne Hudson smrtno rano...

Nekaj tenkočutno opisanih akcij iz tega poglavja, polnega živih, mornarsko robotnih in prepričljivih dialogov, sodi vsekakor v vrh Hemingwayeve ustvarjalnosti. Pa tudi roman kot celoto — ne glede na siceršnjo heterogenost pripovedi — dvigajo nad raven povprečnosti.

Knjigo »Otočje v Zalivskem toku« (444 strani, pl. 110 din) je — žal ne najbolj domiselno — opremil Ivan Fidler, tehnično pa jo je uredil Borut Kovše.

Anton Ožbolt: Šerčerjeva bojna pot

Črtomir Šinkovec

Kočevje je osrčje deželice, v katerem se je med vojno zgodilo vrsto pomembnih zgodovinskih dogodkov. Omenimo naj, da iz Čabranske doline izhaja rod narodnega heroja Ljuba Šerčerja, da se je prav v Kočevju v jeseni 1943 sestal zbor odposlancev slovenskega naroda. Ob tem pa se malce paradokсно sliši, da je bilo Kočevsko nemški otok vse od 14. stoletja. Le-sem so bili nemški fevdalci naselili nemške kmete, ki so že pred drugo svetovno vojno začeli kazati svojo oholo nacistično barvo, med okupacijo pa so skoraj povečini postali zagriženi pristaši nacizma. Na take seveda ni pozabil niti nacistični fűhrer tretjega rajha, Hitler; nacisti so jih vpletli v svojo zločinsko politično igro. Nemci so namreč imeli v načrtu pregnati iz svojih domov slovensko prebivalstvo iz posavskega in obsotelskega predela, ga odseliti v Srbijo in Šlezijo, v prazne slovenske domačije pa naseliti okoli 12.000 Kočevjarjev, medtem ko naj bi južno od Save naselili bukovinske Nemce, južne Tirolce in kmete iz nemškega dela severne Štajerske. S to preselitvijo Kočevjarjev pa so Nemci sami rešili problem nemške manjšine na slovenskih tleh, saj so ob koncu

vojne domala vsi pobrali šila in kopita ter se po stoletjih preselili nazaj v Nemčijo.

O dogajanju in dogodkih med NOB na Slovenskem že imamo dokajšno število knjig, dokaj bogato kronologijo in zgodovino, toda knjiga Toneta Ožbolta Šerčerjeva bojna pot je pravzaprav prva knjiga s tega območja, ki je prav zaradi tega še zanimivejša, in sicer iz dveh razlogov: prvič, ker Ožbolt opisuje še malo znane kraje, in drugič, ker so se dogodki, ki so osrednja tema njegovega pričevanja, dogajali v jeseni 1941 v zvezi z napadom na Lož, in je o njih ohranjenih le malo izvirnih dokumentov in zgodovinskega gradiva.

Kljub temu je avtor vsa povojna leta pridno zbiral potrebno gradivo, zlasti ustne izjave živih prič ter na njih osnovi urejal svoje ugotovitve in zapiske, ki so naposled toliko dozoreli, da jih je zbral v knjigo. Pripovedovanje je bogato podprto s pričevanji in ustnimi izjavami ter dopolnjeno s slikovnim gradivom. Avtor je knjigo razdelil na več poglavij, v katerih je postopoma nanizal izvire Šerčerjevega rodu od Belice pod Taborsko steno v Čabranski dolini do napada na Lož, ki ga je vodil Ljubo Šerčer,

pa vse do smrtne obsodbe in usmrtitve njega in njegovih tovarišev.

Partizanski napad na italijansko posadko v Ložu v oktobru 1941, je bil za začetek in neizkušnost oboroženega odporništva, vse-kakor drzen in pogumen vojaški podvig in hkrati uspeh partizanskega orožja. Toda takoj po napadu se je bilo treba spoprijeti z elementarno uimo — zgodnjo zimo in debelim snegom, ki je postal za partizane sovražnik in izdajalec, za sovražne zasledovalce pa odličan zaveznik. Prav v teh snežnih razmerah pa je več kot očitno pomanjkanje taktične izkušnosti prvih partizanov, se pravi, bistvene lastnosti partizanskega vojskovanja.

Ceprav ima Anton Ožbolt odličen smisel za stvarno pripovedovanje, je v njegovem prvencu Šercerjeva bojna pot ostalo še marsikatero odprto vprašanje, še marsikaj nedorečenega, posebno v kočljivih situacijah po napadu na Lož.

Medtem ko je sovražnik pognal v sneg številno vojsko, ki s številčno nadmočjo obkoljuje, brede po gozdovih, zasleduje, vohlja in sledi kakor pes, se v partizanskem taboru na Debelem vrhu dogaja nekaj tragičnega, nedoumljivega, usodnega. Vsa vprašanja so se kopičila v enem — kako se rešiti iz tega sneženega oklepa? In ko so bila zaman vsa iskanja zveze z ribniško četo, je padla odločitev: približati se želez-

nici in se vrniti v Ljubljano. Kljub temu, da je povsod mrgolelo Italijanov, se je nekaterim ta nakana posrečila, drugi pa so bili ujeti v Podpreski pri Cabru.

Tako je 22. decembra 1941 prišlo do žalostnega epiloga. Po mnogih obsodbah vojaškega sodišča na dolgoletne in dosmrtnje ječe, je tega dne eksekucijski vod VIII. bataljona Črnih srajc »M« M. V. S. N. (Prostovoljna milica za narodno varnost), pokončal v Rovtu pri vrbljenskem mostu, v bližini, kjer danes stoji spomenik, šest slovenskih rodoljubov: Ljuba Šercerja, Valentina Kariža, Ivana Verbiča, Rada Kogoja, Karla Kranjca in Ignacija Žagarja. Fantje niso klonili niti tedaj, ko so stali vsak ob svoji smreki pred puškami, niti niso trznili ob pogledu na zanje pripravljene krste. Samo teden dni pred tem so fašisti ustrelili na openskem strelišču Pinka Tomažiča in njegove štiri tovariše.

Knjiga Šercerjeva bojna pot je verna podoba tedanjih dogajanj in dogodkov. Avtor je pri pisanju znal ujeti pravo mero, odkrito in iskreno, saj se bere kot zanimiva povest. Uspelo mu je tudi podati resnično podobo ljudi in tistih dni, nedopovedljivo stisko in povezanost prebivalstva s prvimi partizani. Knjiga, ki je izšla pri založbi »Borec«, v opremi Ivana Seljaka—Čopiča, je bila razprodana še pred natisom in bo izšla ponovno v drugi izdaji.

Heinrich Böll: Kje si bil Adam?

Iztok Ilich

Ob imenu velikega sodobnega zahodno-nemškega pisatelja, lanskoletnega Nobelovega nagrajenca za književnost, danes skorajda ni več mogoče napisati kaj bistveno novega. Znana so njegova dela, njegova stališča do umetnosti, zlasti besedne, in tudi do nekaterih pomembnejših svetovnonazorskih oziroma političnih vprašanj. Znana so njegova prizadevanja za prodor Brandtove mirovne politike in njegovi konflikti z desničarsko usmerjeno opozicijo.

Vsa ta premočrtno naravnana pozitivna angažiranost samo še dviguje ceno Heinricha Bölla — tako človeka kot velikega mojstra besedne umetnosti. Vsako njegovo delo vzbuja veliko pozornosti še pred knjižno objavo, nakar skoraj hkrati z izvirnikom izidejo, predvsem po Zahodnem svetu, tudi že prvi prevodi in ponatisi. Res, malo pisateljev v preteklosti ali danes je bilo deležnih podobne usode!

Tako smo Bölla zadnje čase tako rekoč znova odkrili tudi pri nas. Že v šestdesetih

letih smo ga pridno prevajali (Kruh zgodnjih let, Biljard ob pol desetih, Konec službene vožnje, Klovnovi pogledi), vendar je pognal med našimi bralci globlje korenine pravzaprav šele letos, ob izidu (oziroma prevodu v slovenščino) svojega zadnjega romana Skupinska slika z gospo. Že zdaj je namreč mogoče trditi, da bo ta njegov roman tudi pri nas doživel velik uspeh. In zato tudi ne preseneča, da so se pri nekaterih naših založbah odločili znova poseči v Böllov opus in nam približati še katero izmed njegovih starejših del. V ta krog sodi vsekakor tudi pričujoča Böllova knjiga, njegov prvi roman, Kje si bil Adam? (Prešernova družba, zbirka Ljudska knjiga, št. 129).

V zvezi s tem, za Bölla sicer prvim romanom (oziroma drugo knjigo), za nas pa njegovim najnovejšim delom, je mogoče omeniti marsikaj zanimivega. Ne nazadnje nemara tudi to, da je pisatelj ob več priložnostih, ko so ga spraševali, katero izmed njegovih del mu je najbližje, izjavil: »Ja, ta

roman je ena od mojih najljubših knjig, a ji je šlo zelo trdo, saj je trajalo, se mi zdi, deset let, preden je postala to, čemur pravimo uspeh. In še posebej čudno je, da to sploh nima nobene zveze z drugimi knjigami; medtem sem namreč doživel z drugimi knjigami že lepe uspehe, a prvi roman je še zmeraj čisto mirno ležal, in vendar ni bil nič slabši.«

Predvsem pa sodi ta Böllov roman med njegova najznačilnejša literarna dela, saj je v njem že mogoče najti domala vse tiste plasti polpreteklega in tudi današnjega življenja sodobne Nemčije — najprej Hitlerjevega »tisočletnega« rajha, nato poražene in zagrenjene Nemčije in naposled iz razvalin zrasle domovine »gospodarskega čudeža« — ki se jim je Böll tudi poslej dosledno in največ posvečal. Odkril je tako imenovanega malega človeka, predstavnika nižjega oziroma spodnjega dela srednjega stanu, od katerega je bilo v vseh teh obdobjih naraščanja oziroma upadanja nemške moči, vselej največ odvisno — in to kljub temu, da je bil ves čas nekje ob robu ali ga po uradni doktrini (nacističnega nadčloveka) celo sploh ni bilo. Tega malega človeka, brezimnega, marljivega in varčnega obrtnika, kramarja ali uradnika, ki je nosil na plečih temelje tega ali onega »čudeža«, je Böll gnetel in oblikoval ter ga v svojih delih predstavljal v sto in tisoč različnih, vendar v bistvu zelo podobnih obrazilih.

To značilno posebnost si lahko vsaj deloma razložimo z dejstvom, da je bil tudi Böll sam spočetka le delček v množici teh malih, brezimnih ljudi in se je tudi pozneje — predvsem kot navaden nemški vojak (1938—45) — med njimi tudi največ gibal. Tako so takšni mali ljudje — od vojakov prostakov do nižjih častnikov in nekaj nesrečnih civilistov, med katerimi je najprepričljiveje izoblikovan tragičen lik madžarske judinje, učiteljice Ilone — postali tudi »junaki« pričujočega Böllovega romana.

Kakor je za pisatelja namreč značilno, se tudi v tem primeru ni osredotočil zgolj na eno osebo ali manjšo skupino ljudi, marveč je bralca že takoj spočetka postavil v sredo

široke galerije bolj ali manj klavnih postav, oblečene v blatne, zguljene uniforme nemškega Wehrmachta. Postavil jih je nekam v brezkončne madžarske ravnine in jih pustil neumiljenemu vrtincu vojne vihre. Poleg tega v dejanjih vojakov Feinhalsa in Berchema, narednika Schneiderja, zdravnika Schmitza in Kleewitza, stotnika Bauerja, ali nadporočnika Grecka pa pevsko navdahnjenega sadističnega obersturmführerja Filsheita in drugih, ni nič herojskega, nič tako velikega, o čemer bi lahko poročala zgodovina. Vsi po vrsti, čeprav tudi vsak na svoj način, so majhni ljudje, ki nad vojno niso navdušeni, ki si, bolj ko se bliža poraz, želijo le preživeti. To pa uspe le malokaterim, saj smrt takrat, ko pohodi ne vodijo več k bleščečim zmagam ampak le od poraza do poraza, še najraje kosi in to vseprek, ne da bi izbirala.

Da, vojna je tudi za Bölla bolezen, huda, neozdravljiva bolezen, kakor tifus, je zlo, ki zanj ni opravičila. Zato so tudi smrti njegovih junakov, ki tik pred koncem padajo drug za drugim, še toliko bolj absurdne, ponižujoče in celo tragikomične. Kakor pade na primer ob koncu, tik pred domačim pragom in to celo od nemških granat, tudi osrednja osebnost te Böllove pripovedi, vojak Feinhals: »Spet se je nasmehnil, vendar se je mahoma vrgel na tla in vedel, da je bilo prepozno. Nesmiselno, je pomislil, kako do kraja nesmiselno. Šesta granata je udarila na sleme njegove rojstne hiše — kamenje se je razsulo, omet se je pritrkljal na cesto in zaslišal je mater, ki je zakričala spodaj v kleti. Hitro se je priplazil proti hiši, zaslišal odstrel sedme granate in zakričal že prej, preden je usekala; zakričal je zelo na glas in kričal nekaj sekund dolgo in se mahoma zavedel, da umiranje ni najpreprostejša stvar — kričal je na glas, dokler ga ni granata zadela, in ob umiranju se je prevalil na hišni prag. Drog za zastavo se je prelomil in bela rjuha se je pognila čezenj.«

Roman Kje si bil Adam? je poslovenil Janko Moder, ki je delu tudi napisal spremno besedo.

Prejeli smo v oceno

Radosav ISAKOVIĆ-RADE: *Kosovelova brigada*. Knjižnica NOV in POS 22. Prevedel iz srbsčine Zdravko Klanjšček. Opremil Vladimir Lakovič. Tehnično uredil Jože Čertalič. Založila odbor Kosovelove brigade v Ljubljani in Partizanska knjiga. V Ljubljani avgusta 1973.

Jože KRALL: *Partizanske tiskarne na Slovenskem II*. Primorske tiskarne. Knjižnica NOV in POS 40/II. Opremil Vladimir Lakovič. Tehnično uredil Jože Čertalič. Izdal Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Založila Partizanska knjiga. Ljubljana 1973.

Ivan POTRČ: *Pravljica o Vanču*. Ilustriral Ive Subić. Tehnično uredila Jelka Rijavec. Izdala in založila Partizanska knjiga. Ljubljana 1973.

»Prešernov koledar« za leto 1974. V okviru letne knjižne zbirke za leto 1974 ga je izdala in založila Prešernova družba v Ljubljani v novembru 1973. Uredil ga je Miško KRANJEC. Ovitek in koledar je umetniško opremil akademik Božidar JAKAC. Barvne diapozitive je prispeval Marjan FAJFER. S koledarjem je izšla še naslednja knjižna zbirka:

Marjan KOLAR: *Snežne verige*. Povest. Redna knjiga Prešernove družbe.

Ivan TAVČAR: *Visoška kronika*. Roman. Redna knjiga Prešernove družbe.

Jakob ALESOVEC: *Kako sem se jaz likal*. Povest slovenskega trpina. Opremil arh. Boris KOBE. Redna knjiga Prešernove družbe.

Ing. Vladimir RIBARIČ: *Ikarus leti v vesolje*. Pregled osvajanja neba od Ikarusa do vesoljskih ladij. Redna knjiga Prešernove družbe za leto 1974.

Rober BRENNER: *Tako bomo živeli jutri*. Prevedel Milan Mlačnik. Spremn

sedo napisal Avguštin Lah. Uredil Rajko Pavlovec. Opremil in tehnično uredil Tadej Tozon. Izdala Mladinska knjiga — oddelek za strokovno in poljudnoznanstveno literaturo. Ljubljana 1973.

C. Noorthcote PARKINSON: *Parkinsonov zakon*. Prevedla Zora Debenak. Spremn besedo napisal dr. Joža Vilfan. Opremil Julijan Miklavčič. Grafično uredil Borut Kovše. Založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1973.

Bertold BRECHT: *Posli gospoda Julija Cesarja*. Prevedla in spremlno besedo napisala Dragana Kraigher-Senk. Opremil Julijan Miklavčič. Grafično uredil Borut Kovše. Založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1973.

Thomas MANN: *Tri novele*. Prevedla Herbert Grün in Darko Dolinar. Uredil in spremlno besedo napisal Darko Dolinar. Izšlo kot 136. zvezek knjižnice Kondor. Tehnično uredila Dunja Furlani. Izdala in založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1973.

Pri meni luč gori. Izbor slovenskih novel med ekspresionizmom in socialnim realizmom. Izbral, uredil in spremlno besedo napisal Franček Bohanec. Izšlo kot 137. zvezek knjižnice Kondor. Tehnično uredila Dunja Furlani. Založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1973.

Mate DOLENC: *Aleluja Katmandu*. Zbirka Nova slovenska knjiga. Opremil in tehnično uredil Borut Kovše. Izdala Mladinska knjiga. Ljubljana 1973.

Darko KOMAC: *Vozlišča*. Pesmi. Zbirka Pota mladih. Tehnično uredil Borut Kovše. Izdala Mladinska knjiga. Ljubljana 1973.

Miha AVANZO: *Pravica skazica*. Pesmi. Zbirka Pota mladih. Tehnično oblikoval Borut Kovše. Izdala Mladinska knjiga. Ljubljana 1973.

